

Robert Muzil

Tri
v
zene

Σταυρος

Robert Muzil
TRI ŽENE

Σtxoc

Naslov originala
Robert Musil
DRAI FRAUEN

Sadržaj

GRIDA

PORTUGALKA

TONKA

I

II

III

IV

V

VI

VII

VIII

IX

X

Pogovor ROBERT MUZIL

GRIDA

Ima u ljudskom životu razdoblja kad se njegov tempo neobično usporuje, kao da samo oklevajući napreduje, ili kao da želi promeniti svoj pravac. Možda nam se u takvom razdoblju može lakše dogoditi nesreća.

Homo je imao maloga, bolesnog dečaka; njegova se bolest vukla čitavu godinu a da se nije popravila, iako nije bila opasna; doktor je zahtevao duži boravak u nekom klimatskom lečilištu, no Homo se nije mogao odlučiti na to da i sam otputuje onamo. Činilo mu se da bi onda bio predugo rastavljen od svojih knjiga, svojih osnova i svoga ličnog života. Osećao je taj svoj otpor kao veliku sebičnost, no možda je to pre bilo neko unutrašnje rastvaranje, jer do sada nije još nikada bio rastavljen od svoje žene, pa ni na jedan dan; veoma ju je voleo, a i sada je još veoma voli, ali je ta ljubav dolaskom deteta postala deljiva, poput kamena u koji je prodrila voda, što ga sve više rastače. Homo se silno čudio tom novom svojstvu deljivosti, a da se njegovim znanjem i njegovom voljom nije izgubio ni najmanji delić njegove ljubavi, pa dok su trajale pripreme oko odlaska, nije mogao ni zamisliti kako će sam provoditi iduće leto. Osećao je samo silnu odvratnost prema kupalištima i planinskim mestima. Tako je ostao sam kod kuće, a drugoga je dana primio pismo što ga je pozivalo da se pridruži društvu, koje je htelo da ponovno počne iskorišćavati stare mletačke rudnike zlata u dolini Fersena. Pismo je bilo od gospodina Mocarta Amadea Hofingota, koga je pre nekoliko godina upoznao na nekom putovanju i koji mu je nekoliko dana bio prijatelj.

Ipak, nije se u njemu probudila ni najmanja sumnja da tu nije reč o ozbiljnoj i poštenoj stvari. Predao je dva telegrama: jednim je saopštio svojoj ženi da već sada odlazi i da će joj javiti mesto svoga boravka, a drugim je prihvatio ponudu da kao geolog, a možda i većom svotom novca, sudeluje u radovima oko ponovnog otvaranja rudnika.

U P-u, zatvorenom, bogatom italijanskom gradiću, gde gaje dudove i lozu, sastao se s Hofingotom, lepim, visokim, crnomanjastim čovekom njegove dobi, koji je uvek bio u pokretu. Društvo je, kako je tu doznao, raspolagalo golemim američkim novčanim sredstvima, pa su radovi mogli da budu izvedeni u velikom stilu. Zasad je, radi

priprema, odlazila samo jedna ekspedicija u dolinu, koja se sastojala od njih dvojice i još tri saradnika, pa su kupovali konje, očekivali instrumente i unajmljivali pomoćnu radnu snagu.

Homo nije stanovao u gostionici, nego – a da ni sam nije znao zašto – kod nekoga Hofingotova poznanika, Italijana. Tu je ugledao tri stvari, što su izazvale njegovu pažnju: postelju neizrecive mekoće, u lepoj ljusti od mahagonija, tapetu s neizrecivo zamršenim, neukusnim, ali posve nezavršivim i čudnim šarama, i stolicu za ljuljanje od trske; kad bi se u njoj njihao i gledao u tapetu, pretvorio bi se i sam, sav savcat, u zbrkani splet grančica, koje se njišu gore dole, te u dve sekunde izrastu iz ničega do svoje pune veličine, a onda se opet povuku u sebe.

Vazduh na ulicama bio je kao neka mešavina snega i juga. Bila je sredina januara. Uveče su ulice bile rasvetljene velikim električnim svjetiljkama, koje su na poprečnim užadima visile tako visoko da su ulice ispod njih ležale poput tamnih ponora; po njihovom mračnom dnu morao je čovek koračati; gore su, kao u svemiru, kružila bela, siktava sunca. Po danu videli su se vinogradi i šume. Preživeli su zimu – crveni, žuti i zeleni. Kako drveće nije odbacivalo lišće, ispreplelo se uvenulo i novo, kao na mrtvačkim vencima, a male, crvene, plave i ružičaste vile bile su još veoma vidljivo umetnute, poput različito postavljenih kocki; prikazivale su bezosećajno, pred celim svetom, neki njima samima nepoznat, lični zakon oblika. Gore je šuma, međutim, bila tamna, a brdo se zvalo Selvot. Nosilo je nad šumom gorske pašnjake, koji su, pokriveni snegom, u širokoj, odmerenoj valovitosti pratili malu, pobočnu udolinu, koja se vrlo strmo uspinjala i u koju je ekspedicija trebalo da uđe. Kad bi s tih planina dolazili ljudi da prodaju mleko i da kupe palentu, doneli bi katkada sa sobom velike grozdove gorskoga kristala ili ametista, koji rastu u mnogim kamenim pukotinama kao drugde cveće na livadi; i ovo zlobno – lepo rastinje, čudesno kao u bajci, još je pojačavalo slutnju da se ispod površine ovoga kraja, koje je tako tuđe, a opet blisko plamtela poput zvezda u nekim noćima, skriva nešto što čovek očekuje. Kada su ujahali u gorsku dolinu i oko šest sati prošli kroz Santa Orsolu, kod nekoga malog kamenog mosta, koji je prelazio preko gorskog potoka, obraslog grmljem, čuli su, ako ne stotinu, a ono zacemento dva tuceta slavuja; bio je već beli dan.

Kad su ušli, našli su se u nekom zaista čudnom mestu. Visilo je o strmini brežuljka; puteljak, koji ih je doveo dotle, upravo je na kraju skakao s jednoga velikog, glatkog kamena na drugi, a od njega je teklo niz obronak, u livade, nekoliko kratkih i strmih putova vijugavih poput potoka. Stojeći na tom puteljku, imali su pred sobom samo zapuštene i bedne seljačke kuće, ali kad bi gledali odozdo s livada, činilo im se kao da su se najednom našli pred nekom preistoriskom sojenicom, jer su sve kuće s donje strane stajale na visokim balvanima; njihovi su nužnici lebdeli podalje, nad obronkom, poput kutija nosiljki na četiri vitka kolca, visoka poput stabala. Pa i kraj oko toga sela nije bio bez neke osobitosti. Sastojao se od više nego polukružnog zida visokih planina, s visovima izbrazdanim strminama koje su se spuštale u oštrom padu i okruživale mali pošumljeni čunj, što se nalazio u sredini; sve je bilo nalik na neki pusti svet nabujaka, kojega je mali komad odrezao potok, što je tekao u dubini, tako da se na tom mestu naslanjao, razjapljen, na visoki bok njegove obale, koja se zajedno s njim spuštala u dolinu i na kojoj je visilo selo. Naokolo se, pod snegom, protezala šuma sa šikarom i s nekoliko zalutalih srna; na šumskoj glavici u sredini već je vabio tetreb, a po livadama na prisoju cvalo je cveće žutim, plavim i belim zvezdama, koje su bile tako velike da se činilo da je tu neko istresao vreću dukata. Ali kad bi se iza sela popeli po prilici stotinu stopa naviše, stigli bi do ne odviše široke, ravne stepenice, koju su pokrivale oranice, livade, senici i razasute kuće; ovde je, s neke stene nad dolinom, mala crkva gledala u svet, što se za lepih dana prostirao daleko pred dolinom, kao more pred ušćem reke; jedva si mogao razabrati dokle još seže zlatnožuta daljina blagoslovene doline, a gde već počinju nesigurni oblačni svodovi neba.

Ovde je sada počeo lep život. Danju su se zadržavali u brdima, kraj starih, zatrpanih ulaza u okna i kraj novih oglednih bušotina, ili po putevima što vode iz udoline, gde je trebalo sagraditi široku cestu – na silnom zraku, koji je već bio nežan i bremenit od bliskoga kopnjenja snega. Rasipali su novac među ljude i vladali poput bogova. Zaposlili su sve ljude, muškarce i žene. Od muškaraca sastavili su radne skupove i raspodelili ih po brdima, gde su morali ostati celu nedelju; žene su bile svrstane u kolone nosačica, koje su za njima donosile priručno oruđe i životne namirnice po jedva

prohodnim stazama. Kamena školska zgrada pretvorena je u stovarište, gde su robu čuvali i tovarili; tu bi oštar gospodski glas dozivao jednu po jednu ženu iz onoga brbljivog skupa što je čekao, pa su im onda tako dugo punili velike, prazne leđne koševe dok im kolena ne bi klecnula i dok im vratne žile ne bi nabrekle. A kad bi takva lepa mlada žena bila natovarena, oči bi joj iskakale iz šupljina, a usta bi joj ostala otvorena; postavila bi se u red, a kad bi dali znak, te bi životinje, koje su sada utihnule, počele kretati jedna za drugom i uspinjati se u dugom, zmijolikom nizu, korak po korak. Ali one su nosile divan, redak teret: hleb, meso i vino. Sa železnim predmetima nije trebalo odviše bojažljivo postupati, pa bi osim nagrade u gotovu otpalo još i koješta upotrebljivo za pokućstvo. Zato su rado nosile taj teret i još su zahvaljivale tim ljudima, koji su u ova brda doneli taj blagoslov. I to je bio divan osećaj; ovde nije niko oprezno ispitivao kakav si čovek, kao što se to inače radi svugde na svetu – da li si poverljiv, moćan i opasan, dražesan i lep. Svaki bi čovek – ma kakav bio i ma kako mislio o stvarima života, naišao na ljubav, jer je donio blagoslov; ljubav je poput glasnika trčala napred, svugde je bila spremna poput sveže gostinske postelje, i ljudi su u očima nosili darove dobrodošlice. Žene su to mogle slobodno uočiti, ali si katkad, prolazeći kraj neke livade, mogao videti i koga starog seljaka gde maše kosom poput prave pravcate smrti.

Uostalom, na kraju ove doline živeli su čudni ljudi. Njihovi su preci, za vreme tridentske biskupske vladavine, došli kao rudari iz Nemačke, pa su još danas tu sedeli, razasuti poput rasprsnutog nemačkog kamenja među Talijanima. Stari su način života napola sačuvali, napola zaboravili, a ono, što su od svega toga bili sačuvali, nisu zacemento više ni sami razumevali. U proleće su im gorski potoci otkidali delove njihova tla; bilo je kuća što su nekada ležale na brežuljku, a sada su stajale na rubu ponora, a oni nisu ništa preduzimali protiv toga. Nova su im vremena doplavila, naprotiv, najgore smeće u kuće. Tu je bilo jeftinih laštenih ormara, šaljivih dopisnica i oleografija, no katkada bi se tu našla i neka posuda, iz koje se, valjda, jelo još za vreme Martina Lutera. Bili su, naime, protestanti, tvrdoglavo su čuvali svoju veru, i to ih je očuvalo od potalijančivanja, ali ipak nisu bili dobri hršćani. Budući da su bili siromašni, gotovo bi svi muškarci ubrzo nakon ženidbe napuštali

svoje žene i odlazili na nekoliko godina u Ameriku; ako bi se vratili, doneli bi sa sobom nešto uštedevine, navike gradskih bludilišta i bezverstvo, ali ne i oštar duh civilizacije.

Homo je odmah na početku čuo priču koja ga je neobično zaokupila. Nije tome bilo dugo vremena moglo se to dogoditi ovih poslednjih petnaest godina, neki seljak, koji je dugo bio odsutan, vratio se iz Amerike i ponovno legao u komoru uz svoju ženu. Neko su se vreme veselili što su opet sjedinjeni, pa su uživali dok se nije ostatak uštedevine rastopio. Kako novi deo uštedevine, koji je trebao da naknadno stigne iz Amerike, još nije stizao, uputio se čovek, kao što rade svi seljaci ovoga kraja, u svet da bi torbarenjem zaradio svoj hleb; žena se opet bavila neunosnim domaćinstvom. Ali se on nije više vraćao. Međutim, nekoliko dana kasnije, na nekom udaljenom posedu, vratio se iz Amerike drugi seljak. On je ispovedio svojoj ženi, u dan tačno, koliko je vremena proteklo, zahtevao je da jedu ono što su na dan rastanka jeli, znao je još sve potankosti o kravi koje već davno nije bilo i na pristojan se način pomirio s postojanjem dece kojom ga je bilo obdarilo nebo, ali ne ono što ga je u međuvremenu imao nad glavom. I taj je seljak, proveo neko vreme u uživanju i raskoši, otišao na put s robom za torbarenje i nije se više vratio. To se u tom kraju dogodilo i po treći i četvrti put, dok nisu otkrili da je reč o nekom varalici, koji je preko radio s onim muževima i ispitao ih o svemu. Onda su ga negde vlasti uhapsile i zatvorile, i niko ga više nije video. Kažu da je to svim ženama bilo krivo, jer bi ga svaka bila još rado prihvatila na nekoliko dana da ga usporedi sa svojim uspomnama, kako joj se ne bi više rugali; svaka je, naravno, tvrdila da je bila nešto primetila što baš nije odgovaralo uspomeni, ali nijedna nije bila tako sigurna da bi se mogla pouzdati u to i praviti poteškoće mužu koji je tražio svoja prava.

Takve su bile te žene. Noge su im bile zaogrnutе smeđim, vunenim suknjama, opšivenim poput dlana širokim, crvenim, plavim i narandžastim gajtanima, a rupci, što su ih nosile na glavi i unakrst preko grudi, bili su od jeftine, tiskane pamučne tkanine modernih fabričkih uzoraka, ali je nešto u bojama, ili u rasporedu boja, podsećalo na daleka, davna stoleća njihovih predaka. To je bilo mnogo starije no što inače susrećemo kod seljačke nošnje, jer je to bio još samo jedan jedini zakasneli pogled, koji je prošao sva ta

vremena i stigao do nas mutan i nemoćan, ali se ipak jasno osećalo kako počiva na njima, dok ih je čovek posmatrao. Nosile su cokule poput čamaca, izdubenih iz debla, istesane od jednog komada drveta; na potplatima su imale, zbog loših puteva, dvije željezne oštrice slične noževima, po kojima su u svojim plavim i smeđim čarapama hodale kao Japanke. Kad bi morale čekati, ne bi sele na rub ceste, već direktno na izravnu zemlju samoga puta, uzdignutih kolena – poput Crnaca. A kad bi, kao što se događalo, na svojim magarcima jahale uzbrdo, nisu sedele na svojim sukunjama, već bi – kao muškarci – neosetljivim bedrima sele na tvrde rubove drvena samara, opet bi noge povukle nepristojno visoko, pa bi se tako ponosile uz nežno ljuljuškanje celog gornjeg dela tela.

Bilo je u njih ipak i toliko slobodne prijatnosti i ljubaznosti da je to čoveka zbunjivalo. „Molim, izvolite ući“, rekle bi uspravne poput vojvotkinja, kad bi pokucali na njihova seljačka vrata; a kad bi časak s njima stali i u miru čavrljali, moglo se dogoditi da neka od njih s najvećom uljudnošću i suzdržljivošću zapita: „Zar vam ne bih smela pridržati kaput?“ Kad je jednom doktor Homo rekao nekoj dražesnoj četrnaestogodišnjoj devojci: „Dođi u seno“, i to tek onako i jer mu se seno činilo tako prirodnim kao životinjama hrana, ovo se detinje lice pod pradedovskim izgledom, što je oštrim pregibom štrčao nad njim, nije nimalo uplašilo, već je samo vedro dahtalo nosom i očima, a vršci njezinih malih cokula zaljuljali su se poput čamaca prema petama; sa svojim grabljama na ramenu gotovo bi bila pala na stražnjicu da sve to nije trebalo da bude samo izraz dražesno-nespretna čuđenja nad muškarčevom požudom, kao u nekoj komičnoj operi. Drugi put upitao je neku visoku seljanku, koja je izgledala kao nemačka udovica u kazalištu: „Jesi li još devica, reci?!“ Zatim ju je uhvatio za bradu, samo zato što šale treba da imaju miris muškosti; a ona je mirno pustila da joj brada počiva u njegovoj ruci i odgovorila ozbiljno: „Pa naravno.“ Tu je Homo gotovo izgubio vođstvo. „Ti si još devica?“ začudi se, i brzo se nasmeja. Onda se ona zakikota za njim. „Reci!“ nastavi on uporno, približujući se, i prodrma joj bradu. No ona mu puhne u lice i nasmije se: „Nekad bila!“

- Kad bih došao k tebi, što bih dobio? – zapitkivao je dalje.
- Što god hoćete.

– Sve što hoću?

– Sve.

– Zaista sve?!

– Sve! Sve!! – U tome je bilo toliko strasti, odigrane izvrsno i žestoko, da ga je ta glumačka uverljivost na visini od hiljadu i šest stotina metara veoma zbunila. Nije se mogao oteti utisku da ovaj život, koji je svetliji i mirisniji od svih pređašnjih života, nije uopšte nikakva stvarnost, već neka igra, koja lebdi u zraku.

Međutim je već bilo došlo leto. Kad je prvi put ugledao rukopis svoga bolesnog dečaka na omotu pisma što je stiglo, strava iznenadne sreće i prisno posedovanje prostruji mu telom od očiju do nogu; činjenica da oni sada znaju za njegovo boravište činila mu se kao neko silno učvršćenje. On je ovde, oh, sada je sve poznato, i on ne mora ništa više da razjašnjava. Livade su bile i ljubičaste, zelene i smeđe. On nije priviđenje. Šuma, kao iz bajke, od starih tisovih stabala, obraslih nežno zelenim bradama, stoji na smaragdnoj kosini. Možda pod mahovinom žive ljubičasti i beli kristali. Potok je na jednom mestu usred šume pao preko kamena, pa je nalik na veliku srebrnu ukosnicu. Nije više odgovarao na pisma svoje žene. Među svim tajnama ove prirode, jedna je od njih bila njihova međusobna pripadnost. Postoji nežan, skrletan cvet, kakvog nema u životu nijednog drugog muškarca, kakav živi samo u njegovom; tako je to odredio bog, sasvim kao čudo. Postojalo je na njegovom telu mesto što se skrivalo, i niko nije smio da ga vidi ako nije hteo da umre, niko osim jednoga. I to mu se u tom času činilo takvom divnom besmislicom i nepraktičnošću kakva može da bude samo neka duboka religija. I sada je tek spoznao što je zapravo učinio kad se ovog leta odvojio i kad je dopustio da ga nosi vlastita struja, što ga je bila zahvatila. Među stablima s otrovnozelenim bradama pao je na kolena i raširio ruke kao nikada u svom životu, pa mu se učinilo da ga je neko oteo iz njegovih vlastitih ruku. Osećao je ruku svoje drage u svojoj ruci, njen glas u svom uhu; sva su mesta na njegovom telu bila kao netom dotaknuta; osećao je samo sebe kao neki oblik što ga je stvorilo neko drugo telo. Ali on je svoj život bio zaustavio. Njegovo je srce pred dragom bilo smerno i siromašno poput prosjaka; gotovo su mu potekle iz duše zakletve i suze. Ipak je bilo jasno da se neće vratiti, i bilo je čudno što se s njegovim

uzbuđenjem spajala slika cvetnih livada, koje su cvale oko šume, a – uprkos svoj čežnji za budućnošću – i osećaj da će ovde među šumaricama, potočićima, kaćunom, encijanom i onom divnom zelenosmeđom kiselicom ležati mrtav. Ispružio se po mahovini. „Kako da te sa sobom povedem?“ pitao se Homo. Njegovo se telo osećalo umorno na neki čudan način, poput ukočena lica što ga rastapa smešak. Da, uvek je verovao da živi u stvarnosti, a što je moglo biti nestvarnije od toga da mu drugo ljudsko biće znači nešto sasvim drugo od svih ostalih ljudi; da je između nebrojenih tela postajalo jedno telo od koga je njegovo unutarne biće zavisilo isto toliko koliko i od vlastitoga tela? Telo kojega su glad i umor, sluh i vid bili povezani s njegovima? Dok je dete raslo, izraslo je i to u zemaljske brige i udobnosti, kao što tajne zemlje izrastu u stablo. Voleo je svoje dete, ali kao što će ih ono i preživeti, tako je još pre ubilo i sav onaj onostrani deo. I najednom mu je postalo vruće od neke nove izvjesnosti. Nije bio čovek koji bi se priklanjao veri, ali je u tome času njegovo unutarne biće bilo rasvetljeno. Misli su, poput mutnih sveća, vrlo malo toga rasvetljavale u toj velikoj bistrini njegovog osećanja; tu je bila samo jedna reč obasjana mladošću: ponovno sedinjenje tamo. On će je za sve vekove povesti sa sobom. Kad se sad tako predao toj misli, spali su s njegove ljubljene svi oni sitni nedostaci kojima su je godine pomalo nagrđivale; biće večan onaj prvi dan. Svako je opšimije razmišljanje potonulo, potonula je i svaka mogućnost prezasićenosti i nevere, jer niko neće žrtvovati večnost za četvrt sata lakoumnosti; on je prvi put doživio ljubav bez ikakve sumnje, kao nebesku večnost. Spoznao je ličnu promisao koja je njegov život upravila u ovu samoću i osetio neko blago koje kao da već nije nimalo zemaljsko, već kao neki čarobni svet, određen za nj; osetio je pod svojim nogama ovo tlo puno zlata i dragog kamenja.

Od toga se dana osećao oslobođenim od spona, kao od ukočena kolena ili teškog ranca, od želje za životom i od straha od smrti. Nije mu se dogodilo ono što je uvek očekivao da će se dogoditi kad čovek u punoj snazi pomisli da vidi vlastiti kraj: da će uživati život luđe i žednije. On je samo osećao da više nije zapleten ni u šta i da ga ispunjava neka divna lakoća šta ga je učinila sultanom svoga opstanka.

Bušenja nisu, doduše, dobro napredovala, ali ovo što ih je zahvatilo, bio je život kopača zlata. Neki je momak bio ukrao vina. To je bio zločin protiv interesa zajednice. Moglo se računati da će kazna naići na opšte odobravanje, pa su ga doveli svezanih ruku. Mocart Amadeo Hofingot naredio je da ostane vezan uz stablo jedan dan i jednu noć kao primer zastrašivanja. Ali kad je stigao nadzornik s užetom, mašući njime u šali vrlo izazovno, pa kad je onda to uže obesio na neki klin, momak je počeo drhtati celim telom, jer je mislio samo na jedno: da će biti obešen. Sasvim se isto događalo s konjima (mada bi to bilo teško razjasniti) kad bi stigli s naknadnim pošiljkama spolja, ili s konjima koje bi doveli dole da ih nekoliko dana neguju: oni bi onda u skupovima stajali na livadi ili bi legli, ali bi se uvek poređali nekako naoko nepravilno u dubinu, tako da je to, kao po nekom potajno dogovorenom estetskom zakonu, uvek budilo uspomene na one male zelene, plave i ružičaste kuće ispod Selvota. Ali kad su bili gore i noću, u nekoj gorskoj uleknini, stajali privezani po tri ili četiri, uz neko oboreno stablo (a on je bio krenuo u tri sata po mesečini i sada je u četiri i po ujutro prolazio mirno), svi bi se ogleđavali za čovekom koji prolazi i koji se u nestvarnom svetlu rane zore osećao kao misao u nekom vrlo sporom mišljenju.

Kako su se događale krađe i kako je bilo mnogo kojekakvih nesigurnosti, bili su pokupovali sve pse u tom kraju da ih upotrebe za čuvanje. Skupovi za obilazak doveli su ih u velikim čoporima, po dva ili tri na uzici, bez ogrlice. Sada je najednom na tom mestu bilo isto toliko pasa koliko i ljudi, pa su se mogli pitati koji se od tih dvaju skupova zapravo sme osećati na ovoj zemlji kao gospodar u svojoj kući, a koji samo kao prihvaćeni ukućanin. Bilo je među njima otmenih lovačkih pasa, mletačkih tragača, što su ih u ovom kraju tu i tamo još držali, i oštih kućnih lajavaca, sličnih malim, zlobnim majmunima. Stajali su u skupovima koji su nastali ko zna zašto i koji su bili čvrsto povezani, ali bi od vremena do vremena u svakom skupu navalili jedni na druge. Neki su bili napola mrtvi od gladi, drugi su odbijali svaku hranu; neki mali, beli psić nasrnuo je na ruku kuvara koji je hteo da stavi pred njega tanjir sa supom i mesom, i odgrizao mu prst. – U tri sata i po ujutro bilo je već sasvim svetlo, ali se sunce još nije videlo. Kad bi čovek tamo gore na brdu prolazio pokraj pašnjaka, ležala su goveda na bliskim livadama napola budna

i napola spavajući. Njihovi neprozirno beli, veliki i kao kameni likovi ležali su na podvučenim nogama, a stražnji deo tela visio malo ustranu; nisu se ogledavali za prolaznikom, a nisu gledali ni za njim, već su im lica bila nepomično okrenuta prema očekivanom svetlu, i njihove jednake gubice, što su polagano preživale, izgledale su kao da se mole. Čovek bi prolazio kroz njihov krug kao kroz neku sumračnu uzvišenu egzistenciju, i kad bi odozgor gledao prema natrag, ti su likovi bili slični prosutim belim violinskim ključevima, oblikovanim od linija njihove kičme, zadnjih nogu i repova. Uopšte, bilo je mnogo promena. Neko je, na primer, slomio nogu, pa su ga dvojica pokraj nas odnela na rukama. Ili bi najednom povikali „vatra“, pa bi svi potrčali da se sklone, jer je zbog gradnje puta trebalo minirati veliku stenu. Kiša je svojim prvim kapima vlažila i brisala travu. Pod nekim grmom na drugoj obali potoka gorela je vatra, na koju su bili zaboravili zbog novoga događaja, premda je do toga časa bila vrlo važna; kraj nje je sada stajala kao jedini posmatrač, samo još mlada breza. Uz tu brezu bilo je još privezano, nogom u vazduhu, crno svinjče. Vatra, breza i svinjče sada su sami. To je svinjče skičalo još dok ga je neki pojedinac samo vodio na užetu i lepo ga nagovarao da nastavi put. Zatim je skičalo još jače, ugledavši dva druga čoveka, koji su mu obradovani trčali u susret. Bedno je cvilelo kad su ga uhvatili za uši i bezobzirno vukli dalje. Odupiralo se sa sve četiri noge, ali bol u ušima terala ga je napred u kratkim skokovima. Na drugom kraju mosta već je neko posegao za sekirom i udario ga oštricom po čelu. Od toga je časa sve teklo mnogo mirnije. Obe su se prednje noge skljkale u isti čas, i malo je svinjče tek onda opet zacvilelo kad mu se nož već nalazio u grkljanu; bilo je to oštro, trzavo trubljenje, ali se odmah spustilo do hroptanja, koje je sad bilo samo još kao neko patetično hrkanje. Sve je to Homo primetio prvi put u svom životu.

Kad bi palo večer, sastali bi se svi u malom župnom dvoru, gde su bili unajmili jednu sobu za kasino. Meso, što je samo dvaput sedmično stizalo dugim putem ovamo gore, bilo je, doduše, katkad nešto pokvareno, pa su često trpeli od lakog trovanja mesom. Ipak bi svi, čim bi se smračilo, dolazili sa svojim malim svetiljkama, spotičući se na nevidljivim putovima. Trpeli su, naime, više od tuge i samoće nego od trovanja mesom, mada je ovde bilo tako lepo. To su ispirali

vinom. Sat posle početka ležao je nad tom sobom u župnom dvoru oblak tuge i plesa. Kroz sve to tandrkao je gramofon poput taljiga od pozlaćenog lima kad prolaze preko mekane livade posejane zvezdama. Nisu uopšte među sobom razgovarali, već su govorili svako za sebe. A što bi jedan drugome i mogao da kaže taj privatni učenjak, taj preduzetnik, taj bivši nadzornik kaznenih zavoda, taj rudarski inženjer i taj penzionisani major? Govorili su znakovima – pa makar to bile i reči udobnosti, relativnog uživanja, čežnje – životinjskim jezikom. Često bi se nepotrebno žestoko svađali zbog bilo koga pitanja što se nije nikoga ticalo; čak bi jedan drugoga i vređao, pa bi deveri za dvoboj išli sutradan amo-tamo. Onda bi se pokazalo da zapravo niko nije bio prisutan. Činili su to samo zato jer su morali nekako utući vreme i mada to nijedan od njih nije zaista proživeo, činili su se jedan drugome surovi poput mesara i bili su ogorčeni jedan na drugoga.

Bila je to svuda jednaka, jedinstvena materija duše: Evropa. Isto tako neodređena nezaposlenost, kao što je to inače bila zaposlenost. Čežnja za ženom, za detetom, za udobnošću. A između toga uvek, neprestano gramofon. „Rosa, wir fahren nach Lodz, Lodz, Lodz...“ i „Komm in meine Liebeslaube...“ Neki astralni miris pudera i gaze, neka magla dalekih varijetea i evropske seksualnosti. Nepristojni bi se vicevi rasprsnuli u smehu, a svi su uvek započinjali rečima: „Jednom je neki Jevrejin putovao železnicom...“; samo je jednom neko zapitao: Koliko štakorskih repova treba od Zemlje do Meseca? Tada je čak nastala tišina, a major je stavio ploču Toske, i dok se gramofon spremao da zatuli, rekao je melankolično: „Jednom sam hteo da se oženim Đeraldinom Farar.“ Onda se njen glas začuo iz levka u sobu; taj ženski glas, kojemu su se čudili ti pijani muškarci, ušao je zatim u lift, i već se taj lift kao besan popeo s njom u visinu, no nije stigao do cilja, nego se spustio pa je onda odskočio u zrak. Njene su se suknje nadimale u pokretu. Ovo gore-dole, ovo dugo, prisno počivanje na jednom tonu neko vreme i opet to dizanje i spuštanje, uz čitavo to razlivanje, uvek još jedno zaustavljanje u novom trzaju i ponovno razlivanje: to je bila razbludnost. Homo je osetio: bila je to gola, po svim stvarima u gradovima raspodeljena razbluda, koja se više ne razlikuje od ubistva, ljubomora, poslova, automobilskih trka – ah, nije to više bila

razbludnost, bila je to čežnja za pustolovinama – ne, nije to bila čežnja za pustolovinama, nego nož što udara s neba, andeo propasti, ludilo anđela, rat? S jednog od onih dugih papira za lovljenje muva, što su visili sa stropa, bila je pala jedna muva pred njega, pa je sada ležala otrovana na leđima u jednoj od onih lokvi od jedva vidljivih nabora voštanoga platna, u koje se slivalo svetlo petrolejskih svetiljaka; bile su tako pretprolećno tužne kao da je posle kiše prohujao jak vetar. Muva izvede nekoliko sve slabijih pokušaja da se osloni na noge, a neka druga muva, što je pasla po stolnjaku, otrčala bi svaki čas onamo da se uveri kako stoje stvari. I Homo ju je pažljivo posmatrao, jer su muve bile ovde velika muka. No kad je došla smrt, umiruća je složila svojih šest nogu u sasvim oštrom uglu i držala ih tako u zraku, a onda je umrla u svojoj bleđoj mrlji svetla na voštanom platnu, kao na nekom groblju tišine, koje nije ni postojalo po centimetrima, ni za sluh, ali je ipak postojalo. Neko je upravo pripovedao: „Kažu da je to zaista neko izračunao, da čitava kuća Rotšild nema toliko novaca da bi mogla platiti voznu kartu trećeg razreda do meseca.“ Homo izgovori tiho preda se: „Ubijati, a ipak osećati boga; osećati boga, a ipak ubijati?“ I kažiprstom zvrncu muvu pravo u lice majoru, koji mu je sedio nasuprot. To je opet izazvalo sukob koji ih je zaokupljao do iduće večeri.

Tada je već dugo poznavao Gridu, a možda ju je poznavao i major. Zvala se Lena Marija Lenci; to je zvučalo kao i Selvot, ili Gronleit, ili Malga Mendana, po kristalima ametista i po cveću, ali ju je radije zvao Grida, s dugim „i“ i dahnutim „đ“, prema kravi, koju je posedovala i koju je zvala „Grida“, Sivka. Tako bi sedela na rubu svoje livade u ljubičastosmeđoj suknji s ispeglanim rupcem na glavi, s uvis izvrnutim vršcima svojih holandskih cokula i rukama sklopljenim nad šarenom keceljom. Dobacujući svaki čas svojoj kravi koju opomenu činila se dražesnom i prirodnom kao vitka, otrovna gljiva. Te su se opomene sastojale zapravo samo od četiri reči: „Geh ea!“ i „Geh ana!“, a činilo se da znače „dođi ovamo“ i „dodi gore“, kad bi se krava previše udaljila; ali kad bi Gridina dresura zatajila, došao bi usklik silnoga negodovanja: „Wos, Teufi, do geh ea“, ¹ a kao posljednja opomena skotrljala bi se sama poput kamenčića niz livadu, držeći u ruci bilo kakav komad drveta, pa bi ga iz prikladne

udaljenosti bacila na Sivku. No kako je Grida imala izrazitu sklonost da se uvek udaljuje nizbrdo, taj bi se postupak ponavljao u svim svojim delovima pravilnošću kazaljke sata, koji se neprestano spuštaju i dižu. Kako je sve to bilo tako rajski besmisleno, zadirkivao ju je nazivajući i nju „Grida“. Nije mogao tajiti pred sobom da mu srce žilje kuca kad je ugleda već izdaleka gde tamo sedi, i kad joj se približava. Tako ono kuca i kad se čovek na jednom nađe usred mirisa jela, ili usred mirisa jela, ili usred mirisna daha, što se diže sa šumskoga tla, na kome raste mnogo gljiva. U ovom je utisku bilo uvek i ponešto strave pred prirodom, a ne smemo se u tome varati da priroda nije ni najmanje prirodna; ona je zemljana, brdovita, otrovna i nečovečna svugde gde joj čovek ne nametne svoj jaram. Verovatno ga je upravo to vezalo uz tu seljanku, a zatim u neumorno jako čuđenje što je tako slična ženi. Isto bismo se tako čudili kad bismo usred šumske divljine ugledali damu koja tu sedi sa šoljicom čaja u ruci.

– Molim, uđite – rekla je, kad je prvi put zakucao na njena vrata. Stajala je uz ognjište, a nad vatrom je bio postavljen lonac; kako se nije mogla udaljiti, samo je pokazala uljudno na kuhinjsku klupu, pa je tek kasnije sa smeškom obrisala ruku keceljom i pružila je posetiocima; bila je to lepo oblikovana ruka, baršunasto hrapava kao najfiniji peščani papir ili kao zemlja crnica. Ali lice, što je pipadalo toj ruci, bilo je pomalo porugljivo lice, s finom i ljupkom linijom, kad bi je čovek posmatrao sa strane, i s vrlo izazovnim ustima. Ta su usta bila zavinuta poput Kupidova lika, ali su bila još stisnuta, kao kad gutamo slinu; to im je, kraj sve njihove finoće, davalo izraz odlučne surovosti, a ta surovost davaše im opet i neku malu crtu šaljivosti, što je izvrsno pristajalo uz one cokule, iz kojih je rastao njezin stas kao iz divljeg korenja. – Trebalo je razgovarati o nekom poslu, a kad su odlazili, ponovno je uskrsnuo onaj potsmeh a ruka je možda za trenutak duže počivala u njegovoj ruci nego pri dočeku. Ovakvi utisci, koji bi u gradu bili sasvim beznačajni, bili su u ovoj samoći potresni: kao da je neko stablo zanjihalo svoje grane na način koji se ne bi mogao razjasniti ni vetrom ni nekom pticom što je upravo otrpnhula. Uskoro je postao ljubavnik te seljanke; ta promena, što je nastala u njemu, uveliko ga je zaokupljala, jer se, bez sumnje, nešto dogodilo, ne po njemu, već s njim. Kad je došao drugi put, Grida je

sela na klupu, odmah do njega, pa kad joj je, da bi ispitao koliko daleko već sme da ide, položio ruku u krilo i rekao joj: „Ti si ovde najlepša“, dopustila je da joj njegova ruka počiva na bedru i sama je svoju položila na nju. Time su se jedno drugome obećali. Sada ju je on za potvrdu i poljubio, a ona je nato zamljaskala ustima, kao kad se zadovoljene usne odvajaju od ivica pehara, uz koji su se bile požudno pripile. U prvi se čas čak malo i trgnuo zbog toga prostačkog načina, pa se nije ni najmanje ljutio, kad je odbila njegove nove nasrtaje; nije znao zašto, ali nije razumio baš ništa od ovdašnjih običaja i opasnosti, pa se pun radoznalosti rešio, utešiti, otići – do idućega sastanka. „U senu“, rekla je Grida, a kad je već stajao na vratima i kazao: „Do viđenja“, dodala je: „Do skorog viđenja“ i nasmešila mu se.

Još je bio na putu kući, a već se osećao sretnim zbog onoga što se bilo dogodilo, kao što i vruće piće počinje da deluje tek naknadno i iznenada. Mislio je, da će zajedno poći na senik – otvaraš teška drvena vrata, povučeš ih i zatvoriš, a pri svakom stepenu, za koji se ona okreću u stožeru, raste mrak, dok na kraju ne čučiš na dnu neke smeđe, uspravno položene tame – radovao se kao nekom detinjem lukavstvu. Sećao se poljubaca i osećao je kako cmokću, kao da mu je ko ovenčao glavu čarobnom kuglom. Zamišljao je ono što je trebalo da dođe i opet se setio načina kako seljaci uzimaju hranu; oni žvaću polako, mljackajući, ceneći svaki zalogaj; a tako i plešu, korak po korak, pa i sve ostalo čine na isti način. Od uzbuđenja tako su mu se ukočile noge kao da su mu čizme već utonule u zemlju. Žene zatvore oči i sasvim ukoče lice, a to je kao neka zaštitna maska, da ih ne smetamo radoznalošću; jedva im možeš izmamiti neko stenjanje; nepomične su kao kukci, koji se pretvaraju da su mrtvi; koncentrišu svu svoju pažnju na ono što se njima događa. Tako se i dogodilo: Grida je rubom skupila ono malo zimskoga sena, što je još bilo tu i nasmešila se poslednji put, sagnuvši se, da podigne rub svoje suknje kao neka dama koja namešta podvezicu.

Sve je to bilo isto tako jednostavno i isto tako začarano kao i konji, krave i mrtvo svinjče. Kad bi se nalazili za balvanima, a napolju bi teške cipele, približujući se, lupale po kamenitom puteljku, pa bi lupkajući prošle mirno i na kraju zamrle, srce bi mu kucalo do u grlo, ali Grida bi već kod trećega koraka pogodila da li te čizme smeraju

ka njima ili ne smeraju. Ona je imala i čarobnih reči. „Die Nos“, rekla bi, mesto „die Nase“², a mesto „Bein“³, govorila bi „Schenken“. „Der Schurz“ je značilo „die Schurze“⁴. Divila se: „Tragt viel aus“⁵, i „Geliegen han i an bissl ins Bett eini“⁶, rekla bi pospanih očiju. Kad joj je jednom zapretio da neće više dolaziti, nasmejala se: „I glock an bei Ihm!“⁷, a on tada nije znao, da li se uplašio ili je sretan. Ona je to morala primetiti, jer ga je upitala: „Reut’s ihn? Viel reut’s ihn?“⁸ Bile su to reči poput onih uzoraka po rupcima i keceljama i poput šarenih traka na gornjem rubu čarapa: bile su, doduše, nešto prilagođene sadašnjici, već zbog daleka puta, ali ipak ostadoše tajanstveni gosti u njoj. Njena su ih usta bila puna, pa kad bi ih ljubio, nije nikada znao da li je zaista ljubi ili mu se tim potvrđuje čudo, a Grida je samo deo postojanja što ga za svu večnost povezuje s njegovom ljubljenom. Jednom mu je Grida otvoreno rekla: „On misli na nešto sasvim drugo, vidim ga ja iznutra!“ a kad se poslužio nekim izgovorom, rekla je samo onim svojim jezikom: „Ah, das ist an extrige Sküss.“⁹ Zapitao ju je što to znači, ali nije htela da kaže, pa je sam dugo razmišljao dok je toliko od nje izvukao da je mogao pogoditi kako su ovde pre dve stotine godina živeli francuski rudari, i kako je ta reč jednom glasila „excuse“. Ali moglo je to značiti i nešto mnogo čudnije.

To se može duboko osetiti ili ne mora. Može čovek imati načela, pa je onda sve to samo estetska šala, koju primamo tek onako. Ali ako nemamo načela ili su ona, možda, upravo malo olabavila, kao što je bilo kod Homa kad je pošao na put, onda se može dogoditi da te čudne životne pojave zaposednu ono što je ostalo bez gospodara. No one mu nisu poklonile novo Ja, koje bi u sreći postalo častoljubljivo i koje bi steklo čvrsto tlo pod nogama, već su se samo tako nastanile, u nepovezanim lepim šarama, po zračnim obrisima njegovog tela. Homo je po nečemu osećao da će uskoro umreti, samo još nije znao kako ni kada. Njegov je stari život postao nemoćan; bio je kao leptir, koji prema jeseni postaje sve slabiji.

Katkada je o tome razgovarao s Gridom; ona se na poseban način o tome raspitivala: s tako mnogo poštovanja, kao nečemu što joj poveriše, i bez ikakve sebičnosti i kao da je sasvim u redu što iza njenih planina žive ljudi koje je više voleo nego nju, koje je voleo

svom dušom. I on nije osećao da bi ta ljubav slabila; bivala je sve jača i sve novija; nije bledila, ali je, što se dublje bojadisala, sve više gubila onu moć da ga u stvarnosti na nešto prisili ili da ga u nečemu spreči. Bila je bez težine, oslobođena od svega zemaljskog, na onaj čudesni način što ga poznaje samo onaj ko se morao obračunati sa svojim životom, pa sada sme da očekuje smrt; pa koliko je god pre bio zdrav, sada je kroz njegovo telo prostrujalo neko novo uspravljanje, kao kad oduzet čovek odbaci štake i prohoda.

To je bilo najjače za vreme košenja. Seno je već bilo pokošeno i osušeno, pa je trebalo još samo da bude povezano i otpremljeno uzbrdo s gorskih livada. Homo ju je posmatrao sa najbližeg uzvišenja, koja je poput zamaha ljuljaške bila visoko i daleko uzdignuta nad njom. Mlada žena, sasvim sama na livadi, poput šarene lutkice pod golemim staklenim zvonom neba, na sve je moguće načine slagala seno u golemu baglju. Klekne u seno i obema ga rukama zgrće k sebi. Onda vrlo puteno legne trbuhom na baglju i hvata seno pred sobom. Zatim legne posve na stranu i zahvaća samo jednom rukom, koliko je samo može ispružiti. Uspinje se, puzeći na jednom koljenu, pa s oba koljena. Homu se čini da je slična onoj bubi kotrljanu koji pravi loptice. Konačno ugura svoje telo ispod baglje omotane užetom, pa se polagano s njom podigne. Baglja je mnogo veća od toga šarenog, vitkog čovječuljka koji ga nosi – a zar to nije Grida?

Kad je Homo, u potrazi za njom, prolazio pokraj dugog niza plastova što su ih seljanke bile postavile na ravnu stepenicu obronka, one su se upravo odmarale; tada se nije mogao smiriti, jer su na svojim plastovima ležale poput Mikelandelovih kipova u kapeli Medičijevih u Firenci, podupirući jednom rukom glavu, pri čemu im je telo počivalo kao u nekom strujanju. A kad su, razgovarajući s njim, morale pljunuti, učinile bi to vrlo vešto: iščupale bi sa tri prsta stručak sena iz plasta, pljunule u taj levak, a onda opet ugurale seno natrag: to može izazvati smeh; ali ako pripadaš njima, kao Homo, koji je tražio Gridu, mogao bi se i uplašiti pred tolikim surovim dostojanstvom. Ali tu je Grida bila retko prisutna, i kad bi je konačno našao, čučala bi na nekom krompirištu i smejala mu se. Znao je da ona nema na sebi ništa osim dve suknje; suva zemlja što je curila kroz njene vitke, hrapave prste doticala se njena tela. Ta mu

prestava ipak nije bila više ni najmanje neobična: u svojoj je nutrini već bio navikao na to da nas se zemlja dotiče. A možda i nije našao Gridu na ovom krompirištu za vreme kosidbe; sve je proživljavao nekako zbrkano.

Senici su se bili napunili. Kroz pukotine između balvana teklo je unutra srebrno svetlo. Iz sena teče zeleno svetlo. Pod vratima ono leži u širokom zlatnom gajtanu.

Seno je kiselo mirisalo. Poput onog crnačkog pića što ga prave od testa plodova i od ljudske sline. Dovoljno je bilo da se seti kako ovdje živi među divljacima, i već bi ga obuzelo neko pijanstvo u tom vrućem, uskom prostoru, visoko napunjenom senom što je vrelo.

Seno nas nosi u svakom položaju. Stojiš u njemu sve do listova, a ono te podržava ponešto nesigurno, ali ipak čvrsto. Ležiš u njemu kao u božjoj ruci, pa bi se u božjoj ruci hteo valjati poput psića ili svinjčeta. Ležiš koso i gotovo uspravno poput sveca koji u zelenom oblaku uzlazi u nebo.

Bili su to svadbeni dani, dani uznesenja.

Ali jednom izjavi Grida: ne mogu više. Nije ju mogao naterati da kaže zašto. Neka oštrina oko usta i male uspravne bore među očima, što bi se kod nje pojavljivale u naporu razmišljanja, u kojem bi seniku idućeg puta mogao sastanak da bude najljepši, nagoveštavaju loše vreme, što se negde u blizini sprema. Već se počelo govorkati o njima? Ali one kume, koje su možda nešto i opazile, uvek su se tako smešile, kao da posmatraju nešto što rado gledaju. Od Gride nisi mogao ništa izvući. Služila se izgovorima, i ređe ju je mogao susresti, no svoj je jezik čuvala kao kakav sumnjičavi seljak.

Jednom je Homa upozorio loš predznak. Bile su mu se rastvorile gamaše, pa je stao uz neki plot i ponovno ih omatao, kad mu neka seljanka u prolazu reče ljubazno: „Ostavite samo dokolenice da vise, ta uskoro će noć.“ To je bilo u blizini Gridine kuće. Kad je to ispričao Gridi, ona je napravila bahato lice i rekla: „Ljudi pričaju koješta, a potok treba pustiti da teče.“ Ipak je progutala slinu i bila je odsutna duhom. Tada se on iznenada seti neke čudne seljanke koja je imala lobanju poput Astekinje i koja je uvek sedela pred svojim vratima raspuštene kose, što joj je padala preko ramena, okružena od troje zdrave dece punih obraza. Grida i on svakog bi dana, i ne mareći,

prolazili kraj nje; bila je to jedina seljanka koju nije poznao i za koju, začudo, još nikada nije pitao, premda mu je njena spoljašnjost udarila u oči; bilo je gotovo tako kao da se zdrav život njene dece i uznemiren izgled njena lica kao utisci međusobno ukidaju do nule. U sadašnjem mu se položaju učini, međutim, da samo od nje može da dolazi to uznemirenje. Zapitao je ko je ona, ali je Grida ljutito slegla ramenima i samo protrnula: „Ona ne zna što govori! Reč padne, pa nestane!“ To je popratila žestokom kretnjom ruke preko čela, kao da bi odmah morala da pobije vrednost svedočanstva te osobe.

Kako Gridu nije mogao nagovoriti da opet pođe s njim u koji od onih senika što su ležali oko sela, predloži joj Homo da se s njim popne još više u goru. Isprva nije htela, a kad je konačno popustila, rekla je nekim čudnim naglaskom, koji se Homu naknadno učinio dvomislenim: „Pa dobro, kad već moramo da idemo.“ Bilo je lepo jutro, koje je još jednom sve obuhvatilo; daleko pred njima ležalo je more oblaka i ljudi. Grida je u strahu zaobilazila sve kolibe. Ona, koja je inače pokazivala dražesnu bezbrižnost u svim dispozicijama svoje ljubavne strategije, pokazivala je sada čak i na otvorenom polju zabrinutost pred oštrim pogledima. Onda je on postao nestrpljiv, pa se setio da su upravo prolazili kraj nekoga starog rova, u kojemu su i njegovi ljudi ubrzo bili napustili rad. Poterao je Gridu unutra. Kad se posljednji put okrenuo, na jednom je planinskom vrhu ležao sneg, ispod toga prostrla se, sva zlatna, mala njiva s povezanim žitom, a nad jednim i dragim belkastoplavo nebo. Grida je opet učinila napomenu kao da zadirkuje; bila je uhvatila njegov pogled pa je nežno rekla: „Nebesko plavetnilo ostavit ćemo tamo gore, kako bi i dalje ostalo lepo.“ Šta je zapravo htela time da kaže, to je zaboravio da pita, jer su sada s velikom oprežnošću i pipajući pred sobom napredovali sve dublje u sve gušći mrak. Grida je išla napred, a kad se kasnije rov proširio kao u neku malu komoricu, zaustavili su se i zagrlili. Tlo pod njihovim nogama činilo im se dobro i suvo; legli su a da Homo nije ni osetio potrebu civilizovanog čoveka da pre pregleda tlo pomoću šibice. Još jednom, kao da se Grida prosula po njemu poput suve, mekane zemlje, osetio je u tami kako se ukočila u užitku, a onda su ležali jedno pored drugoga i bez želje za razgovorom gledali prema onom malom četverouglu pred kojim je sijao beli dan. Homo je u duši ponavljao ono uspinjanje ovamo,

video je kako se s Gridom sastaje iza sela, pa kako se uspinju, zaokreću i uspinju; video je njene plave čizme sve do narančastoga ruba ispod kolena, njen lelujavi hod u veselim cokulama; video je kako se zaustavlja pred rovom, ugledao je onaj krajolik s onom malom zlatnom njivom – i najednom primeti u sjaju ulaza sliku njenoga muža.

Nikada još nije pomislio na toga čoveka, koga su zapošljavali na radovima; sada je ugledao to oštro lice zverokradice sa mračnim, lovački lukavim očima, pa se seti, također sasvim iznenada, one jedine zgrade kada ga je čuo gde govori; bilo je to pošto se uvukao u neki stari rov, što se niko drugi nije usudio izvršiti, a rekao je ove reči: „Upadao sam u jednu komediju za drugom; samo je povratak težak.“ Homo brzo trgne svoj pištolj, ali je istoga časa nestalo muža Lene Marije Lenci, a naokolo je mrak bio debeo poput zida. Pipajući pošao je prema izlazu, a Grida se vešala za njegovo odelo. Odmah se, međutim, uverio da je stena, navaljena na ulaz, mnogo teža od onoga što bi njegova snaga mogla da pokrene; sada je znao zašto mu je taj čovek ostavio toliko vremena – trebao ga je da stvori osnovu i da dopremi deblo što će mu služiti kao poluga.

Grida je na kolenima ležala pred kamenom i moljakala i mahnitala; bilo je odvratno i uzaludno. Klela se da nikada nije počinila ništa zlo i da nikada više neće učiniti ništa zlo, cvilela je poput svinjčeta i besmisleno nasrtala na stenu kao uplašeni konj. Homo na kraju oseti da to upravo i odgovara zakonu prirode. Kao obrazovan čovek nije u početku ipak nikako mogao da svlada svoju nevericu da se zaista dogodilo nešto nepopravljivo. Stajao je naslonjen na zid i slušao Gridu, s rukama u džepovima. Kasnije je spoznao svoju sudbinu; kao u snu još je jednom osetio kako se spušta na njega, danima, nedeljama i mesecima, kao što i treba da počinje, san, koji će trajati vrlo dugo. Nežno ogrli Gridu i povuče je natrag. Legao je uz nju i nešto očekivao. Pre bi, možda, verovao da ljubav u takvoj zatvorenoj tamnici mora da bude oštra poput ugriza, ali je zaboravio da uopšte i misli na Gridu. Ona je bila daleko od njega ili on od nje, iako je još osećao njeno rame, pa i čitav njegov život bio je već jednako udaljen; znao je još za njegovu prisutnost, ali nije više mogao da položi ruku na nju. Satima se nisu micali, možda su već bili prošli dani i noći; glad i žeđ su iza njih, kao uzbudljivi deo puta, postajali su

sve slabiji, laganiji i zatvoreniji; tonuli su u beskrajna mora nesvesti i opet nailazili na ostrva buđenja. Jednom se usred takvog buđenja oštro trgnuo: Grida je bila nestala; neka mu je izvesnost govorila da se to moralo dogoditi upravo ovoga časa. Nasmehio se; nije mu ništa govorila o tom izlazu, htela je da ga napusti, kako bi imala dokaz za svoga muža... Uspravio se, poduprvši se rukama; tada i on otkrije slabi, uzani trag svetla. Otpuzao je malo prema njemu, još dublje u rov – oni su pre gledali samo prema jednoj strani. I tada razabra mali otvor, što je, verovatno, postrance vodio napolje. Grida je bila vitka, ali možda bi se i on uz veliki napor mogao progurati. To je bio izlaz, ali je on možda toga časa već bio preslab da se vrati u život; možda to nije ni hteo, a možda se i onesvestio.

Budući da su uvideli bezuspešnost svih napora i uzaludnost toga poduhvata, Mocart Amadeo Hofingot dade istoga časa dole naredbu da se radovi obustave.

PORTUGALKA

U nekim su se poveljama zvali „delle Catene“, a u drugim „Herren von Ketten“; došli su sa severa, a zaustaviše se na pragu juga; služili su se svojim nemačkim ili talijanskim poreklom, kako im je nalagala njihova korist, ne osećajući nikakve pripadnosti ni ovamo ni onamo, misleći da pripadaju jedino sami sebi.

Postrance od velikog puta, što je preko Brenera vodila u Italiju, između Briksena i Trienta, ležao je na okomitoj steni, koja je stršila gotovo slobodna, njihov dvorac; pet stotina stopa ispod njega besnela je divlja mala rečica tako glasno da u ovom prostoru čovek ne bi čuo ni crkveno zvono kad bi pružio glavu kroz prozor. Nikakav zvuk iz spoljašnjoga sveta nije dopirao u dvorac Katenovih kroz ovu prostirku divlje buke, što je bila pred njim izvešana; ali oko, što se odupiralo buci, prodrlo bi bez smetnje kroz tu prepreku, pa bi se iznenađeno survalo u duboku zaokraženost vidika.

Sva gospoda fon Keten uživala su glas vrlo žustrih i pažljivih ljudi, i nijedna im korist u dalekom okrugu nije mogla izmaći. A žestoki su bili poput noževa što odmah oštro zaseku. Nikada ne bi pocrveneli od srdžbe niti bi porumeneli od radosti, već bi u ljutini potamneli, a u radosti zasjali poput zlata, jednako lepo i jednako retko. Kažu da su svi bili nalik jedan na drugoga (ma ko bili u nizu godina i stoleća) i u tome što su im se svima rano pojavljivale bele niti u smeđoj kosi, na glavi i u bradi i što su umirali pre svoje šezdesete godine, pa i u tome što se činilo da im izvor goleme snage, što su je katkada pokazivali, i nije u njihovim samo osrednje visokim, vitkim telima, već kao da izbija iz očiju i iz čela. Bejaše to, međutim, samo govorkanje zaplašenih suseda i slugu. Uzimali bi što su mogli da prisvoje, a pri tom bi postupali pošteno, nasilno ili lukavo, već kako bi stigli, ali uvek mirno i neumitno; njihov je kratki život bio bez žurbe, a završavao je brzo, bez postepenog popuštanja, kad bi dovršili svoje.

Bio je običaj u rodu Ketenovih da se ne žene kćerima iz redova plemstva, naseljena u blizini; oni bi svoje žene dovodili izdaleka, i to samo bogate žene, kako ne bi ničim bili ograničeni u izboru svojih saveznika ili neprijatelja. Gospodin fon Keten, koji se pre dvanaest godina oženio lepom Portugalkom, bio je onda u svojoj tridesetoj godini. Venčanje je bilo obavljeno u tuđini, i mlada je žena očekivala

porođaj u vreme kad je uz zveket praporaca prekoračila među imanja svoga muža s povorkom njihovih vazala i slugu, konja, sluškinja, tovara i pasa; vreme joj je bilo prošlo poput jednogodišnjeg svadbenog leta, jer su svi Ketenovi bili sjajni kavaljeri, ali bi to pokazivali samo u onoj jednoj jedinoj godini svoga života kad bi se oženili. Njihove su žene bile lepe, jer su hteli da imaju lepe sinove, a takve žene ne bi mogli drukčije zadovoljiti tamo u tuđini, gde nisu toliko značili kao kod kuće. Nisu, međutim, ni sami znali da li su se u toj jednoj godini pokazali onakvima kakvi su zaista i bili, ili su to bili u svim onim drugim godinama. Glasnik s važnim vestima došao mu je u susret dok su se približavali: šarene haljine i lepršava pera povorke bejahu kao neki veliki leptir, a gospodin fon Keten već se promenio. Dostigavši ih ponovo, jahao je polagano uz svoju ženu, kao da za svoju osobu ne priznaje nikakvu žurbu, ali je njegovo lice postalo tuđe kao zgusnuti oblak. Kad je na nekom zaokretu puta iznenada pred njima iskrsnuo dvorac, još samo četvrt sata udaljen, teškim je naporoin prekinuo šutnju.

Hteo je da se njegova žena okrene i da se vrati. Povorka se zaustavi. Portugalka je molila i zahtevala da nastavi put; još je uvek bilo vremena da se okrene pošto čuje razloge.

Tridentski biskupi bili su moćna gospoda. Vrhovni državni sud Carstva odlučivao je u njihovu korist; još iz pradedovskih vremena bili su Ketenovi s njima u sporu zbog nekih zemljišta, pa bi to katkad izazvalo parnicu, a katkad bi iz zahteva i otpora nastali krvavi sukobi, no gospoda fon Keten morala su uvek da uzmaknu pred nadmoćnim protivnikom. Pogled kome ne bi inače izmakla nijedna prednost, u ovoj je stvari uzalud čekao da je ugleda; no otac bi taj zadatak namenio sinu, pa je njihov ponos čekao pokoljenjima a da nije omekšao.

Prednost se napokon pokazala upravo ovom gospodinu fon Ketenu. Uplašio se što ju je gotovo bio propustio. Neka moćna stranka plemstva pobunila se protiv biskupa, bilo je zaključeno da će ga iznenada napasti i zarobiti, a Keten, za koga su čuli da se opet vraća, trebalo je da bude adut u toj igri. Keten, koji je godinama bio odsutan, nije znao, kakva je biskupova snaga, ali je znao da će to biti težak, dugogodišnji ispit, da je ishod nesiguran i da neće moći baš na svakoga od njih da se osloni do gorkoga svršetka, ne uspe li

odmah u početku iznenadnim prepadom zauzeti Trijent. Ljutio se na svoju ženu, jer je zbog nje gotovo proigrao tu priliku. Sviđala mu se jednako kao i pre. Jahao je za jednu konjsku glavu iza nje, a bila mu je jednako tajanstvena kao i one mnoge biserne ogrlice što ih je posedovala. Te bi stvarčice mogao zgnječiti poput zrna graška držeći ih na dlanu ruke isprepletene žilama, pomislio je jašući uz nju, ali su one u njoj ležale tako neverovatno spokojno. Nova je vest sada potisnula, međutim, tu čaroliju, kao kad opet dođu, dečački goli, prvi jaki dani sunca, pa rasprše zakrabuljene zimske snove. Pred njim su stajale osedlane godine, u kojima su žena i dete nestajali kao tuđinci.

Konji su, međutim, bili stigli do podnožja stene na kojoj se dizao dvorac. Saslušavši sve do kraja, Portugalka ponovo izjavi da će ostati. Divlje se dizao taj dvorac! Zakržljalo je drveće tu i tamo izbijalo po stenovitim grudima poput retkih čuperaka. Šumovite su se gore tako strmoglavo dizale i spuštale da tu rugobu ne bismo mogli uopšte ni opisati čoveku koji poznaje samo morske valove. Zrak je bio pun ohladnela mirisa, i sve je bilo tako kao da jaše u neki veliki, razbijeni lonac, pun neke čudne zelene boje. Ali u tim je šumama živio jelen, medved, vepar i vuk, a možda i jednorog. Tamo dalje živeli su kozorog i orao. Neispitani klanci bili su boravište zmajeva. Mogao si hodati danima, tako je bila široka i duboka šuma, kroz koju su vodili samo tragovi divljači, a gore, gde je nad njom visila planina, počinjalo je carstvo duhova. Tamo su prebivali demoni u oluji i oblacima; nikad ne bi kršćanina onamo odveo put, a kad bi se to ipak dogodilo, iz obesti, posledice su bile tako nemile da su sluškinje u zimskim komoricama o tome pripovedale tihim glasom; slugama je to laskalo, pa su ćutali i slegali ramenima, jer se zna da je muški život opasan, pa mogu doživeti takve pustolovine. Od svega što je čula, Portugalki se učini, međutim, najčudnijim ovo: kao što niko nije nikada stigao do podnožja duge, isto tako nije još nikome uspelo da pogleda iza toga golemog planinskog zida; uvek su za prvim bili drugi, novi zidovi; među njima su bile razapete uleknine kao rupci puni kamenja, nad njima bejahu opet zvezde, velike poput kuća, a ni najsitniji šljunak pod nogama nije bio manji od ljudske glave; bio je to svet koji zapravo i nije bio svet. O ovoj zemlji, iz koje joj je bio došao muž koga je volela, u svojim je snovima često sudila prema njegovoj

naravi, a narav svoga muža prosuđivala je po onome što joj je pripovedao o svom zavičaju. Bila je sita paunastoplava mora i očekivala je zemlju punu neobičnih stvari, pa je bila poput tetive napeta luka; ali kad je tu tajnu ugledala, učinila joj se ružna, kako ne bi nikad očekivala, pa je htela da beži. Dvorac kao da je bio sastavljen od samih kokošinjaca. Kamen nagomilan na stenu. Vrtoglave zidine, po kojima raste plesan. Trulo drvo ili sirovo-vlažna debla. Seljački i ratnički pribor, stajski lanci i kolske srčanice. Ali budući da je već ovde, onda joj je tu i mesto, a možda ovo što vidi i nije ružno, već u tome ima i neke lepote, kao u vladanju muškaraca na koje se moramo tek naviknuti.

Kad je gospodin fon Keten video svoju ženu gde jaše uzbrdo, nije hteo da je zaustavi. Nije joj za to bio zahvalan, no tu je bilo nešto što, doduše, nije nadjačalo njegovu volju niti je ta volja pred njom popustila, ali ga je, uklanjajući se, odvabilo nekamo drugamo, tako da je sada ćuteći smeteno jahao za njom poput jadne, izgubljene duše.

Dva dana kasnije sedeo je opet u sedlu.

A jedanaest godina kasnije još je uvek radio to isto. Prepad na Trijent, lakoumno pripremljen, nije uspeo, pa je viteška vojska odmah na početku izgubila više od trećine pripadnika i više od polovine odvažnosti. Gospodin fon Keten beše ranjen pri povlačenju, pa se nije odmah vratio kući; dva je dana ležao skriven u nekoj seljačkoj kolibi, a onda je jahao od dvorca do dvorca i raspirivao otpor. Premda je bio zakasnio na pripremno većanje i na pripremanje poduhvata, sada je, nakon neuspeha, zagrizao u tu stvar kao pas u uho biku. Predočio je toj gospodi šta ih čeka, ako biskupska vojska stigne da izvrši protivudar pre no što oni uspostave svoje redove; potsticao je bojažljivce i kukavice, iscedio je iz njih novac, doveo je pojačanja, naoružavao se, pa je tako bio izabran za vojskovođu plemstva. Njegove su rane u početku toliko krvarile da je dvaput na dan morao menjati zavoje. Jašući tako, razgovarajući s ovim i s onim i produžujući za svaku nedelju, što je na početku bio zakasnio, svoj izostanak za jedan dan, nije ni znao da li je uza sve to i mislio na čarobnu Portugalku, koja je već morala biti zabrinuta.

Tek petog dana pošto je bio ranjen stigao je k njoj i ostao samo jedan dan. Pogledala ga je pažljivo i ne zapitkujući, kao što čovek

prati let strelice da vidi da li će pogoditi. Sakupio je sve svoje ljude do poslednjeg dečaka, do koga je mogao da dođe, naložio je da se dvorac pripremi za odbranu, sređivao je i zapovedao. Vika slugu, rzanje konja, prenošenje balvana, zveket željeza i kamenja ispunili su ovaj dan. U noći je odjahao dalje. Prema njoj je bio ljubazan i nežan kao prema plemenitom biću, kojem se divimo, ali je gledao ravno preda se kao ispod nekog šlema, mada ga nije nosio. Kad je došao čas rastanka, zamolila je Portugalka, koju je iznenada svladala njena ženska ćud, da bi mu bar sada smela isprati ranu i previti je svežim zavojem, ali on to nije dopustio; oprostio se brže no što je bilo potrebno, smejući se pri rastanku, pa se onda nasmejala i ona.

Način kojim se protivnik borio u ovom sukobu bio je nasilan, gde je to mogao da bude, kao što je i odgovaralo nemilosrdnom plemenitom gospodinu koji je nosio biskupsko ruho, ali je bio i popustljiv, podmukao i žilav, čemu su ga, možda, i naučile upravo te ženske halje. Bogatstvo i prostrani posedi polagano su razvijali svoje delovanje u postepenim, do poslednjeg časa odgođenim žrtvama, kad položaj i uticaj ne bi više bili dovoljni da uza nj vežu pomagače. Taj je način borbe izmicao odluci. Savio bi se u klupko kad bi se napad pooštrio, a udario bi kad bi osetio njegovo slabljenje. Zato bi se događalo, da bi ponegde i jurišali na neki dvorac, pa ako nije mogao biti na vreme oslobođen opsade, pao bi u krvavom klanju; katkad bi opet čete ležale nedeljama po selima, i ništa se ne bi događalo, samo što bi seljacima odveli po koju kravu ili zaklali nekoliko kokoši. Nedelje su se pretvarale u leta i zime, od godišnjih doba nastajale su godine. Dve su se sile međusobno borile, jedna divlja i uvijek spremna da napada, ali preslaba, a druga poput spora, mekana, ali okrutno teška tela, kome je još i vreme dodavalo svoju težinu.

Gospodin fon Keten je to dobro znao. S velikom je mukom odvratio ozlovoljeno i oslabljeno plemstvo da u naglo stvorenoj odluci za napad potroši svoju poslednju snagu. Vrebao je na slabu tačku, na neki obrt, na neku neverovatnost, koju je mogao doneti jedino slučaj. Čekao je i njegov otac i njegov deda. A kad čovek dugo čeka, može se dogoditi i ono što se retko događa. Čekao je jedanaest godina. Jedanaest je godina jahao od plemićkih dvoraca do bojnih četa,

amo-tamo, kako bi održao budnim duh otpora; neprestano je sticao, u stotinu okršaja, glas vratolomne hrabrosti, kako bi se zaštitio od prekora da vojuje odviše bojažljivo, dopuštajući od vremena do vremena da dođe i do velikih, krvavih bojeva, kako bi raspirio gnev i odvažnost svojih drugova, ali je jednako, kao i biskup, izbegavao odluku. Često je bio i lakše ranjen, ali nikada ne bi ostao kod kuće duže od dva puta po dvanaest sati. Ožiljci i tragovi tumananja pokrivali su ga svojim krastama. Bojao se, bez sumnje, da ostane duže kod kuće, kao što umoran čovek ne sme da sedne. Nemirni, zaulareni i privezani konji, muški smeh, svetlo zublji, stup logorske vatre poput stabla od zlatne prašine u zelenkastom blistavom šumskom drveću, miris kiše, kletve, hvalisavi vitezovi, psi što njuškaju ranjenike, podignute ženske suknje i zaplašeni seljaci bili su u ovim godinama sva njegova razonoda. Usred svega toga ostao je vitak i fin. U njegovu su se smeđu kosu počele uvlačiti bele vlasi, no njegovo lice nije imalo bora. Mogao je uzvraćati grube šale i činio je to kao muž, ali su njegove oči pri tom ostajale gotovo nepomične. Znao je da zamahne kao govedar, kad bi gde popustila vojnička stega, ali nikada nije vikao, reč mu je bila tiha i kratka, a vojnici su ga se bojali; činilo se kao da srdžba ne obuzima njega samoga, ali je sjala iz njega, a lice bi mu potamnelo. U boju bi se zaboravljao; tada bi sve isteklo iz njega putem silnih pokreta što stvaraju rane; bio je pijan od krvi i borbenog plesa, nije znao šta čini, a učinio bi uvek ono što je trebalo. Vojnici su ga zbog toga obožavali; počela se stvarati legenda da se od mržnje prema biskupu prodao đavolu, koji – u liku lepe strane žene – boravi u njegovom dvorcu, pa mu onamo odlazi u pohode.

Kad je gospodin Keten prvi put čuo za to, nije se ljutio. Nije se ni nasmejavao, ali je postao u licu sasvim tamnozlatan od radosti. Sedeći uz logorsku vatru ili uz otvoreno seljačko ognjište, dok bi se prokrstareni dan rasplinjavao u toj toplini, kao što se koža, ukručena od kiše, opet smekšava, često bi razmišljao. Mislio bi na biskupa u Trijentu, koji leži na čistim plahtama, okružen učenim klericima i slikarima u svojoj službi, dok on tako oko njega kruži poput vuka. I on bi sve to mogao imati. U njegovom dvorcu bio je namešten kapelan, kako bi bilo udovoljeno potrebi duševne razonode, pisar, da bi mu čitao iz knjiga, i vesela komorkinja; izdaleka su bili doveli

kuvara, da bi iz kuhinje odagnao čežnju za zavičajem; zaustavljali bi putujuće doktore i đake, kako bi nekoliko dana nalazili rasonode u razgovoru s njima; stizali su skupocjeni sagovi i skupocene tkanine, da njima pokriju zidove; samo se on držao daleko. Godinu je dana tamo u tuđini i na putovanju govorio mahnite riječi, šale i laskanja. Ta svaka dobro građena stvar ima duha, bio to čelik, jako vino, konj ili mlaz vode iz vodoskoka, pa su ga imala i gospoda dele Katene; u ono je vreme zavičaj bio, međutim, daleko, a pravo biće toga zavičaja bilo je nešto, prema čemu si mogao jahati nedeljama a da ga ne dostigneš. I sada bi još katkada izgovarao nepromišljene reči, ali samo tako dugo dok su konji počivali u konjušnici; stigao bi noću, a ujutro bi odjahao, ili bi ostao od jutarnjih zvona do pozdravljanja. Bio joj je tako blizak i poznat kao stvar koju već dugo nosimo na sebi: ako se smeješ, i ona se smeje i tu i tamo; odlaziš li, ide s tobom, a kad rukom pipaš po sebi, osetiš je; ali kao je jednom podigneš uvis i posmatraš, ona ćuti i gleda u stranu. Da je kad duže ostao, morao bi biti uistinu onakav kakav je zaista i bio. Sećao se, međutim, da nikada nije rekao: ja sam ovakav ili hoću da budem onakav, već joj je pripovedao o lovu, o pustolovinama i o onome što je radio. A ni ona ga nije nikada pitala što misli o ovom ili onom, što inače rade mladi ljudi; nikada nije govorila ni o tome kakva bi htela da bude kad ostari, već se samo rastvarala poput ruže, koliko je god pre i bila živahna, tako da bi već na crkvenim stepenicama stajala spremna za put: kao da se uspela na kamen s kojega se lako možeš popeti na konja da odjašeš u život. Jedva je poznavao svojih dvoje dece što mu ih je bila rodila, ali su i ta dva sina strastveno volela dalekog oca, jer su im malene uši već bile prepune njegove slave čim su mogli da čuju. Čudno je bilo sjećanje na ono veče kojoj je mlađi sin dugovao život. Kad je stigao, ugledao je mekanu, svetlosivu haljinu s tamnosivim cvetovima; crna pletenica već je bila upletena za noć, a lepi se nos oštro priklanjao glatkom, žutom odsjaju rasvetljene knjige, pune tajanstvenih slika. Bilo je to kao neka čarolija. Taj je lik tu mirno sedi u svojoj bogatoj haljini, sa suknjom što je nebrojenim naborima kao potocima tekla do poda – dižući se sama iz sebe i padajući natrag u sebe poput vodoskoka; a može li se vodoskok izbaviti, pa da sasvim izađe iz svoga lelujavog bivstvila što samo sebe nosi? Može li se izbaviti na drugi način osim

čarolijom ili čudom? Može se dogoditi da poželiš ženu i da je zagriš, te da najednom osetiš udarac magičnog otpora; to se ipak nije dogodilo; nije li, međutim, nežnost još strahovitija? Ušao je sasvim tiho, a ona ga je pogledala kao kad prepoznajemo ogrtač što smo ga nekad dugo nosili, a onda ga dugo nismo videli, pa nam je pomalo tuđ, a ipak se uvlačimo u njega

Od svega toga bijahu mu bliže i ratne varke i političke laži, pa i gnjev i ubijanje! Čin se događa, jer se neki drugi čin dogodio; biskup se pouzdava u svoje zlatnike, a vojskovođa u otpornu snagu plemstva; zapovedati je jasna stvar; ovaj je život jasan i stvaran kao beli dan, udarac koplja pod odmaknuti željezni okovratnik tako je jednostavan kao nešto što se može pokazati prstom i reći: ovo je ovo. Ali sve ono drugo tuđe je kao mesec. Gospodin fon Keten voleo je potajno ovo drugo. Red, kućanstvo i sve veće bogatstvo nisu mu značili radost. I mada se je godinama borio za tuđu imovinu, njegova žudnja nije tražila smirivanje u obogaćivanju, već je čeznula da izađe iz duše; na čelima je sedela moć Katena, ali iz ovih su čela izlazila samo nema dela. Kad bi se ujutro popeo u sedlo, još bi svaki put osetio sreću nepopuštanja, tu dušu svoje duše; ali kad bi uveče sišao s konja, često bi se na njega spustila namrgođena otupljenost svih preživljelih prekomernosti, kao da je u tom jednom danu napeo sve svoje snage, kako ne bi bez svakog naprezanja bio ono nešto lepo, čemu nije znao dati ime. Biskup, taj podmuklica, mogao se moliti bogu, kad bi ga Keten pritisnuo. Keten je samo mogao da jaše preko rascvetanih useva, osećajući kako pod njim konj živi poput vala što se opire, i da kao čarobnim štapićem izazove prijanost železnim korakom. Ipak mu je bilo drago što sve to postoji. Da možeš živeti i izazvati smrt bez onog drugog. To je poricalo i gonilo ono nešto što bi se šuljalo ka vatri kad bi u nju buljio, i što bi opet nestalo čim bi se, ukočen od snova, uspravio i okrenuo. Gospodin fon Keten preo bi katkada dugu nit misleći na biskupa, protiv kojega je sve to preduzimao, pa mu se činilo da sve to može da reši samo neko čudo.

Njegova je žena poznavala staroga slugu, nastojnika u dvorcu, pa je s njim tumarala šumom kad ne bi sedela pred slikama u svojim knjigama. Šuma se otvara, ali se njena duša povlači; Portugalka se provlačila kroz gustiš, penjala se preko kamenja, videla bi tragove i

životinje, ali kući ne bi donela ništa, osim lakih jeza, svladanih zapreka i zadovoljene radoznalosti, što bi izgubile svu napetost čim bi ih iznela iz šume, kao i onaj zeleni odraz što ga je već poznavala po pripovedanju pre no što je stigla u ovaj kraj; čim više ne bi navaljivala, on bi se odmah opet zaklopio iza njezinih leđa. U dvorcu je nemamo, ali ipak dobro održavala red. A zar su njeni sinovi, koji nikada nisu videli more, zaista njena deca? Katkada joj se činilo da su mladi vukovi. Jednom su joj iz šume doneli mladoga vuka. Odgajila je i njega. Između velikih pasa i njega vladala je neprijatna snošljivost, neka popustljivost, kojom su mu dopustili da radi šta hoće; ali ne da izmjenjuje znakove s njima. Kad bi prolazio dvorištem, ustali bi i pogledavali prema njemu, ali nisu ni lajali ni režali. A on je gledao ravno, premda bi i on poškiljio prema njima, pa je jedva nešto polaganije i ukočenije išao svojim putem da se ništa ne primeti. Gospodaricu je sledio posvuda; bez ikakvih znakova ljubavi i prisnosti; često bi je gledao svojim čvrstim pogledom, ali ona ne bi rekla ništa. Volela je toga vuka jer je njegove napete tetive, njegova smeđa dlaka, njegova ćutljiva divljina i snaga njegovog pogleda podsećali su na gospodina fon Ketena.

Jednom je došao i onakav čas na kakav treba čekati; biskup se razboleo i umro, kaptol je bio bez gospodara. Keten je prodao sve što je bilo pokretno, založio nepokretnu imovinu i svim mogućim sredstvima opremio malu vlastitu vojsku: onda je započeo pregovore. Kaptol beše prisiljen da izabere: ili da nastave staru borbu protiv novonaoružanih snaga pre no što bi se novi gospodar mogao opredeliti, ili da pronađu pravedno rešenje; odlučio se za ovo poslednje pa se nije moglo drukčije ni dogoditi: Keten, koji je kao poslednji tu još stajao, čvrst i pun pretnji, najviše je stavio u vlastiti džep, a Stolni kaptol je za to našao odštete kod slabijih i bojažljivijih.

I tako se završilo ono što je već pred četvrtim kolenom stajalo poput sobnoga zida, što ga svakog jutra pri doručku vidiš i ne vidiš pred sobom: najednom ga više nije bilo; do sada je sve bilo kao u životu svih Ketena, a što još preostaje u životu ovoga Ketena bit će samo zaokruživanje i sređivanje, cilj nekog zanatlije, ali ne i cilj gospodina.

I tada ga, dok se vraćao kući, ujede muva.

Ruka je smesta natekla, pa je postao vrlo umoran. Svratio se u krčmu u nekom malom, bednom selu i dok je sedio za prljavim,

drvenim stolom, svlada ga san. Položio je glavu na tu prljavštinu, a kad se uvečer probudio, imao je temperaturu. Ipak bi bio nastavio put da mu se žurilo, ali mu se nije žurilo. Kad je drugoga jutra hteo da uzjaše, srušio se od slabosti. Ruka i rame bili su otekli; bio ih je stisnuo u oklop, pa ga je sada morao opet otkopčati; i dok je tako stajao puštajući da se bave oko njega, spopala ga takva groznica kakvu još nikada nije ni doživeo; mišići su mu se trzali, plesali su tako da nije mogao jednu ruku primaći drugoj; oni napola razvezani železni delovi zveketali su poput otrgnuta žljeba u oluji. Osetio je koliko je to nalik na lakrdiju, pa se smejaio gnevna lica tom svom klopotaњу; noge su mu bile, međutim, slabe kao u kakva dečaka. Poslao je glasnika svojoj ženi, a drugu dvojicu nekom vidaru i nekom slavnom lekaru.

Vidar, koji je prvi stigao, preporučio je vruće obloge od lekovitih trava i zamolio da sme rezati. Keten, kome se sada mnogo više žurilo kući, zapovedi mu da reže, pa je uskoro nakupio gotovo isto toliko novih rana koliko je imao starih. Čudne su bile te boli protiv kojih nije mogao da se brani. Onda je gospodin ležao dva dana u oblozima lekovitih trava, što su ga ispijali, a onda je pustio da ga zamotaju od glave do pete i tako otpreme kući; tri je dana trajao taj put, ali taj siloviti lek, što je mogao prouzrokovati smrt, iscrpljujući do kraja sve odbrambene snage života, kao da je zaustavio bolest: kad su stigli do cilja, ležao je još otrovan, u jakoj vrućici, ali se gnojenje nije širilo dalje.

Ova temperatura, nalik na široku, goruću stepu, trajala je nedeljama. Bolesnik je u svojoj temperaturi svakim danom sve više kopnio, ali se činilo da se u njoj isparuju i izgaraju i bolesni sokovi. Ništa više nije znao da kaže ni onaj slavni lekar, samo je Portugalka označila vrata i postelju tajanstvenim znakovima. Jednoga dana, kad je od gospodina fon Ketena preostalo gotovo još samo neko obličje, ispunjeno mekanim, vrućim pepelom, pala je iznenada temperatura za duboku stepenicu niže, pa je tu samo još tinjala smireno i blago.

Ako su već bolovi od kojih se nije branio, bili čudni, ono što je došlo kasnije, bolesnik uopšte nije proživljavao kao neko ko se nalazi usred toga. Mnogo je spavao, a bio je odsutan i otvorenih očiju; ali kad bi se opet osvestio, onda ko da to bezvoljno, detinje toplo i bespomoćno telo i nije bilo njegovo, a nije bila njegova ni ta slaba

duša što bi je uznemirio i najmanji dašak. Bio je zaceo već preminuo, pa je čitavo to vreme samo negde čekao, neće li još jedanput morati da se vrati. Nikada nije mislio da je umiranje nešto tako spokojno; jednim je delom svoga bića umro pre i razišao se kao povorka putnika: dok su kosti još ležale u postelji, dok je još postelja bila tu, dok se još njegova žena sagibala nad njim i dok je on – za promenu, od radoznalosti – posmatrao promene njenog pažljivog lica, bilo je sve što je voleo već otišlo daleko napred. Gospodin fon Keten i njegova čarobnica, nalik na noć punu mesečine, bili su izašli iz njega i tiho se udaljili; video ih je još i znao da će kasnije, s nekoliko skokova, moći da ih stigne, samo sada nije znao da li je već kod njih ili je još ovde. Sve je to ležalo, međutim, kao u nekoj velikoj, dobroj ruci, koja je bila blaga kao kolevka, a ipak bi sve odvagnula i ne razmećući se presudama. Mogao je to biti bog. Nije sumnjao, ali se nije ni uzbuđivao: čekao je i nije odgovarao ni na osmeh što se saginjao k njemu, ni na njene reči.

Onda je došao dan za koji je najednom znao da će mu biti poslednji ako ne skupi svu svoju volju da ostane živ, a to je bio dan pre one večeri kad je temperatura popustila.

Kad je pod svojim nogama osetio tu prvu stepenicu ozdravljenja, odredio je da ga svaki dan odnesu na onaj mali, zeleni komadić zemlje što je prikrivao stenu izbočenu poput nosa, što je neozidana stršila u zrak. Ležao je tamo na suncu, zamotan u svoje ponjave. Spavao bi ili bi bio budan, no ni sam nije znao da li je to jedno ili drugo.

Jednom je, probudivši se, ugledao pred sobom vuka. Keten mu je gledao u oči, koje kao da bejahu izbrušene, i nije mogao ni da se makne. Nije znao koliko je vremena tako prošlo a onda je ugledao svoju ženu gde stoji pred njim, s vukom uz koleno. Opet je zatvorio oči, kao da uopšte i nije budan. Ali kad su ga zatim odneli u postelju, naložio je da mu dadu luk. Bio je tako slab da ga nije mogao napeti; čudio se. Domahne sluzi da mu se približi, pruži mu luk i zapovedi: vuka! Sluga je oklevao, ali se on razljuti kao dete, pa je vukova koža uveče visila u dvorištu dvorca. Kad je to videla Portugalka, i pošto je tek od slugu saznala šta se zbilo sledila joj se krv u žilama. Stupila je pred njegovu postelju. Ležao je bled kao zid i pogledao joj prvi put

opet u oči. Ona se smejala i rekla mu je: „Dat ću da mi izrade šubaru od toga krzna, pa ću ti noću isisati krv.“

Zatim je otpustio klerika, koji je već pre bio jednom rekao da biskup može da se moli bogu, a to da je opasno za njega, a kasnije mu je bez prestanka davao posljednje miropomazanje; ali to mu nije odmah uspelo. Portugalka se usprotivila, te je zamolila da zadrži kapelana dok ne nađe neku drugu službu. Gospodin fon Keten je popustio. Bio je još slab i još je mnogo spavao na onoj utrini na suncu. Kad se jednom opet tamo probudio, stajao je pred njim njen prijatelj iz detinjstva. Stajao je kraj Portugalka, a bio je došao iz njenoga zavičaja; ovde na severu kao da joj je bio sličan. Pozdravio ga je plemenitom uglađenošću i izgovorio reči što su prema izrazu njegova lica morale biti pune silne ljubaznosti. Keten je dotle ležao u travi kao pas i stideo se.

A možda je to bilo već drugi put; često je bio tako odsutan. I zato je tek kasnije primetio da mu je postala prevelika ta mekana krznena šubara što mu je pre uvek bila malo pretesna. Kad bi je malo povukao, ona bi mu sada kliznula do ušiju, a uši bi je onda zadržale. Bili su utroje, a njegova žena reče: „Bože, pa tvoja je glava postala manja!“ – Prva mu je misao bila da je možda naložio da mu prekratko ošišaju kosu, samo što toga časa nije znao kada se to moglo dogoditi; potajno je opipao glavu, ali je kosa bila duža no što je trebalo i nije bila negovana otkako se razboleo. Onda je pomislio da se kapa raširila, ali se setio da je još gotovo nova, a i kako bi se rašila ležeći nenošena u sanduku? Zato je sve to okrenuo u šalu i rekao da mu se možda lobanja smanjila, jer je mnogo godina proveo s vojnicima, daleko od društva obrazovanih kavalira. Osećao je kako mu šala nezgrapno izlazi iz usta, a i pitanje nije bilo time rešeno, jer može li se lobanja smanjiti? Snaga u žilama može popustiti, a salo pod kožom na glavi može u groznici da se otopi: ali koliko bi to moglo da iznosi? Odsad bi se često pravio kao da želi poravnati kosu ili kao da briše znoj, pokušavao bi i da se neopaženo nagne prema natrag, u senku, a onda bi brzo vrhovima dvaju prsta, kao šestarom, izmerio lobanju po nekoliko puta uzastopce, zahvatajući je na različite načine: nije bilo sumnje, glava je postala manja. A kad ju je mislima opipavao iznutra, bila je još mnogo manja i nalik na dve tanke sklopljene ljuske.

Doista, mnogo se toga ne može razjasniti, ali on to ne nosi na leđima i ne oseća svaki put kad okrene glavu da vidi ono dvoje što razgovaraju, dok se činilo da sam spava. Već je odavno zaboravio taj tuđi jezik do samih nekoliko reči, ali je jednom razumeo rečenicu: „Ne činiš ono što hoćeš, a činiš ono što nećeš.“ Način kojim je to bilo izgovoreno više je zvučilo kao nagovaranje nego kao šala; što je time hteo da kaže? Drugi se put bio duboko nagnuo kroz prozor da zaroni u šum reke; činio je to sada često kao u nekoj igri: ta buka, poput divlje ispremeštana, zbrkana kao seno, zatvorila bi mu uvo, a kad bi se opet vratio iz te buke, izronio bi, sitan i dalek, taj razgovor njegove žene s onim drugim; a bio je to živahan razgovor, i kao da su se njihove duše dobro osećale ovako združene. Treći je put samo trčao za njima, jer su uvečer još znali da siđu u dvorište; kad budu silazili kraj zublje na spoljnim stepenicama, mora će njihova sena da padne na krošnje stabala; brzo se sagnuo kroz prozor kad se to dogodilo, ali u onom lišću stopile su se sene same od sebe u jedno. U svako drugo doba bio bi pokušao da taj otrov ukloni iz svoga tela, odlazeći s konjima i sa slugama u lov ili utopivši ga u vinu. Kapelan i pisar toliko su, međutim, žderali i pili da im je vino i jelo curilo iz uglova usana; mladi im je vitez k tome, nasmijan domahivao peharom, kao što pse huškaju da navale jedan na drugoga. Gadilo se von Ketenu to vino, što su ga lokale te prostacine premazane skolastičkim opnom. Govorili su o hiljadugodišnjem carstvu, o doktorskim pitanjima i pričali priče o slamnjačama, na nemačkom jeziku i na crkvenoj latinštini. Neki humanist na proputovanju posredovao bi između toga jezika i jezika Portugalčeva; bio je uganuo nogu, pa ju je ovde obilno lečio. „Pao je s konja, kad je pretrčao zec“, rugao se pisar. „Smatrao ga je zmajem,“ reče namrgođen podrugljivošću gospodin fon Ketenu, koji je oklevajući stajao u blizini. „Ali i konj isto tako!“ urlao je dvorski kapelan, „inače ne bi tako poskočio! Magistar ima, dakle, i za konjsku pamet više razumevanja nego naš gospodar!“ Pijanci su se smejali gospodinu fon Ketenu. On ih pogleda, zakorakne bliže i udari kapelana po licu. To je bila okrugla, mlada seljačina; čitava mu glava pocrveni, onda silno prebledi i oстане sedeći. Mladi je vitez, smešeći se, ustao i pošao da potraži svoju prijateljicu. „Zašto ga niste probili bodežem?!“ siktao je zečji humanist kad su ostali sami. „Pa on je jak kao dva bika,“ odgovori

kapelan, „a osim toga je hrišćanski naučnik zaista prikladan da u ovakvoj prilici pruži utehu.“ Gospodin fon Keten bio je, međutim, još uvek vrlo slab, i život mu se vraćao i suviše polako; nije mogao da nađe drugu stepenicu ozdravljenja.

Stranac se nije spremao da otputuje, a njegova družbenica u igri slabo je razumijevala prikrivene napomene svoga gospodara. Jedanaest je godina čekala svoga muža, jedanaest je godina on za nju bio miljenik slave i njene mašte a sada se šetao po kući i dvorištu, oronuo od bolesti. Izgledao je prilično prosto nasuprot onoj mladosti i dvorskoj ugladenosti. Nije o tome mnogo razmišljala, ali joj je bila pomalo dosadita ova zemlja što je nekad obećavala toliko neizrecivoga; nije htela ni da prisili samu sebe da samo zbog neprijatnog lica svoga muža otpusti druga, koji je donio miris zavičaja i izricao misli kojima se mogla smejati. Nije imala zbog čega da se kori; već je nedeljama bila nešto površnija, ali to je bilo ugodno, pa je osećala da joj sada lice katkada sja kao pre mnogo godina. Neka vračara, koju je pitao, prorekla je gospodinu fon Ketenu: ozdravićete samo ako nešto izvršite – no mada ju je uporno ispitivao što bi to imalo da bude, ona je ćutala, pokušavala da mu izmakne i na kraju izjavila da mu to ne može otkriti.

On bi zacelo umio da to gostoprimstvo prekine finim rezom, mesto da ga prelomi, a s druge strane nisu ni svetost života ni prava gosta nesavladive zapreke za čoveka koji je godinama bio nezvan gost kod svojih neprijatelja, ali slabost ozdravljenja učinila je da je sada bio gotovo ponosan na svoju nesnalažljivost; takva opaka lukavost nije mu se činila ništa boljom od detinjaste rečitosti mlađega. Događale su se čudne stvari. U maglama bolesti, što su ga bile zavile, činio mu se lik njegove žene mekši no što bi trebalo da bude; nije mu se činila drukčijom nego pre, kad bi se začudio što je njena ljubav katkada žešća nego inače, premda razlog nije bio u njegovoj odsutnosti. Ne bi mogao reći ni to da li je bio vedar ili tužan, kao u onim danima duboke blizine smrti. Nije se mogao micati. Kad bi svojoj ženi pogledao u oči, video bi da su opet nekako izbrušene; njegova vlastita slika ležala je na njihovoj površini, ali one nisu propuštale njegov pogled. Bilo mu je kao da se mora dogoditi čudo, jer se inače neće ništa dogoditi, a sudbini čovek ne sme naložiti da progovori kad ona želi da ćuti, već treba prislušivati šta dolazi.

Jednoga dana, kad su se u društvu uspeli uzbrdo, našla se pred kućnim vratima ona mala mačka. Stajala je pred vratima, kao da neće da na mačji način preskoči zid, već traži da uđe na ljudski način; zgrbila se za dobrodošlicu i mazila se oko haljina i čizama tih velikih bića, koja su bez ikakva razloga bila iznenađena njenom pojavom. Pustili su je da uđe ali je bilo upravo kao da dočekuju gosta, te se već idućeg dana pokazalo da su možda prihvatili malo dete, a ne samo mačku: tolike je zahteve postavljala ta dražesna životinja, koja nije išla za užicima podruma i tavana i koja ni časka nije napuštala društvo ljudi. Pokazala je sposobnost da njihovo vreme potpuno zaokupi samom sobom, što je bilo prilično nerazumljivo, jer je u dvorcu bilo toliko plemenitijih životinja i jer su ljudi bili veoma zauzeti sami sobom; činilo im se da je tome uzrok što su morali spustiti pogled do zemlje, da posmatraju to malo stvorenje koje je vladalo gotovo neprimetno i koje je bilo nešto malo mirnije, da, mogao bi čovek reći, i nešto tužnije i zamišljenije no što to dolikuje mladoj mačkici. Igrala se, doduše, onako kako je morala znati da to ljudi očekuju od mladih mačaka: uzverala bi se na krilo i očito bi se trudila da bude prijatnija s ljudima, ali se osećalo da sve to nije sasvim iskreno; i upravo to što joj je nedostajalo da bude obična mlada mačka, bilo je u njoj kao neko drugo biće, kao neko nestvarno biće ili kao neki tihi svetački venac što ju je okruživao, a da niko nije imao hrabrosti da to izrazi. Portugalka se nežno saginjala nad tim stvorenjem što je na leđima ležalo u njenom krilu i poput deteta posezalo sitnim kandžama za njenim razigranim prstima; mladi se prijatelj, nasmejan, duboko sagibao nad mačkom i krilom, a gospodina je fon Ketena ta nehajna igra sećala na njegovu tek napola svladanu bolest, kao da se svom svojom smrtonosnom nežnošću preobrazila u ovo životinjsko telce i kao da je sada ne samo u njemu već i među njima. Neki sluga reče: „Ova će ošugaviti.“

Gospodin fon Keten se začudi što to i sam nije otkrio; sluga je ponovio: „Ovu treba na vreme zatući.“

Međutim mala mačka dobila je ime izvađeno iz onih knjiga bajki. Bila je postala još nježnija i strpljivija. Sada se već moglo videti da je bolesna i da se nekako sija od slabosti. Sve se više odmarala, u krilu, od zemaljskih poslova, te bi se, kao u nekom nežnom strahu, čvrsto uhvatila svojim sitnim kandžama. Sada je počela i gledati

redom svakoga: bledeg Ketena i mladog Portugalca, koji je sedeo nagnut napred, ne skidajući pogleda s nje ili s onog krila pred njim, koje je disalo i u kome je ona ležala. Gledala ih je kao da moli za oprostjenje što će ono biti ružno, što će kao u nekom tajanstvenom zastupanju trpeti za sve njih. I onda su počele njene muke.

Jedne je noći počelo povraćanje, pa je povraćala do jutra; u novom dnevnom svetlu bila je posve slaba i zbunjena, kao da je dobila mnogo udaraca po glavi. No možda su, samo u preteranoj ljubavi, dali toj bednoj, izgadneloj mačkici previše da ždere. U spavaonici nakon toga ipak nije mogla dalje ostati, pa su je odneli ka momcima u dvorišnu sobu. Momci su se međutim, dva dana kasnije potužili da joj se zdravlje ne popravlja, a verovatno je da su je noću bili izbacili. Sada nije samo povraćala, sad već nije mogla ni izmet da zadrži, i ništa nije više bilo sigurno pred njom. To je sada bilo teško iskušenje: s jedne strane gotovo nevidljiv svetački venac, a s druge strane ta ogavna prljavština. U međuvremenu su doznali, otkuda je došla pa je pala odluka da je odnesu onamo; bila je to neka seljačka kuća u podnožju stene. Danas bismo rekli da su je vratili u zavičajnu opštinu, jer nisu hteli da preuzmu bilo kakvu odgovornost, a ni da postanu smešni; sve ih je, međutim, pekla savest, pa su dali i mleka i malo mesa, pa čak i novca, kako bi je u onoj seljačkoj kući, gde prljavština toliko ne smeta, dobro pazili. Ipak je služavka klimala glavom nad svojom gospodom.

Sluga koji je mačkicu odneo dole ispričao je kako je trčala za njim kad se vraćao, pa je još jedanput morao da siđe: dva dana kasnije bila je opet u dvorcu. Psi su joj se uklanjali s puta, služavka se pred gospodom nije usuđivala da je otera, a kad su je videla ta gospoda, ćutke je odlučeno da joj više niko neće uskratiti da umre ovde gore. Sasvim je omršavila i izgubila sjaj. Činilo se ipak da je savladala onu ogavnu bolest, samo je upravo na očigled telesno slabila. Sledila su dva dana u kojima je bilo kao podvostručeno sve ono što je bilo pre: šetanje pod onim krovom, gde su je tako pazili; rastreseni podsmeš šapica, kad bi udarile po komadiću papira, što su ga pustili da pred njom poigrava; katkada lagano teturanje od slabosti, mada su je držale četiri noge, a drugog se dana već od vremena do vremena rušila na stranu. Kod čoveka im se to nestajanje ne bi činilo tako čudnim, ali kod te životinje bilo je to kao neko počovećenje.

Posmatrali su je gotovo sa strahopoštovanjem; niko od ovo troje ljudi, od kojih se svaki nalazio u posebnom položaju, nije ostao pošteđen od pomisli da je to, eto, njegova vlastita sudbina prešla na tu malu mačku oslobođenu već od svega zemaljskog. Ali trećega je dana opet počelo povraćanje i nečistoća. Sluga je stajao kraj nje. On se nije usudio ponoviti, ali je njegova ćutnja ipak govorila: treba je zatući. Portugalac je sagnuo glavu, kao pred nekim iskušenjem, a onda reče prijateljici: drukčije se neće moći; njemu se samome činilo da je pristao na vlastitu smrtnu osudu.

Iznenada su svi pogledali gospodina fon Ketena. On prebledi poput zida, ustane i ode. Onda je Portugalka rekla sluzi: „Uzmi je k sebi.“

Sluga je bolesnicu odnio u svoju sobu, a drugoga je dana nestala. Niko nije ništa pitao. Svi su znali da ju je zatukao. Svi su na sebi osećali teret neizrecive krivice; nešto je bilo otišlo od njih. Samo deca nisu ništa osetila: držala su da je u redu što je sluga zatukao prljavu mačku s kojom se više nisu mogla igrati. Psi su međutim, katkada njuškali u dvorištu oko nekoga čuperka trave što ga je obasjavalo sunce; noge bi im se ukrutile, dlaka bi im se nakostrešila, a gledali bi koso u stranu. Toga su se časa upravo sreli gospodin fon Keten i Portugalka. Zaustavili su se jedno kraj drugoga, gledali u pse i nisu progovorili ni reči. Znak je bio dat, ali kako da ga protumačiš i što da učiniš? Svod tišine stajao je nad ovo dvoje ljudi.

Ako ga do uveče ne otpremi, moram ga ubiti – mislio je gospodin fon Keten. Ali veče je došlo, i ništa se nije dogodilo. Večera je bila dovršena. Keten je sedeo ozbiljan, ugrijan od lake vrućice. Sišao je u dvorište da se rashladi i dugo je izbivao. Nije mogao da stvori poslednju odluku, kakvu je u životu uvek donosio lako, kao u igri. Osedlati konja, zakopčati oklop, trgnuti mač – ta muzika njegovog života činila mu se sada neskladnom; borba mu se činila kao neko besmisleno i tuđe kretanje, pa i kratak put noža bio je kao beskrajno duga cesta na kojoj čovek izgara. Trpljenje nije, međutim, bio njegov način; osetio je da nikada neće potpuno ozdraviti ako mu se ne otme. A uz ta dva poticaja širilo se u njemu još nešto drugo: kao dečak uvek je želeo da se popne uz nepristupačnu stenu ispod dvorca; bila je to luda i samoubilačka zamisao, ali je u njemu izazvala neki tamni osjećaj kao božji sud ili blisko čudo. Ne on, već ona mala mačka vratiće se tim putem, činilo mu se. Smejući se tiho,

zatresao je glavom kako bi je osetio na ramenu, ali je ujedno prepoznao i sama sebe već daleko dole na onom kamenitom putu što vodi nizbrdo.

Duboko dole, kraj reke, skrenuo je s puta, skačući preko kamenja, između koga je tekla voda, a onda je, hvatajući se za grmlje, počeo da se uspinje po zidu. Mesec je senovitim mrljama crtao male udubine, u koje su mogli da se uhvate prsti ruku i nogu. Iznenada mu se otkotrlja kamen pod nogom; trzaj mu je prošao svim žila, a onda srcem. Keten je prislušivao; činilo se da je proživeo večnost, dok je kamen udario u vodu; mora da je već prevalio bar jednu trećinu zida. I tada se probudi; sve mu se učini tako jasnim, i on spozna što je učinio.

Dole je mogao stići samo kao mrtvac, a gore samo kao đavo. Pipajući tražio je nad sobom. Kod svakog zahvata visio mu je život o onih deset tetiva njegovih prsta; znoj mu izbi po čelu, vrućina mu prelete telom, živci mu se ukrtiše kao kamene niti. Bio je to, međutim, čudan osećaj: u ovoj borbi sa smrću počeli su opet snaga i zdravlje teći njegovim udovima, kao da se izvana vraćaju opet u telo. I uspelo je ono neverovatno; na vrhu je još morao da se ugne nekom kamenu što je stršio, a onda mu se ruka oplete oko prozora. Drukčije nije bilo zacelo ni moguće, morao je da izroni upravo pred tim prozorom; znao je, međutim gde se nalazi; skočio je unutra, seo na prozorsku ogradu i pustio da mu noge vise u sobu. Sa snagom vratila mu se i divljina. Duboko je odahnuo. Bodež što ga je imao uza se nije bio izgubio. Činilo mu se da je postelja prazna, ali je čekao dok mu se pluća i srce potpuno ne smire. Pri tom mu se sve jasnije činilo da je sam u sobi. Došunjabo se do postelje: noćas u njoj nije još niko ležao.

Gospodin fon Keten šunjabo se kroz sobe, hodnike i vrata, što ih niko ne bi našao prvi put ako ga ne bi vodili, do vrata svoje žene. Prislušivao je i čekao, ali izdajničkog šapata nije bilo. Kliznuo je unutra; Portugalka je lako disala u snu; nagingjabo se do tamnih uglova, pipao po zidovima, a kad se opet išunjabo iz sobe, najradije bi zapevao od radosti, što je njegova sumnja bila uzdrmana. Pretražio je dvorac, ali su pod njegovim korakom škripale daske i tutnjale kamene ploče; on kao da je tražio radosno iznenađenje. U dvorištu ga zaustavi sluga i povikom zapita ko je. Upita ga za gosta.

„Odjahao,“ javi mu sluga, „čim je mesec izašao.“ Gospodin fon Keten seo je na gomilu poluoguljenih debala, i straža se čudila kako je dugo tamo sedeo. Najednom ga obuze strašna sigurnost, da više neće naći Portugalku ako sada ponovno stupi u njenu sobu. Pokucao je snažno i ušao; mlada se žena trгла kao da je u snu na to čekala. Ugledala ga je pred sobom, odevena kao što je bio i otišao. Ništa nije bilo dokazano i ništa uklonjeno. Ona nije, međutim, pitala, a on ne bi mogao ništa da pita. Povukao je teški zavesu s prozora, pa se digao zastor šumova, iz kojeg su se svi Katene rađali i umirali.

„Ako je bog mogao da postane čovek, mogao je da postane i mačka,“ rekla je Portugalka. On bi morao da joj stavi ruku na usta zbog toga svetogrđa, ali su oboje znali: ni glas o tome neće izaći iz ovih zidina.

TONKA

I

Kraj plota. Ptica je pevala. A onda je već sunce bilo negde za grmljem. Ptica je začutala. Bilo je veče. Seoske su devojke pevajući išle preko njiva. Kakvih li pojedinosti! Zar je to znak sitničavosti ako se takve pojedinosti prilepe uz čoveka? Poput čička!? A sve je to bila Tonka. Beskrajnost teče katkada kapima.

Tome je pripadao i konj, belaš sa crvenim pegama, što ga je svezao za vrbu. Bilo je to u godini njegove vojne službe. I nije bilo slučajno što se to zbilo u vreme njegove vojne službe, jer nikada nismo tako lišeni svoje ličnosti i svojih dela kao u tom razdoblju života, gde nam neka čudna sila skida s kostiju sve. U to smo vreme manje zaštićeni nego inače.

No, da li je uopšte i bilo tako? Ne, to je on sebi tek kasnije tako razjasnio. To je već bila bajka; nije više mogao razlikovati. U vreme kad je upoznao, živela je ona zapravo kod svoje tetke. A sestrična Julija dolazila bi katkada u pohode. Tako je bilo. Pa on se čudio što su mogle sestiti sa sestričnom Julijom za isti sto i nuditi je šoljicom kafe, jer je ona bila prava sramota. Bilo je poznato da si sestričnu Juliju mogao nagovoriti na ulici i još je iste večeri odvesti u svoju sobu: pa i u stanove podvodača dopuštala je da je pozovu, a druge zarade nije imala. Ali, s druge strane, ipak je bila rođakinja; mada nisu odobravale njeno vladanje, iako je bila lakoumna, ipak joj nisi mogao uskratiti mesto za stolom, a ona je ionako retko dolazila. Muškarac bi možda bio digao uzbunu, jer muškarac čita novine ili je član nekoga društva s određenim ciljem, pa mu velike reči uvek ispunjavaju grudi, ali tetka se zadovoljavala zajedljivim napomenama, što bi ih izgovorila svaki put kad bi Julija otišla, a dok su još sedele s njom kod stola, morale su da se smeju zajedno s njom, jer je ona bila duhovita devojka i više je znala o njihovom gradu nego bilo koja druga. Međutim i kad bi joj pravile primedbe, kamen spoticanja nije nikad bio tako velik da se nije mogao preskočiti.

To su potvrdile i žene iz Kaznenoga zavoda; i one su bile većinom prostitutke, pa se čak i Zavod uskoro morao premestiti u neko drugo mesto, jer su iznenada, usred izdržavanja kazne, mnoge ostale trudne – i to one s novogradnje, gde su prinosile malter, dok su muški zatvorenici radili kao zidari. Te bi žene uzimali za kućne

poslove; one su, na primer, vrlo dobro prale rublje, pa su ih mnogo tražili mali ljudi, a bile su i jeftine. I Tonkina ih je baka pozivala na dan pranja rublja; davale su im kafu i zemičke, a budući da su sa njima radile po kući, doručkovale bi s njima i nisu ih se gadile. U podne bi ih kogod morao otpratiti natrag u Zavod, takav je bio propis. Obično je ta dužnost zapala Tonku dok je još bila devojčica; išla bi brbljajući uz takvu ženu i nije se nimalo stidela društva tih žena, premda su nosile bele, izdaleka vidljive marame i zatvoreničke haljine. To možemo nazvati bezazlenošću; taj jadni, mladi život bio je, ne sluteći ništa, prepušten uticaju koji ga je morao učiniti tupim; ali kad se Tonka kasnije, tada već u svojoj šesnaestoj godini, još uvek bez zaprepaštenosti, šalila sa sestričnom Julijom, možemo li reći da je to radila nemajući pojma o sramoti ili je već tada izgubila onaj prefinjeni osećaj za sramotu? Kad tu i ne bi bilo vlastite krivnje, ipak bi to bilo i te kako značajno!

Ni kuću ne treba zaboraviti. Imala je pet prozora na ulicu – bila je zaostala među već visoko izraslim novim kućama – i dvorišnu zgradu, u kojoj je stanovala Tonka sa svojom tetkom, koja je zapravo bila njena mnogo starija sestrična, i njen mali sin, koji je uistinu bio vanbračno dete, mada beše plod odnosa što ga je bila shvatila jednako ozbiljno kao da je bio pravi brak. S njima je živela i baka, koja uistinu nije bila baka, već Tonkina sestra, a pre je tamo stanovao i prvi brat njene majke, koji je, međutim, umro mlad, i to sve u jednoj sobi s kuhinjom. Sprema je, međutim, onih pet prozora otmeno zastrtih, skrivalo samo zloglasno konačište gde bi lakoumne malograđanske žene, a i žene takva zanata dovodili muškarcima. U kući su ćutke prelazili preko tih zbivanja, a kako nisu želeli da dođe do svađe sa podvodačicom, čak bi je i pozdravljali. Ta je podvodačica bila debela osoba kojoj je bilo stalo da glumi poštenje a imala je kćer, istih godina kao Tonka. Tu je ćerku slala u dobru školu, omogućila joj da uči klavir i francuski jezik, kupovala joj lepe haljine i brižno je držala daleko od svega zbivanja u njihovom stanu. Imala je meko srce, a to joj je olakšavalo zanat, jer je znala da je sramotan. S tom je ćerkom Tonka ranije smela da se igra, pa je tako dolazila u onaj prednji stan koji je za to vreme bio prazan i prevelik, tako da je u Tonkinoj duši za čitav život ostavio utisak raskoši i otmenosti što ga je tek vreme svelo na pravu meru. Uostalom nije se baš s pravom

zvala Tonka, jer je bila krštena nemačkim imenom Antonia. Oblik Tonka bio je skraćena češkog umilnog nadimka „Toninka”; u ovim se ulicama govorila mešavina dva jezika.

Ali kuda vode takve misli? Ipak je ona onda stajala kraj plotu, pred tamnim, otvorenim vratima neke kućice, prve u selu, na putu u grad, a nosila je čizme na šniranje, crvene čarape i šarene, široke i krute suknje, a činilo se da govoreći gleda u mesec, koji je bled stajao nad požnjevenim žitom; odgovarala je oštromno i divlje, smejala se, osećajući se zaštićenom pod mesecom, a vetar je pirio preko strništa tako nežno kao da rashlađuje supu. Jašući kući, rekao je još, smejući se, svom drugu, jednogodišnjem dobrovoljcu baronu Mordanskome: „Pa ja bih vrlo rado nešto započeo s nekom devojkom, ali je odviše opasno; morao bi mi obećati da ćeš nam biti kućni prijatelj, kao zaštita od sentimentalnosti.“ A Mordanski, koji je već bio volonter u fabrici šećera svoga strica, pričao mu je o vađenju repe, kad na poljima fabrike rade stotine takvih djevojaka, pa se – kako kažu – tako spremno u svemu pokoravaju nadzornicima imanja i njihovim pomoćnicama, kao crnačko roblje. Jednom je svakako, prekinuo takav razgovor s Mordanskim, jer ga je vređao, ali to ipak nije bilo onoga dana, jer ono što se htelo upravo prikazati kao uspomena, beše opet samo kasnije izraslo trnje u njegovoj glavi. Prvi put je video zapravo na „Ringu“, u onoj glavnoj ulici s kamenim svodovima, gde oficiri i gospoda iz vlade stoje na uglovima, gde studenti i mladi trgovci šetkaju gore dole, gde devojke, kad se zatvore dućani, a one koje su radoznale, već i za vreme podnevnog odmora prolaze, ruku pod ruku, po dve ili tri zajedno, katkada se i po koji advokat daje onde polako gurati kroz mnoštvo, pozdravljajući na sve strane, a ponekad čak i po koji gradski zastupnik ili ugledni fabrikant, pa čak i neke dame, što ih nakon kupovine upravo ovuda vodi put kući. Tamo ga je njen pogled iznenada pogodio u oči. Taj veseli pogled trajao je samo delić sekunde i bio je kao lopta što je zabunom odletela nekom prolazniku u lice; odmah ga je odvukla na drugu stranu, te je poprimila lažno bezazlen izraz. On se brzo okrenuo, jer je očekivao da će sada čuti kikotanje, ali je Tonka prošla držeći uspravo glavu, gotovo preplašena; išla je sa dve druge devojke, bila je veća od njih, a na njenom je licu premda nije bilo lepo, bilo nešto jasno i određeno. Ništa na njemu nije odražavalo

ono nešto sitno i lukavo žensko; usta, nos, oči stajali su jasno svako za sebe popuštajući ujedno da ih odvojeno posmatraš, oduševljavajući jedino svojom otvorenošću i svežinom, kojom je sve odisalo. Bilo je čudno što je tako vedar pogled pogađao poput strelice s kukicom, koja kao da je ozledila nju samu.

To je sada bilo jasno. U to je doba bila, dakle, u onoj trgovini sukna, a to je bio veliki dućan, gde je u skladištu radilo mnogo devojaka. Morale su da čuvaju bale sukna i da pronalaze prave kad bi zahtevali neki uzorak. I njene su ruke uvek bile pomalo vlažne, jer su joj fine dlačice sukna nadraživale kožu. Nije to nimalo nalikovalo na san: njeno je biće bilo otvoreno, no onde su tada bili sinovi trgovca suknom, a jedan je od njih nosio brkove kao veverica, jer su na krajevima bili zavrnuti prema gore, a nosio je uvek i lakovane cipele. Tonka je znala pripovedati kako je otmen, koliko pari cipela ima i kako svake večeri stavlja svoje pantalone između dve daske s teškim kamenjem, da im ivica ostane oštra.

I sada, kad se kroz maglu videlo i nešto stvarno, iskrsnuo je i smešak, onaj nepoverljivi, ispitljivi pogled njegove majke, pun samilosti i prezira za njega. Taj je smešak bio stvaran. On je govorio: Bože moj, svako zna da ovaj dućan...?! Tonka je još bila devica kad ju je upoznao, no taj je smešak, podmuklo prekriven ili preobražen kasnije iskrsnuo u mnogobrojnim mučnim snovima. Možda se i nije nikada ni pojavio kao određeni smešak; to i sada nije bilo sigurno. A onda, ima i svadbenih noći u kojima ne možeš biti siguran, gde, takoreći, ima fizioloških dvoličnosti, kad čak ni sama priroda ne pruža nedvomislene dokaze. Istoga časa, kad se opet pojavila ta uspomena, znao je stoga: i samo nebo je protiv Tonke.

II

Bilo je lakoumno što je Tonku doveo svojoj baki kao njegovateljicu i družbenicu. Bio je onda još vrlo mlad, pa je smislio malu varku; zaova njegove majke pozvala je Tonkinu tetku, koja je išla u „bolje kuće“ da šije rublje, pa je poručio da je upitaju zna li za neku mladu devojku – i tako dalje. Mlada je devojka trebalo da ostane sve do kraja uz baku, koju će smrt brzo stići – kako su očekivali – za dve do tri godine, pa je osim plate imala da primi nagradu i po testamentu.

U međuvremenu su se nizali, jedan za drugim, manje važni događaji. Tako je, na primer, pošao s njom da nešto nabavi; na ulici su se igrala deca, i najednom oboje ugledaše lice rasplakane devojčice, koja se grčila na sve načine, poput crva, bleštavo obasjana suncem. Njemu se nemilosrdna jasnoća s kojom je delovalo svetlo učinila kao sličan primer života, kao što je to i smrt, iz čijeg su kruga upravo dolazili. Ali Tonka je samo „volela decu“; sagnula se prema devojčici, šalila se i tešila je; možda je taj prizor smatrala šaljivim, i to je bilo sve, koliko god se on i trudio da joj razjasni kako se iza ovoga prizora krije nešto drugo. Ali s koje god strane da joj se prilazilo, uvek je na kraju stajao pred onom istom neprozirnošću u njenom duhu. Tonka nije bila glupa, ali se činilo kao da je nešto sprečavalo da bude pametna, pa je tako prvi put osetio prema njoj onu sveobuhvatnu samilost, koju je tako teško obrazložiti. Drugi put je pitao: „Koliko ste dugo sada već kod bake, gospođice?“ A kad je odgovorila, rekao je: „Zaista? Dugo, vreme kad čovek mora provoditi uz staricu.“

– Oh! – rekla je Tonka. – Ja volim da sam sa njom.

– No, meni možete mirno reći i suprotno. Ne mogu zamisliti da bi se mlada devojka pri tom mogla osećati dobro.

– Radim svoj posao, – odgovorila je Tonka i pocrvenela.

– Radite svoj posao, to je lepo, ali od života očekujemo i nešto drugo.

– Da.

– A imate li to?

– Ne.

– Da, ne-da, ne, -postao je nestrpljiv, – šta to treba da znači? Bar ga izgrдите! – Opazio je, međutim, da se bori s odgovorima, da joj reći uvek zapnu kad su joj već na usnama, pa mu se sažali. – Jedva

ćete moći da me razumete, gospođice, ja i ne mislim ništa rđavo o svojoj baki, nije stvar u tome; i ona je sirota žena, ali ja sada ne gledam s ove strane, to je tako moj način. Gledam sada s vaše strane, a tu je čitava hrpa odvratnosti. Da li me sada razumete.

– Da, rekla je tiho gospođica i sva je pocrvenela. – Razumela sam vas i malo pre. Ali ja to ne umem reći.

Tada se nasmejao. To je nešto što mi se još nikada nije dogodilo: da nešto ne bih mogao izreći. Ali sada hoću pogotovo da znam što biste želeli odgovoriti; pomoći ću vam. – Tako se potpuno okrenuo prema njoj, da je pala u još veću nepriliku. – Dakle, počnimo: prija li vam, možda, ta mirna, jednolična dužnost, ta sređena svakidašnjost? Da li?

– Oh, pa ne znam, kako to mislite; ja svoj posao donekle i volim.

– Donekle, lepo, no on vam baš nije potreban, zar ne? Ima ljudi, koji ništa drugo i ne žele osim svakidašnjeg posla.

– Kako to mislite?

– Želje, snovi, častoljublje, to mislim; zar vas ovakav dan, kao što je današnji, ne uznemiruje?

Bilo je to unutar gradskih zidina, a dan beše prepun drhtaja i prolećnih slasti.

Tada se gospođica nasmejala: – Ne. Pa to nije to.

– Nije to? No, onda imate, možda, sklonost prema polumračnim sobama, tihom govoru, mirisu bočica s lekovima i sličnim stvarima? Ima i takvih ljudi, gospođice, ali već vidim, po vašem licu, da opet nisam pogodio.

Gospođica Tonka je odmahнула glavom i spustila još više uglove usna – u blagoj porugljivosti ili možda samo u neprilici. Ali sada joj više nije dao mira. „Vidite li kako se varam, kako pred vama bivam smešan sa svojim promašenim zaključcima, zar vas to ne ohrabruje? Dakle?!“

I sada je najzad progovorila. Polagano. Zapijući. Ispravljajući pojedine reči, kao da je trebalo razjasniti nešto što se samo vrlo teško može razumeti:

– Pa, – moram nešto da zaradim. Ah – dakle, ovo najprostije!

Kakav je prefinjeni magarac bio on, i kakva je kamena večnost ležala u tom tako običnom odgovoru!

Drugi put je opet s Tonkom potajno otišao u šetnju; svoje slobodne dane, što ih je imala dvaput mesečno, odlazili bi na izlete; bilo je leto. Kad je palo veče, bio je vazduh jednako tako topao kao lice i ruke, a kad bi u hodu zatvorio oči, bilo je kao da se rasplinjuje i lebdi bez granica. Opisao je to Tonki, a kako se ona nasmejala, upita je da li to razume. Oh, da.

Ali kako je bio sumnjičav, hteo je da ona to opiše vlastitim rečima; a to nije umela.

To znači, onda, da i ne razume. Oh, da – i najednom: trebalo bi zapevati. Samo to ne! Ipak! Tako su se dugo prepirali. I konačno je zapevala, kao što se neki corpus delicti stavlja na sto ili kao što se na licu mesta vrši sudski uviđaj. Prilično loše, i iz neke operete, ali je Tonka, na sreću, pevala tiho, i on se radovao tom malom znaku taktičnosti. Sigurno je samo jednom u životu bila u pozorištu, pa je od tada skromna muzika za nju predstavljala pojam sveukupne pozlate života. Ona je, međutim, ovih nekoliko melodija čula od nekih svojih pređašnjih prijateljica iz trgovine.

Ljutio se što je još makar čime povezana s onim dućanom.

Nije znala, šta je i kako, i da li je ta muzika lepa ili glupa; samo je u njoj budila želju da jednom i sama stane na pozornicu i da – uloživši svu svoju snagu – usreći ili rastuži ljude. To je već bilo sasvim smešno; trebalo je samo pogledati tu dobru Tonku! On se toliko ozlovoljio da se njegovo pevanje pretvorilo do neke vrste brundanja. Tada je i Tonka naglo prekinula; bit će da je ona osetila, pa su neko vreme išli ćutke jedno uz drago, dok Tonka nije zastala i rekla: „To pevanje nije ono što sam mislila.“ A kako joj je iz njegovih očiju odgovorio jedva primetan znak dobrote, počela je ponovo tiho pevati, no sad je pevala narodne pesme iz njenog zavičaja. Tako su hodali, a ti su jednostavni napevi delovali tužno kao leptiri kupusari na suncu. I tako je Tonka odjednom imala, naravno, pravo.

Sada on nije umeo da izrazi što se to s njim dogada, a Tonka je, budući da nije govorila običnim jezikom, već nekim čudnim jezikom te zajednice, morala trpeti, jer ju je smatrao glupom i bezosećajnom. Onda mu je postalo jasno šta znači reč: „Seća se pesama“. Učinila mu se vrlo usamljenom. Da nema njega, ko bi je razumeo? I tako su pevali oboje. Tonka mu je govorila one strane reči i prevodila ih, a onda su se uhvatili za ruke i zapevali kao deca. Kad bi morali

prekinuti, da predahnu, uvek je nešto načas začutalo tamo pred njima, gde se sumrak vukao preko puta; i mada je sve to bilo glupo, ipak se veče poistovećivalo sa njihovim osećanjima..

I opet su jednom sedeli na rubu šume; gledao je samo kroz stisnute trepavice, nije ništa govorio i predavao se svojim mislima. Tonka se uplašila misleći da ga je opet nečim povredila. Nekoliko je puta duboko uzdahnula, jer je tražila reči, ali je sprečila plašljivost. I tako se dugo nije ništa čulo, osim mučnog mucanja šumskog žagora, što svakog časa započinje negde drugde, a onda opet začuti. Jedan je smeđi leptir prolepršao pokraj njih i sleteo na neki cvet s dugom stabljikom, koja je zadrhtala pod dodirom i nekoliko se puta zanjihala amotamo, dok se njeno gibanje naglo ne zaustavi poput prekinutog razgovora. Tonka je prste utisnula duboko u mahovinu na kojoj su sedeli, no potom bi se stabljikice, jedna za drugom, začas opet uspravile, i opet bi začas bio potpuno izbrisan trag ruke, koja je tu malopre počivala. Bilo je to da plačeš a da ni sam ne znaš zašto. Da je ona bila naučila da misli kao njen pratilac, tog bi časa osetila da se priroda sastoji od samih ružnih pojedinosti, koje žive tako tužno odvojene jedna od druge kao zvezde u noći. Ta lepa priroda! Oko njegove noge milila je neka osa s glavom poput fenjera, i on je prosmatrao. Prosmatrao je i svoju nogu što je, onako široka i teška, stršila koso u smeđu ravninu puta.

Tonka se često bojala da će jednoga dana pred nju stati čovek kome neće nikako moći da odoli. Ono što su joj njene prijateljice iz trgovine govorile ozarene, bilo je samo dosadno, surovo ljubavno lakoumlje, pa je ogorčavalo što i kod nje svaki muškarac pokušava s nežnostima tek što izgovori prve reči. Bacivši sada pogled na svoga pratioca, osetila je iznenada kao neki ubod; sve do ovoga časa nije u njegovoj prisutnosti imala utisak da je u društvu s muškarcem, jer je tu bilo sve drukčije. Naslonio se duboko prema natrag, poduprevši se laktovima, a glavu je spustio na prsa; Tonka je svojim pogledom gotovo bojažljivo potražila njegove oči. Ali tu je ležao neki čudni smešak; jedno je oko bio zatvorio, a drugim je nišanio niz telo; bilo je očito da mu je jasno kako je ružan položaj njegove cipele, a možda i to kako je to zapravo malo, ležati ovako uz Tonku, na rubu neke šume, ali nije ništa učinio da se tu nešto promeni; pojedinačno je sve bilo ružno, ali sve zajedno bila je sreća. Tonka se tiho uspravila.

Njeno je čelo odjednom postalo vruće i srce joj zakuca jače. Nije razumela što on misli, ali je sve odjednom pročitala u njegovom oku, pa je iznenada samu sebe zatekla u želji da mu rukama obavije glavu i da mu prikrije oči. Rekla je:

– Vreme je da krenemo, inače će se smračiti.

Kad su stigli na put, rekao je: – Sigurno ste se dosađivali, ali se morate naviknuti na mene. – Uzeo ju je pod ruku jer se već slabo videlo, te je pokušavao da se izvini zbog svoje ćutnje, a nehotice i zbog svojih misli. Nije razumela o čemu govori, ali je smisao njegovih reči, što su tako ozbiljno prodirale kroz maglu, pogađala na svoj način. Pa kad se onda još izvinio i zbog ozbiljnosti svojih reči, nije našla boljeg odgovora nego da se još nežnije nasloni na njegovu ruku, premda se zbog toga strašno stidela.

Milovao je njenu ruku: – Čini mi se da se dobro slažemo, Tonka, da li me razumete zaista?

Posle kraćeg vremena odgovori Tonka: Svejedno je da li razumem šta mislite. I tako ne bih znala odgovoriti. Ali volim što ste tako ozbiljni.

To su zaista bili sami mali doživljaji, ali čudno je bilo to što je Tonka pamtila samo dva takva doživljaja u svome životu, i to sasvim ista. Zapravo su uvek bili tu. A čudno je da su kasnije imali potpuno suprotno značenje od onog što su ga imali u početku. Tonka je uvek ostajala tako jednaka, tako jednostavna i prozirna da je bilo kao da ima halucinacije i da gleda najnevjerovatnije stvari.

III

Onda je došao odlučan događaj: njegova je baka umrla pre vremena; događaji i nisu ništa drugo nego pogrešno vreme ili pogrešan čas; postave te na pogrešno mesto te te tamo zaborave, pa si onda nemoćan kao predmet što ga niko neće da podigne. Pa i ono što se kasnije dogodilo, događa se u svetu hiljadu puta, no ono što se dogodilo s Tonkom, bilo je nepojmljivo.

Pojavio se, dakle, lekar, došli su mrtvozornici, napisali su smrtovnicu i pokopali baku – jedno je nesmetano dolazilo iza drugoga, kao što i treba da bude u uglednoj porodici. Sređivala se ostavština; mogao si da budeš zadovoljan ako u tome nisi morao učestvovati; samo je jedna jedina tačka ostavštine zahtevala nešto više pažnje: isplata gospođice Tonke s onim čudnim prezimenom, jednim od onih čeških porodičnih imena koja znače „On je pevao“ ili „Došao je preko livade.“ Postojao je ugovor o službi. Gospođica je osim plate, koja je bila mala, trebala da bude nagrađena, za svaku odsluženu godinu, i određenom svotom iz ostavštine, a budući da se kod bake računalo s dužim bolovanjem, te s obzirom na verovatnu težinu negovateljčine službe, bili su zamislili da će nagrada polagano i postepeno rasti, pa se tako dogodilo da se tom mladom čoveku, koji je žrtvovanje Tonkine mladosti računao po minutama, ta svota morala činiti sramotno neznatnom. Bio je prisutan, dok je Hijacint s njom obračunavao. Pravio se da čita knjigu – bili su to još uvek Fragmenti Novalisova dnevnika — ali je ustvari vrlo pažljivo pratio to zbivanje i zastideo se kad je njegov „stric“ spomenuo svotu. Pa i sam „stric“ kao da je osetio nešto slično, jer je počeo opširno razjašnjavati gospođici odredbe ugovora sklopljenog svojevremeno. Gospođica Tonka ga je slušala pažljivo, čvrsto stisnutih usana; ozbiljnost, kojom je pratila obračun, dala je njenom mladalačkom licu nešto vrlo dirljivo.

„Dakle, je li tačno?“ pitao je stric i položio novac na sto.

Ona, valjda, nije imala ni pojma o svemu tome; izvadila je mali novčanik iz džepa haljine, savila novčanice i gumula ih unutra; ali kako ih je više puta morala presaviti, napravio se – koliko god ih je bilo malo – zamašan zamotuljak, i nije više mogao stati na pređašnjem mestu; prenatrpani novčanik izgledao je pod suknjom kao oteklina na nozi.

Sada je gospođica imala još jedno pitanje: – Kada moram da odem?

– No, da – rekao je stric – proći će zacelo još nekoliko dana dok se to domaćinstvo sasvim ne raspusti; tako dugo možete, svakako, ostati. Ali možete otići i pre, ako hoćete, ionako nam više niste potrebni.

– Hvala – rekla je gospođica i otišla u svoju sobu.

Ostali su, međutim, u podeli već bili stigli do bakinih svakodnevnih predmeta. Bili su kao vukovi koji proždiru poginulog druga, i već su se međusobno razdražili, kad je on upitao ne bi li gospođici, koja je dobila tako malo novaca, mogli pokloniti bar neku vrednu stvar za uspomenu.

– U tu svrhu odredili smo bakin veliki molitvenik.

– Dobro, ali nečemu praktičnom sigurno bi se više radovala; a što je, na primer, s tim? – Na stolu je ležao okovratnik od smeđeg krzna, i on ga podiže u vis.

– To je za Emi. – Emi je bila njegova sestrična.

– I šta ti uopšte pada na pamet, pa to je krzno kanadske kune!

On se nasmejao: – A ko kaže da se siromašnim djevojkama sme darivati samo nešto za dušu? Želite li da vas smatraju cicijama?

– Prepusti to samo nama – rekla je sada njegova majka, a kako joj se činilo da i nema sasvim pogrešno, dodala je: – Ti se u to ne razumeš; ona neće nipošto biti prikraćena! – Pri tom je velikodušno i razdraženo stavila za gospođicu na stranu nekoliko maramica, košulja i podsuknju stare žene, uz to i jednu crnu haljinu čija je tkanina još bila kao nova. – Tako, to je sada, valjda, dovoljno. Tako zaslužna na kraju i nije bila ta gospođica, a nije ni sentimentalna. Ni kad je baka umrla, a ni kod pogreba nije imala ni jednu suzu u očima! Dakle, molim te, pusti nas na miru.

– Ima ljudi koji teško plaču; to još nije dokaz – odgovori joj sin, ne zato što mu se činilo važnim da to kaže, već zato što ga je dražila vlastita spretnost u davanju odgovora.

– Molim...!? – reče majka. – Zar ne osećaš da tvoje napomene sada nisu na mestu?

Na taj je ukor začutao, ne iz bojažljivosti, već zato što mu je najedanput bilo neopisivo drago što Tonka nije plakala. Njegova je rodbina živahno razgovarala bez ikakva reda, i on primeti kako oni

uza sve to dobro paze da izvuku svoju korist. Nisu govorili lepo, ali su govorili brzo i hrabro su sipali reči, pa je tako na kraju svako dobio što je hteo. Govornički dar nije bio sredstvo da izraze misli, već kapital i ukras što izaziva poštovanje; dok je stajalo pred stolom s poklonima, setio se stiha: „Obdario ga Apolon darom pevanja i slatkim ustima punim pesama“, i on prvi put primeti da je to zaista dar. Kako je samo Tonka bila nema! Nije mogla ni da govori ni da plače. No ovako nešto što ne može ni da govori ni da bude izgovoreno, nešto što se nemo rasplinjuje u čovečanstvu, takva mala zagrebena crta na pločama čovečije istorije, takvo delo, takav čovek, takva snežna pahuljica što sasvim sama pada usred letnjega dana, je li ona stvarnost ili uobrazilja, je li dobra, bezvredna ili zla? Osećaš da pojmovi stižu do granice za kojom više ne nalaze uporišta. Tako je izašao bez reči, da kaže Tonki da će se on ubuduće brinuti za nju.

Našao je gospođicu Tonku kako pakuje svoje stvari. Na jednoj stolici bila je velika kutija od kartona, a na podu su stajale još dve; jedna od njih je već zavezana konopcem, ali one dve druge nisu htele da prime toliko bogatstvo što je ležalo naokolo, pa je gospođica razmišljala i neprestano vadila po koji komad, da ga opet stavi negde drugde; tu je bilo čarapa i marama, bile su tu čizme na šniranje, bio je tu i šivaći pribor. Pokušavala je da to smesti i po dužini i po širini, ali nije mogla nikako da smesti sve: koliko je god njena imovina bila bedna, njen je prtljag je bio još bedniji.

Vrata sobice bila su otvorena, pa ju je mogao časak prosmatrati a da ona to nije znala. Kad ga je opazila, pocrvenela je i brzo se postavila pred otvorene kutije.

– Hoćete da nas ostavite? – reče on radujući se njenoj zbunjenosti.

– Što ćete učiniti?

– Otići ću kući kod tetki.

– A hoćete li tamo ostati?

Gospođica Tonka je slegla ramenima. – Gledaću da nađem neki posao.

– Hoće li se vaša tetka ljutiti?

– Za nekoliko meseci imam dovoljno za život, a dotle ću već naći službu.

– Ali tako ćete potrošiti svoju ušteđevinu.

– Šta se tu može.

- A ako tako brzo ne nađete službu?
- Onda ću to svakog časa dobiti na tanjiru.
- Na tanjiru? Šta?

– Pa to, da ništa ne zarađujem. To je već bilo tako, dok sam radila u trgovini. Tamo sam zarađivala vrlo malo, no nije se ništa moglo učiniti, i ona nije nikad ništa rekla, ako nije bila ljuta, ali kad bi se razljutila, ne bi to propustila.

- I onda ste prihvatili ovu službu kod nas?
- Da.

– Znate li šta? – rekao je iznenada – ne treba da se vratite tetki. Naći ćete već nešto. Pobrinuću se za to.

Nije rekla ni da ni ne, a ni hvala. Ali kad je otišao, izvadila je polagano jedan komad za drugim iz onih kutija i stavila ga na mesto. Bila je silno crvena, nije mogla da sredi svoje misli, pa je s nekim komadom u ruci gledala dugo preda se i osećala: to je sada ljubav.

Međutim kad se on, kad se vratio u svoju sobu, našao je na stolu Fragmente dnevnika Novalisova; bio je zbunjen nad odgovornošću koju je tako naglo na sebe preuzeo. Neočekivano se dogodilo nešto što će određivati njegov život, a zapravo ga se nije doticalo dovoljno duboko. Možda se ovoga časa u njemu probudila i sumnja što je Tonka tako spremno prihvatila njegovu ponudu.

Ali onda se seti: „A kako sam joj mogao tako nešto ponuditi?“ To nije znao, isto kao što ni ona nije znala zašto je prihvatila. Na njenom je licu bila bespomoćnost kao i na njegovom. Položaj je bio okrutno smešan; kao da je u snu bačen nekud uvis, pa ne može više da se spusti. Ipak je još jednom porazgovorio s Tonkom. Nije hteo da bude neiskren. Govorio joj je o slobodi kretanja, o duhu, o ciljevima, o častoljublju, o odvratnosti prema prolaznosti idile, o susretima sa značajnim ženama – upravo ono, što govori vrlo mlad muškarac koji mnogo toga želi, a malo je doživeo. Kad je u Tonkinim očima opazio trzaj, bilo mu je žao, pa je zamoli, sada ispunjen suprotnim strahom, da je ne povredi:

- Nemojte me pogrešno razumeti!
- Pa ja to razmem! – bilo je jedino, što je Tonka rekla.
- Moglo bi se reći;

IV

„Pa ona je sasvim obična devojka iz prodavnice tkanina“, bili su rekli, što to znači? I druge žene ne znaju ništa i nisu studirale. Tu hoće da ti prikače nešto na odelo, kao neki znak, i to s leđa, gde ga ne možeš skinuti. Potrebno je da si nešto izučio, da imaš načela i ponašanje u društvu, što znači da te cene; biti samo čovek, nepouzdana je stvar. A kako su izgledali oni što su sve to imali? Mogao je dopustiti da se, možda, njegova majka boji da bi mogla jednoga dana videti kako se praznina njenog života ponavlja u njegov; nije bila izabrala s dovoljno ponosa; njen muž, njegov otac, bio je nekad kadrovski oficir, beznačajan, veseo Čovek: htela je da u sinu podigne ugled vlastitog života.; Zato se i borila. On je zapravo odobravao njen ponos. Ali zašto majka nije mogla da ga privuče k sebi?

Sušтина njenog bića bila je dužnost; njen je brak tek onda našao svoj sadržaj kad mu je otac oboleo. Pomalo vojnički, kao stražar, koji brani svoj položaj od neprijateljske premoći, stajala je otada uz muža, koji je polagano gubio bistrinu uma. Do tada nije mogla sa stricem Hijacintom ni napred ni natrag. On zapravo i nije bio nikakav rođak; bio je prijatelj oboje roditelja, jedan od onih stričeva, što ih deca već nađu, čim otvore oči; bio je finansijski savetnik, a uz put još i mnogo čitani nemački književnik, čije su pripovetke dostigle veliki tiraž. Donosio je majci dah umnosti i poznavanja sveta, što je tešilo u njenoj duševnoj oskudici, a naročito dobro poznavao je istoriju, pa su njegove misli bile takve vrste da su se činile utoliko pametnije što su bile praznije, jer su obuhvatale milenijume i najvažnija pitanja. Iz nekih razloga, što mlađima nisu nikada bili jasni, taj je čovek mnogo godina gajio prema njegovoj majci ustrajnu i nesebičnu ljubav, punu divljenja, verovatno zato, što je kao kći oficira bila obuzeta predstavama o časti i karakteru, koje su upravo zračile iz nje, pa je imala onu čvrstoću načela kakva je njemu trebala kao uzor, u skladu s idealnim likovima iz svojih knjiga. Ipak je pri tom nejasno slutio da mu tečnost njegova govora i njegov pripovedački dar dolaze upravo od toga što je ta čvrstoća nedostajala njegovom duhu. No kako to, naravno, nije hteo priznati kao svoj nedostatak, morao je to preuveličavati do svetskog bola i smatrati sudbinom bogatog duha, da mu je potrebna takva dopuna tuđe čvrstoće, tako da ni ženi na taj

način nije nedostajalo bolnih uzvišenja. Svoj su odnos pažljivo maskirali, pa čak i pred sobom, kao duševno prijateljstvo, ali to im ne bi uvek uspevalo, pa su katkad oboje osećali stravu zbog Hijacintovih slabosti, koje su ih dovodile u opasnost da li da sada zaista padnu ili da se, puni hrabrosti i čvrstoće, ponovo popnu do prethodnih visina. Ali kad se muž razboleo, bilo je njihovim dušama poklonjeno ono uporište što su ga trebali, da bi, uhvativši se za njega, porasli upravo još za onaj jedan santimetar što im je katkada još nedostajao. Otada je žena bila zaštićena svojom dužnošću, te je dvostrukom predanošću toj dužnosti ispravljala ono što je možda zgrešila u osećajima. Tim jednostavnim pravilom, što je sada prevagnulo, bile su i misli sačuvane od onog kolebanja između dužnosti da bude dostojna i veličine strasti i veličine vernosti, što je pre bilo tako neugodno.

Tako su, dakle, izgledali pouzdani ljudi; otkrivali su to svojim duhom i karakterom. Koliko god i bilo ljubavi na prvi pogled u Hijacintovim romanima, činio bi im se čovek, koji bez razmišljanja sledi drugog čoveka – poput životinje koja zna gde sme da pije, a gde ne sme – bićem koje se još nalazi u divljem praštanju bez morala. Ali sin; koji je osećao samilost prema životinjski dobroćudnom ocu i koji je Hijacinta i majku poput duhovne kuge odbijao u svim sitnim prilikama porodičnog života, dopustio je da ga ovo dvoje odvoje u najsuprotni ugao savremenih mogućnosti. Taj mnogostruko nadaren mladić studirao je hemiju i pravio se gluv prema svim pitanjima koja se ne mogu jasno rešiti; bio je čak ogorčeni protivnik takvih rasprava i fanatičan pristalica novog, hladnog, suvo-fantastičnog inženjerskog duha što raskinje lukove. Bio je za uništenje osećaja, bio je protiv pesama, dobrote, vrlina, jednostavnosti; pticama pevačicama je potrebna grana na koju će sleteti, grani treba stablo, a stablu smeđa, tupa zemlja; on je, međutim, leteo, on je visio između vremena u vazduhu; za ovim vremenom, koje isto toliko ruši koliko i gradi, doći će vreme koje će imati druge pretpostavke – pretpostavke koje mi tek stvaramo s toliko askeze, i onda će se tek znati šta je trebalo da osećamo – tako je po prilici mislio: a zasada se radi samo o tome da budeš tvrd i škrt kao na nekoj ekspediciji. Takvim je težnjama morao nužno već u školi izazvati pažnju svojih učitelja; bio je stvorio ideje za neke nove izume, a posle doktorata trebalo je da ih još jednu do

dve godine razrađuje, pa se nadao da će se onda nezaustavljivom sigurnošću dići iznad onih sjajnih horizonata što ih mladi ljudi vide pred sobom kao budućnost satkanu od sjaja i neizvesnosti. Tonku je voleo, jer je ne voli, jer nije uzbuđivala njegovu dušu, već ju je čistila poput sveže vode; voleo je više no što je i sam mislio, pa su ga oprezna, ali bodljikava ispitivanja njegove majke, koja je slutila opasnost za koju nije mogla tražiti razjašnjenje, nagnala da požuri. Položio je ispite i napustio roditeljski dom.

Put ga je odveo u nemački velegrad. Poveo je Tonku sa sobom; bilo bi mu kao da je predao neprateljima, da je ostavio u gradu njene tetke i svoje majke. Tonka je pokupila svoje stvari i napustila svoj zavičaj tako bezosećajno kao da se to samo po sebi razume i kao što vetar odlazi sa suncem ili kiša s vetrom.

U novom je gradu prihvatila posao u nekoj trgovini. Brzo je ušla u novi posao, pa su je zbog toga svaki dan hvalili. Ali zašto je primala nedovoljnu platu, zašto nije nikada zatražila povišicu? Ta oni to nisu do sada učinili upravo zbog toga što je očito moglo biti i bez toga. Primala bi od svoga prijatelja koliko joj je još nedostajalo, bez ikakvog premišljanja. Grdio bi je stoga katkada, jer mu njena skromnost nije uvek odgovarala i jer je hteo da bude razborita.

– Zašto ne tražiš da te odrede za drugi posao, koji je bolje plaćen?

– Ne mogu.

– Ne možeš, a tvrdiš da svugde gde nešto nije u redu, moraš upravo ti da pomogneš?

– Da.

– Dakle, onda zašto ...?

Tonka bi pri takvim razgovorima dobila prkosan izraz lica. Nije protivurečila, ali nije bila pristupačna prosuđivanju. „Molim,“ znao je on reći, „to je očito protivurečeno, molim, sada mi moraš razjasniti, zašto...“; ni to ne bi pomoglo. „Tonka, naljutiću se ako budeš takva!“

I tek onda, kad bi takvim bičem zapretio, pokrenula bi se ta mala zaprega skromnosti i prkosa polagano u gibanje, pa bi nešto izvukao, kao, na primer, onaj put da ima nespretan rukopis i da se boji pravopisa, što mu je do sada prećutala zbog taštine; pri tom je oko dragih usana zatitrao strah, koji se pretvori u dugi smešak tek onda, kad je osetila da joj ne zamera taj ružni nedostatak.

On je, naprotiv, voleo takve pogreške, kao što je voleo i onaj nokat što ga je bila unakazila u poslu. Naveo ju je da ide u večernju školu i radovao se onom smešnom, trgovačkom krasnopisu što ga je tamo uvežbala. Čak i oni pogrešni sudovi nedovoljne obrazovanosti o ovom ili onom, što ih je odatle donosila kući, bili su mu dragi. Nosila ih je kući, tako reći, u ustima, a da ih nije pojela; bilo je neke plemenite prirodnosti u tome kako je bila bespomoćna braneći se od bezvrednosti, dok ih kao u nekoj slutnji ipak nije prihvatila. Bilo je zaista čudno kakvom je sigurnošću otklanjala svaku grubost, neumnost i neotmenost čak i u prurušenom obliku, a da i nije znala reći zašto, no jednako joj je nedostajala svaka težnja da se uzdigne iz svoga kruga u viši; ostala je kao priroda čista i neotesana. Nije bilo ni tako jednostavno voleti tu jednostavnu devojkicu. Katkada bi ga ipak iznenadila svojim poznavanjem nekih misli što su joj, zapravo, morale biti daleke; pa tako i o hemiji; kad bi on, polazeći od svoga zvanja, više monologizirajući nego govoreći njoj, štogod pripovedao, ona bi najednom pokazala da zna ovo ili ono. Čudeći se, već je prvi put počeo ispitivati. Brat njene majke, koji je nekad živeo s njima u onoj maloj kući iza burdelja, bio je student. „A šta je sada sa njim?“

„Umro je odmah nakon ispita.“

„I to si sve zapamtila?“

„Onda sam još bila mala,“ ispričala je Tonka, „ali sam ga morala uvek ispitivati, dok je učio. Nisam razumela ni reči ali mi je on sva pitanja napisao na ceduljicu.“ – Kraj. Duže od deset godina ležalo je to kao u nekoj kutijici poput dragog kamenja kome ne znamo ime! A tako je bilo i sada; dok je radio bila je sva njena sreća da bude nema u njegovoj blizini. Ona je bila priroda što se sređuje u duhu; neće da postane duh ali ga voli i tajanstveno mu se pridružuje kao jedno od onih mnogih bića što su dolutala ka čoveku.

Njegov odnos prema njoj bio je u to vreme u nekoj čudnoj napetosti jednako daleko i od zaljubljenosti i od lakomislenosti. Zapravo su još u zavičaju neobično dugo družili bez uzajamnog udvaranja. Viđali su se uveče, odlazili su u šetnju, pričali su o onim retkim događajima o njihovim sitnim neugodnostima, i sve je to bilo tako ugodno kao da jedeš hleb i so. Kasnije je on, doduše, bio iznajmio sobu ali samo zato, što tako treba da bude i jer zimi ne možeš satima ostati na ulici. Tu su se i prvi put poljubili, pomalo ukočeno, pa je to više bila neka

potvrda nego užitak. Tonka je bila uzbuđena, pa su joj usne bile sasvim tvrde, hrapave. Onda su već govorili i o tome „da bi morali sasvim pripadati jedno drugome.“ To jest, on je govorio, a Tonka ga je ćutke slušala. Smešnom jasnoćom, kao što se počinjene gluposti ne mogu izbrisati iz pamćenja, sećao se još svojih mladalačkih, poučnih zaključaka o tome da će do toga morati svakako da dođe, jer se tek onda dvoje ljudi zaista otvore jedno drugome, pa su se tako kolebali između osećanja i teorije. Tonka je samo nekoliko puta zamolila da se stvar odloži još za nekoliko dana, a on je, uvređen, zapitao da li joj je možda ta žrtva prevelika? Onda su utvrdili dan.

I Tonka je došla. U svome kaputiću, zelenom poput mahovine, u plavom šeširu s crnim kitama. Obrazi su joj bili crveni od brzog hodanja po svežem vazduhu. Prostrla je čaršav preko stola, i donela čaj. Samo nešto malo revnosnije nego inače i gledajući uvek samo u one predmete, s kojima je upravo radila. I mada je on čitav dan nestrljivo čekao, sada sedi, uklešten u ledenoj ukočenosti mladosti, na sofi i prosmatra šta ona radi. Primetio je da Tonka neće da misli na ono što je neminovno, pa mu je postalo žao što je za taj događaj odredio rok, poput izvršitelja! Ali se tek sada setio da je trebao iznenaditi, da ju je trebao umiljavanjem navesti na to!

Svaka je radost bila na kilometre daleko; on se zapravo bojava da dirne u onu svežinu što bi ga svake večeri, čim bi je ugledao, obuzimala poput svežeg vetra. Međutim, jednom je to ipak moralo biti, i on se grčevito uhvatio za tu nužnost. I dok je pratio nehotećne Tonkine pokrete, činilo mu se da su mu misli omotane oko njenih nogu kao uža, što kod svakog pokreta postaje sve kraće.

Nakon večere, koju su pojeli gotovo bez reči, seli su jedno uz drugo. Pokušao je da se našali, a Tonka je pokušala da se nasmeje. Pri tom je, međutim, razvukla lice kao da su joj se usne nategnule, i naglo se opet uozbiljila.

Iznenada je rekao: „Tonka, je li ti pravo? Da li da ostanemo pri tome?“ Tonka je sagnula glavu, i njemu se činilo da je nešto proletelo njenim očima, ali ona nije rekla „da“ i nije rekla „volim te“; on se tada nagnuo k njoj, pa je u svojoj zbunjenosti tiho nagovarao. „Znaš, u početku je mnogo toga neobično, možda čak i suviše realistično. Pomisli pa mi ne smemo... znaš, ne to ipak samo tako... Zatvori onda oči. Dakle...?“

Postelja je već bila spremljena, i Tonka se uputi prema njoj, ali je iznenada oklevajući sela na stolicu kraj njega.

Doviknuo joj je: „...Tonka...!“ Opet je ustala i okrenuta lica počela otkopčavati haljinu.

Jedna se nezahvalna misao prilepila uz ovaj slatki trenutak.

Da li se Tonka darivala? Nije joj bio obećao ljubav; zašto se nije bunila protiv tog odnosa, koji je isključivao najviše nade? Sve je obavljala ćutke, kao da je moć „gospodara“ primorava; možda bi isto tako poslušala i svakog drugog, koji bi to zahtevao s nekom čvrstoćom? Ali sada je tu stajala s nespretnošću prve svoje golotinje, a koža joj se dirljivo napinjala oko tela poput preuske haljine; njegovo je meso bilo čovečnije i pametnije od mladenački preumnih misli, a Tonka kao da je htela pobeći od njega, jer je toga časa skoćio; uvukla se u postelju nekom čudnom nespretnošću i nenaviklim pokretima.

Sećao se još samo da je u prolazu osetio, kako je ono najbliskije ostalo ležeći na stolici s njenim haljinama, što ih je tako dobro poznavao; dok je kraj njih prolazio, iz njih se dizao dragi, sveži miris, što bi ga uvek najpre osetio kad bi se sreli; u postelji ga je čekalo ono nepoznato i tuđe. Još se jednom zaustavio, premda je Tonka već beskrajno dugo ležala u postelji zatvorenih očuiju i glave okrenute prema zidu, u strašno samotnom strahu. Kad ga je konačno osetila kraj sebe, bile su joj oči tople od suza. Onda je došao novi talas straha, pa strava zbog vlastite nezahvalnosti, pa neka besmislena reč što je jurnula kroz beskrajni, samotni hodnik njenih osećaja i pretvorila se u njegovo ime, i – onda je postala njegova. Jedva je mogao da shvati kako se čudesno, kako detinje hrabro uvukla u njega, kakvu je jednostavnu lukavštinu izmislila da bi zaista posedovala sve ono u njemu, čemu se toliko divila: treba samo da mu sasvim pripada, pa da ona bude deo toga.

Kasnije se nije nikako sećao kako se to dogodilo.

V

Jer se ujutro jednoga jedinog dana sve pretvorilo u trnje.

Bilo je već prošlo nekoliko godina otkada su živeli zajedno, kad je Tonka jednoga dana osetila da je trudna. Nije to bilo, međutim, nekog običnog dana. Nebo je za to izabralo dan, od koga bi, kad bismo računali unazad, začeo padalo u vreme njegove odsutnosti i putovanja, a Tonka je tvrdila da je svoje stanje primetila tek onda kad se početak trudnoće nije mogao tako tačno ustanoviti.

Ima misli što svakom čoveku u takvom položaju prolete kroz glavu, no nadaleko i naširoko nije bilo čoveka koga bi mogao ozbiljno dovesti s tim u vezu.

Nekoliko nedelja kasnije sudbina se oglasila još jasnije: Tonka se razbolela. Bila je to bolest koju ili dete unese u krv svoje majke ili neposredno otac; bila je to strahovita, teška bolest, što se polako razvija, a da li je bila došla kraćim ili dužim putem, nije se moglo ustanoviti, jer potrebno vreme u oba slučaja začudo nije tačno odgovaralo. Osim toga, on nije bio bolestan, koliko to čovek može da prosudi, pa je, prema tome, moglo biti jedino to da se s Tonkom zapleo u neko mistični događaj ili da se ona opteretila prostom ljudskom krivicom. Bilo je doduše i drugih mogućnosti – teorijskih ili, kako se kaže, platonskih – ali praktično su njihove verovatnosti jednake nuli; praktična je mogućnost da on nije otac Tonkina deteta ni začetnik njene bolesti bila gotovo sasvim izvesna.

Zaustavimo se na časak da bismo razumeli kako je on to teško podneo. Praktično! Ako dođeš trgovcu, pa mu ne odaš odmah da se ponada nekoj dobiti, što bi odmah izazvalo njegovu lakomost, već mu držiš dugi govor o vremenima i o onom što bi zapravo trebalo da radi bogat čovek, onda on zna da si došao da mu kradeš njegov novac. U tome se on neće nikada prevariti, mada si, možda, zaista došao samo zato da ga posavetuješ. Isto tako ni sudija ni trenutak neće sumnjati ako mu optuženi ispriča da je predmete koji ga terete i koji su pronađeni kod njega dobio od nekoga „nepoznatog čoveka“. A ipak bi jednom i to bilo moguće. Trgovina i svakidašnji život počivaju, međutim, upravo na činjenici da ne moraju računati sa svim mogućnostima, jer se one krajnje i ne pojavljuju. Ali, naprotiv, u teoriji? Stari lekar, do koga je najpre bio odveo Tonku, slegnuo je ramenima kad je on ostao sam kod njega: Da li je moguće? Sigurno

nije nemoguće. Imao je dobre, bespomoćne oči, ali se Činilo da hoće da kaže: Nemojte se na tome zadržavati, to leži ispod verovatnosti potrebne za ljudski sud. I naučnik je čovek, i pre no što pretpostavi nešto što je medicinski sasvim neverovatno, radije će pretpostaviti ljudski greh kao uzrok; u prirodi su izuzeci retki.

Onda je sledila prava pomama za medicinskim parničenjem. Postao je posetilac mnogih lekara. Drugi je lekar zaključivao jednako kao i prvi, a treći kao i drugi. On se cenjkao. Pokušavao je da mišljenja različnih medicinskih škola suprotstavlja jedno drugome. Gospoda su ga ćuteći slušala ili su se smešila s mnogo srdačnosti, kao nekom luđaku ili nepopravljivom glupanu. Naravno, i sam je dobro znao, još dok je govorio, da ih je isto tako mogao zapitati: da li je moguće devičansko začćeće? Mogli bi mu samo odgovoriti: još ga nikada nije bilo. Ne bi mogli navesti ni neki zakon što bi ga sasvim isključivao; samo: nije ga još nikada bilo. A ipak bi bio nepopravljiv rogonja kad bi htio u to da veruje!

Možda mu je neko, s kim je o tome govorio, to i rekao u lice, ili mu je samom palo na pamet; svakako mu je samom moglo pasti na pamet. Ali upravo zato što nisi mogao da zakopčaš dugme na okovratniku, hteo si najpre da do kraja razmisliš o svim mogućim kombinacijama držanja prstiju, pa je tu svo vreme, uza svu sigurnost njegova uma, stajala i neka druga neposrednost: Tonkino lice. Ideš tako između žitnih polja, osećaš vazduh, lastavice lete, u daljini tornjevi grada, devojke koje pevaju... daleko si od svake istine, nalaziš se u nekom svetu koji i ne poznaje pojam istine. Tonka je bila nekako potisnuta u svet dubokih bajki. To je bio svet Miropomazanika, Device i Pontija Pilata, a lekari su rekli da Tonki treba poštediti i nega da bi mogla preživeti svoje stanje.

VI

On je, naravno, od vremena do vremena ipak pokušavao da Tonki iznudi priznanje; ipak je bio muškarac, a ne budala. Ali je ona u to vreme odlazila u neku ružnu trgovinu u radničkoj četvrti; ujutro je morala u sedam sati biti već tamo, a uveče je ne bi napuštala pre pola deset, često samo zbog nekoliko pfeniga, što bi ih donela neka zakasnela mušterija; gotovo nije videla sunca; noću su spavali odvojeno, pa im nisu dali vremena za svoju dušu. A čak i za taj bedni život morali su da strepe; svet ne sme opaziti da je trudna, jer su u ono vreme već bili zapali u novčane neprilike; bio je potrošio sva sredstva za svoje studije, a nije bio u stanju da zarađuje novaca; to je na početku naučne karijere naročito teško; ta već je bio tako blizu rešenja svoga zadatka! Ipak ga još nije našao, pa je sva snaga trebala za poslednji napor. Tonka je uz ovaj život, prepun briga i bez svetla, uvenula. Ona nije, naravno, lepo ni procvatela, kao neke žene, iz kojih kao da struji opojnost, dok im se lepota ruši, već je venula nezapaženo, poput male kuhinjske biljke, što žuti i postaje sve ružnijom, čim jedanput izgubi svežinu svoga zelenila. Njeni su obrazi bleđeli i upadali, pa joj je veliki nos stršio iz lica; usta su se činila vrlo široka, pa su se čak i uši nekako odvojile od glave; telo je omršavelo: gde je pre bila savitljivost i mekoća, izbijala je sada seljačka građa tela. On, čije je dobro odgojeno lice bolje odolevalo jadu, i čija je zaliha odeće duže potrajala, primećivao bi, kad bi s njom izlazio, začuđeni pogled mnogih užurbanih prolaznika. A kako nije bio bez sujete, ispunila bi ga besom prema Tonki činjenica da ne može da joj kupi lepe haljine; ljutio se na nju zbog njene bede, što ju je on skrivio, ali zaista, da je samo mogao, najpre bi joj darovao lepe, lepršave haljine za trudnice, a onda bi je tek ispitivao o njenom neverstvu. Kad bi pokušao da joj iznudi priznanje, Tonka bi poricala. Nije znala kako se to dogodilo. Kad bi je u ime njihova starog prijateljstva molio da ga ne laže, njeno bi lice poprimilo izraz izmučenosti, a kad bi se razljutio, rekla bi samo da ne laže. Što se tu, onda, još moglo učiniti? Zar je trebalo da je tuče i psuje ili da je u tom strašnom položaju napusti? Nije više kod nje spavao, ali i da je stavio na muke, ne bi ona ništa priznala, već ni zato što više nije mogla da izusti nijedne reči preko usana, otkako je bila osetila njegovu sumnju. Ta ga je uporna tvrdoglavost razoružavala,

pogotovo otkako njegovu samoću nije više ublaživala njena ljupkost. Trebalo je da bude ustrajan i da vreba.

Odlučio je da svoju majku zamoli za novčanu pomoć, ali njegov je otac već dugo ležao između života i smrti, pa je sav raspoloživi novac bio zaleđen. Nije to mogao da proveri, ali je ipak znao da se njegova majka boji mogućnosti da bi on s vremenom mogao uzeti Tonku za ženu. Da, ona se već unapred bojala da se nijedna od drugih prilika za ženidbu ne će nikada ostvariti, jer je Tonka smetala. Kako se sve odužilo – i studije, i uspeh, i očeva bolest, i večne brige oko domaćinstva – za nju je, i izbliza i izdaleka, bila tome kriva Tonka, koju je ona osećala ne samo kao prvi uzrok toga spleta nesreća već, štaviše, upravo kao loš znak, nagoveštaj nesreće, jer je upravo zbog nje bio prvi put poremećen običan red u njihovom životu. U njenim pismima i prilikom njegovih poseta u roditeljskoj kući izbijalo je jasno to uverenje, koje je, zapravo, bilo samo neko naslućivanje roditeljske sramote što je njen sin dopustio da ga „takva djevojka“ veže dublje nego što to inače biva kod mladih ljudi. Hijacint ga je morao opomenuti, a kad je mladić, zaprepašćen nad tim nepriznatim praznoverjem, i sećajući se vlastitih doživljaja, žestoko odbio te opomene, nazvali su Tonku „nesavesnom devojkom“, koja ne poštuje porodični mit, a detinjaste aluzije o „erotskim veštinama“, kojima ga „drži zarobljenim“, bila su izrečena čitavim onim životnim neiskustvom poštenih majki. Tako je i sada u svom odgovoru, koji je upravo primio, mogao naslutiti da će svaki pfenig služiti samo njegovoj propasti, dokle god ga bude vezao uz Tonku. Tada odluči da piše još jedanput i da prizna sebe ocem Tonkinog deteta.

Mesto odgovora došla je njegova majka sama.

Došla je da „sredi prilike“.

Nije ni ulazila u njegov stan, kao da se boji da bi tamo mogla naići na nešto neprijatno, pa ga je pozvala u hotel. Malu zbunjenost odbacila je svesna svoje dužnosti, pa je govorila o velikoj brizi što im on zadaje, o opasnosti za život njegovog oca i o okovima za čitav život; bila je nespretno lukava i pokušavala da probudi njegovu osećajnost, ali je prizvuk opraštanja stalno provejavao kroz njene reči i izazivao sumnjičavu radoznalost sina, koji se dosađivao slušajući je, jer je prozreo svu lukavost njenog srca. „Jer“, rekla je, „ova se nesreća još mogla pretvoriti u pravu sreću, i onda bismo“,

rekla je, „prošli još jeftinije: radilo bi se samo o tome da se budućnost zaštititi od ponovnih sličnih događaja!“ Zato je ona, kraj svih poteškoća, naterala oca da žrtvuje određenu svotu novca. Time će, istakla je kao neko naročito dobročinstvo, isplatiti devojkicu i ujedno otkupiti sva prava na dete.

Na njeno najveće iznenađenje, njen je sin mirno zapitao za visinu ponude, saslušao je, klimnuo još mirnije glavom i rekao samo: „To nije moguće.“

Odgovorila je, ponadavši se: – Mora da bude moguće! Ne budi zaslepljen; mnogi mladi ljudi čine isto takve gluposti, ali se mogu ubediti. Sada je upravo dobra prilika da se oslobodiš, i nemoj da je propustiš zbog lažnog osećaja časti; to duguješ i sebi i nama!

– Po čemu je baš sada dobra prilika?

– Svakako. Devojkica će biti razumnija od tebe; ona će znati da se ovakvi odnosi uvek prekidaju kad je jednom dođe dete.

Tada je odložio odgovor do sledećeg dana. Nešto je delovalo na njega.

Majka njegova, lekari sa svojim razboritim osmehom, glatko kotrljanje podzemne železnice na putu ka Tonki, sigurno kretanje kojima je saobraćajac regulisao gužvu, gradska vrela koja je tutnjala poput vodopada, sve je to bilo jedno; a on je ispod toga stajao usamljen u praznom prostoru – nedirnut, doduše, ali odsečen od svega.

Pitao je Tonku da li bi to učinila?

Tonka je rekla: Da. Strašno je dvosmisleno bilo ovo „da“. Isto tako razborito kao što je to majka bila prorekla, ali oko usana što su to bile izgovorile, zatitrala je zbunjenost.

Tako je narednoga dana, i ne pitajući više, rekao svojoj majci u lice da on, možda, i nije otac Tonkina deteta i da je Tonka bolesna, ali da će radije sam sebe smatrati ocem i bolesnikom nego da napusti Tonku.

Njegova se majka nemoćno smešila nad tolikom zaslepljenošću; pogledala ga je nežno i otišla. Znao je da je sada dobila onaj veliki podsticaj da svoju krv i meso zaštititi od sramote, I tako je zadobio moćnog neprijatelja.

VII

Konačno je Tonka izgubila posao; već ih je gotovo bilo zabrinjavalo što ta nesreća tako dugo ne dolazi. Trgovac kod koga je Tonka bila u službi bio je malen i ružan čovek, ali im se u njihovoj bedi učinio kao neka natprirodna sila. Nedeljama su većali: mora da već sve zna, ali je ipak pošten čovek, koji neće da još gurne onoga koji je u nesreći; onda bi opet rekli: Ne vidi ništa, hvala bogu, on još ništa nije ni primetio! Ali jednoga su dana Tonku pozvali u njegov kancelariju, i on je bez okolišanja zapitao šta je to s njom. Nije bila sposobna da odgovori, samo su joj suze navrle na oči. Tog razboritoga čoveka nije dirnulo što ona nije mogla ni reći da progovori; isplatio joj je platu za mesec dana i smesta je otpustio. Tako je bio ljut da je upravo grmeo, govoreći kako je sada u neprilici da nađe zamenu i da ga je prevarila prikrivši mu svoje stanje, kad je prihvatila posao; nije ni gospođicu sekretaricu poslao napolje, dok joj je tako govorio. Tonka je nakon toga verovala da je zaista vrlo pokvarena, ali i on se potajno divio tom pohabanom, malom, bezimenom trgovcu, koji nije ni trenutka oklevao da svom poslovnom interesu žrtvuje Tonku, a s njom i njene suze, i dete, i bogzna kakva otkrića, kakvu dušu, kakvu ljudsku sudbinu, jer sve to on nije znao i nije za to pitao.

Sada su morali da jedu u malim krčmama za samo nekoliko pfeniga, usred prljavštine i prostakluka, jela koja on nije podnosio. Zbog tih bi obroka dolazio po Tonku, uvek tačno, kao da ispunja neku dužnost. Zaista je čudno izgledao u svom otmenom odelu između onih trgovačkih pomoćnika i šegрта, ozbiljan, ćutljiv veran i nerazdvojiv od svoje bremenite saputnice. Do njega bi doletelo mnogo podrugljivih pogleda, ali i pogleda punih priznanja, koji ga nisu ništa manje pekli. Bile su to čudne šetnje, na koje je odlazio misleći na svoj izum i uveren u Tonkino neverstvo – među onim grubim, ljudskim šljamom velikoga grada. Još nikada nije tako silno, kao upravo sada, osetio svu uzajamnost sveta; gde bi god samo prelazio ulicu, svugde su ljudi jurili i dahtali poput hajke štektavih pasa; svaki pojedinac beše pun vlastite požude, ali svi zajedno behu ipak samo čopor; samo on nije imao nikoga, koga bi mogao da zamoli za pomoć, ili kome bi bar mogao da ispriča svoju sudbinu. Nikad nije imao vremena za prijatelje, a valjda ni želje za njima, ili ih možda nije privlačio: bio je i suviše opterećen svojim idejama, a to je

po život opasan teret, dok ljudi ne otkriju da od toga mogu izvući neku korist za sebe. Nije čak ni znao u kom bi pravcu mogao tražiti pomoć; bio je otuđen. A ko je bila Tonka? Duh njegovog duha? Uz neko značajno podudaranje bila je ipak, sa svojom prikrivenom tajnom, tuđe biće koje mu se pridružilo!

Kao daleko svetlucanje ostala je još otvorena mala pukotina, i njegove su se misli počele kretati u tom pravcu. Radio je na nekom pronalasku, čije je značenje na kraju moralo biti veliko i za druge, a bilo je sigurno da u tom radu nisu učestvovala samo misli, već i nešto drugo, neka hrabrost, neko pouzdanje i neke slutnje, koje nikada ne varaju, neki zdrav smisao za život; i to je bila zvezda za kojom je išao. Tako je sledio samo ideje najvećih mogućnosti i uvek je u nekoj od njih našao ono pravo; verovao je da je sve onako kao što je uvek bilo, kako bi stigao do one jedine stvari čiju je različitost hteo da otkrije, jer da je hteo ispitati svaku moguću sumnju, kao što je to radio s Tonkom, ne bi nikada dovršio ništa. Misliti znači ne misliti suviše, a bez nekog odricanja od beskrajnosti pronalazačkog dara ne može se učiniti pronalazak. Ova polovina njegova života kao da je stajala pod onom zvezdom koja je bila nedokazana sreća ili tajna. Druga je bila bez svetla. Sada je s Tonkom igrao na konjskoj lutriji. Bio je izašao popis dobitaka; on je dočekao Tonku, pa su hteli da uz put kupe i pregledaju popis. Bila je to neka bedna konjska lutrija s glavnim dobitkom od samo nekoliko hiljada maraka; ali to nije bilo važno; ipak bi mogao da osigura najbližu budućnost. Pa da je i samo nekoliko stotina maraka, ipak bi mogao kupiti Tonki najnužniju odeću i rublje ili je izvući iz one njene nezdrave mansarde. A da je bilo i samo dvadeset maraka, bilo bi i to ohrabrenje, pa bi kupio nove srećke. Pa da su i samo pet maraka dobili, bio bi to znak da je pokušaj da ponovo nađu vezu sa životom bio primljen s blagonaklonošću, tamo, u onim nepoznatim krajevima.

Ali sve su tri srećke izgubile. Sada se pravio, naravno, kao da ih je kupio samo radi šale; još dok je čekao Tonku, bila je u njemu neka praznina, što je nagoveštavala neuspeh; verovatno se, međutim, ipak još kolebao između želje i beznadežnosti, ili je to bilo zato što je već i dvadeset pfeniga za beskoristan listić u njegovom položaju značio gubitak: iznenada je osetio da postoji neka nevidljiva moć koja mu nije sklona, pa mu se činilo da je okružen neprijateljima.

Postao je vrlo praznoveran; postao je to onaj čovek koji je uveče išao po Tonku; drugi je radio kao učenjak. Posedovao je dva prstena što ih je nosio naizmenično. Oba su bila skupocena. Jedan je bio starinski, otmeni prsten, a drugi je bio dar njegovih roditelja, i nikada ga nije naročito cenio. Onda je primetio da mu se položaj manje pogoršava, kad nosi novi, zapravo samo skupi, ali svakidašnji, pomodni prsten, nego u dane, kad nosi onaj plemeniti prsten. Otada se više nije usuđivao da stavi na ruku plemeniti prsten, već je nosio onaj drugi – poput jarma koji mu je nametnut. Jednog se dana slučajno nije obrijao i imao je sreću; premda je to opazio, pa je, prema tome, već bio upozoren, on se drugi dan ipak obrijao, ali je taj greh kažnjen nekom novom nesrećom, jednom od onih njegovih malih, nedostojnih nesreća, i to su samo u njegovom položaju bile nesreće umesto da budu smešne sitnice: od toga se dana više nije mogao odlučiti da preduzme nešto protiv svoje brade; tako je ona rasla, samo je ponekad pažljivo zašiljio. Nosio je tako sve one tužne dane koji su još dolazili. Ta ga je brada nagrđivala, ali je bila kao i Tonka: što ružnija, to pomnije čuvana. Možda je njegov osećaj za nju postajao nežniji, što je dublje doživljavao razočaranje: iznutra je to bila tako dobra brada, jer je izvana bila tako ružna. Tonka nije volela tu bradu i nije je razumela. Da nije bilo nje, ne bi ni znao kako je ružna ta brada, jer sami znamo vrlo malo o sebi, ako nema drugih, u kojima se ogledamo. A kako ništa ne znamo, možda je katkada i zaželeo da je Tonka mrtva, kako bi taj nepodnošljivi život našao svoj kraj; a bradu je volio samo zato što je sve skrivala i pokrivala.

VIII

Još bi je uvek ponekad napao iz busije kojim licemernim bezazlenim pitanjem, po čijem se glatkom zvuku trebalo da poklizne njena opreznost. Ali to bi još češće napalo njega. „Sasvim je ludo poricati činjenice, zato mi samo reci kako se to moglo dogoditi, kako bi među nama opet bilo iskrenosti?“ pitao je šapćući i nagovarajući je. Ali ona je uvek imala samo jedan odgovor: Odbaci me ako ne ćeš da mi veruješ; time je svakako zloupotrebljavala svoju bespomoćnost, ali je to bio i najistinitiji odgovor, jer se nije mogla braniti ni medicinskim ni filozofskim razlozima, pa je za istinitost svojih reči mogla jemčiti samo istinitošću svoga bića.

U to ju je vreme pratio kad je izlazila, jer se nije usudio da je pušta samu; nije se bojavao ničeg određenog, ali ga je uznemiravalo kad bi je zamislio samu gde ide dugim, nepoznatim ulicama. A kad bi uveče negde došao po nju, pa bi tako išli zajedno i u tami susreli čoveka koji ne bi pozdravio, dogodilo bi se da mu se taj čovek čini poznatim; Tonka kao da bi pri tom pocrvenela, pa se najednom vratilo sećanje da su nekad bili u njegovom društvu, a ujedno bi – onom sigurnošću što ga je zaslužilo Tonkino nedužno lice – iskrslo i osvedočenje: To je bio on! Jedanput mu se činilo da je to neki imućni volonter iz neke izvozne firme, koga su letimično bili upoznali, a drugi put neki tenor iz noćnih kafana, koji je izgubio glas i koji je stanovao kod iste gazdarice kao i Tonka. Bile su to uvek takve smešne, daleke osobe, ubačene u njegovu sećanje poput svezanog prljavog paketa koji sadrži istinu, a kod prvog pokušaja da ga razvežeš, ostala bi samo gomila prašine mučne bespomoćnosti.

Ta svedočenja o Tonkinom neverstvu bila su nalik na snove. Tonka ih je podnosila svojom dirljivom i nežnom pokornošću: ali šta je sve mogla da znači ta pokornost!? A kad bi onda istraživao sve uspomene, bile su sve dvolične! Jednostavan način kojim mu se svojevremeno pridružila, mogao je biti i ravnodušnost, a i sigurnost srca. Način kako mu je služila bio je i mlitavost i blaženstvo. Ako je bila privržena poput psa, onda je valjda svakoga gospodara sledila kao pseto! To je odmah osetio, već one prve noći, a da li je to bila i njena prva noć? On je pazio samo na duševne znakove; telesni nisu nipošto bili suviše vidljivi. Sada je bilo prekasno. Sada se nad svemu prekrila njena ćutnja, a mogla je da bude i nedužnost i okorelost, a

isto tako i lukavost i bol, kajanje i strah; ali i stid zbog njega. Ne bi mu pomoglo ni to kad bi sve to mogao još jedanput proživeti. Posumnjaj samo u nekog čoveka, pa će i najasniji znakovi vernosti postati upravo dokazi nevere – poveruj mu, pa će i najopipljivi dokazi nevere postati svedočanstva neshvaćene vernosti, što roni suze poput rasplakanog deteta koga su roditelji ostavili pred vratima. Ništa se nije moglo oceniti samo za sebe, jedno je zavisilo od drugoga, trebalo je verovati celini ili sumnjati u celinu, voleti je ili je smatrati lažljivicom, a poznavati Tonku značilo je na određen način dati na nju odgovor, doviknuti joj ko je ona; gotovo je samo od njega zavisilo šta će biti. Onda bi mu se Tonka činila sasvim zamršenom i nežno bi ga zaslepljivala poput bajke.

Tako je pisao svojoj majci: Njene su noge od stopala do kolena jednako duge, kao od kolena do gore, one su uopšte duge i mogu da hodaju kao blizanci ne umarajući se. Njena koža nije fina, ali je i bela i bez pogreške. Njene su dojke gotovo malo preteške, a pod pazuhom joj vise tamni čupavi čuperci; na tom vitkom, belom telu to izgleda ljupko i stidljivo. Za ušima joj kosa visi u pramenovima, pa katkad misli da je mora ukovrčati željezom i počesljati je visoko; onda izgleda poput sluškinje, i to je zacemento jedino zlo što ga je u svom životu počinila ...

– Ili bi svojoj majci odgovarao: Između Ankone i Rijeke ili možda između Midlkerka i nekog nepoznatog grada, stoji svetionik čije svetlo svake noći zablista nad morem poput udarca lepeze; baš kao udarac lepeze, a onda nema više ništa, pa opet ima nešto. A u Venačkoj dolini raste runolist po livadama.

Da li je to geografija, botanika ili nautika? To je neko lice, to je nešto što postoji, nešto što jedino i samo i večno postoji, pa zato kao da i ne postoji ili šta je onda to?

Takve besmislene odgovore nije, naravno, nikad poslao.

Nešto je nepojmljivo nedostajalo da bi se osvedočenost pretvorila u nešto nepojmljivo.

Jednom je noću putovao s majkom i s Hijacintom. Oko dva sata, u onom nesavladivom umoru, kad se telo u vozu njiše i traži neki oslonac, učini mu se da se njegova majka, puna poverljivosti, naslanja na Hijacinta, a Hijacint da je prihvata za ruku. Tada su mu se oči raširile od srdžbe, jer mu je bilo žao oca; ali kad se nagnuo

napred, sedeo je Hijacint sasvim odvojeno, a njegova je majka nagnula glavu na suprotnu stranu. Nakon nekoga vremena, kad se ponovno bio naslonio prema natrag, sve se, međutim, ponovilo. Tako je velika bila mučnina izazvana slabom vidljivošću, ili je tako nejasno bilo to gledanje zbog one mučnine u tami! Konačno je sam sebi rekao da se sada ipak osvedočio, pa je odlučio da svoju majku ujutro pozove na odgovornost; ali kad je osvanuo dan, nestalo je svega toga, kao što je nestala tama. Na nekom drugom putovanju opet majci je nešto pozlilo, a Hijacint, koji je mesto njega trebalo da piše ocu, zapitao je zlovoljno: A što da pišem? – To je pitao on, koji je majci za vreme svakog odsustvanja pisao pisma od nekoliko araka! – I tada je bilo svađe, jer je dečak opet bio nevaljao; majčina se bolest pogoršala; činilo se da postaje opasna. Trebalo je pomagati, a Hijacintove su se ruke uvek ukrštale sa njegovim rukama, pa bi ih svaki put odgurnuo. Konačno Hijacint žalosno zapita: „Ma zašto me sve vreme guraš?“ Tada ga je prestrašio prizvuk tuge u tom glasu. Eto, tako se malo zna ono što se misli da se zna i tako se malo hoće ono što se hoće.

To se može shvatiti; on je, međutim, mogao i da sedi u svojoj sobi, pateći zbog ljubomore, govoreći sam sebi da uopšte i nije ljubomorani, već da oseća nešto drugo, nešto daleko, čudno i izmišljeno; a bili su to vlastiti osećaji! Kad bi podigao oči, ne bi ništa nedostajalo. Tapete u sobi bile su zelene i sive. Vrata su bila crveno-smeđa, s odrazima svetla, a šarke od tamnoga bakra. U sobi je stajala stolica od baršuna, crvena kao vino, a imala je okvir od smeđeg mahagonije. Ali sve te stvari kao da su stajale nekako ukrivo, nagnute napred, pa su u njihovoj uspravnosti bilo kao sklone padu; činile su mu se beskrajne i besmislene. Pritisnuo je rukom oči, a onda pogledao unaokolo, ali to nisu bile krive oči. Bile su to stvari. Za njih je vredilo od vera u njih morala je postojati pre njih samih; (ako svet ne prosmatramo očima sveta, a već je pod našim pogledom, onda se on raspada u besmislene pojedinosti koje žive tako tužno rastavljene kao zvezde u noći) Trebalo je samo da pogleda kroz prozor, i već se svet fijakerskog kočijaša, koji je dole čekao, ugurao u svet nekog činovnika u prolazu, pa je na ulici nastala neka rasečenost, neka gadna zbrka i plaženje jednog u drugo i jednog uz drugo, (neki darmar središta, što su izvlačila svoje

putanje, a oko svakog od njih ležao je krug samopouzdanja i zadovoljstva sa svetom. Sve su to opet bila samo uporišta, kako bi čovek mogao hodati svetom, koji nije imao ni svoda ni dna. Svo htenje, znanje i osećanje smotani su kao u neko klupko, a to se primećuje tek kad se izgubi kraj konca; čovek možda može, međutim, i drukčije proći svetom osim po koncu istine.) U takvim časovima, kad bi ga od svega delila pokost hladnoće, Tonka bi mu bila više od bajke, bila bi gotovo poslanje.

Govorio bi sam sebi: Ili moram Tonku uzeti za ženu ili napustiti i nju i ove misli.

Ipak mu niko neće zameriti što iz tih razloga nije učinio ni jedno ni drugo, jer sve ovakve misli i svi ovakvi utisci mogu da imaju i svoje opravdanje, no danas više niko ne sumnja da su upola samo plod mašte. On ih je izmišljao, ali ih nije shvatao sasvim ozbiljno. Katkada mu se, doduše, činilo da je položio ispit, ali kad bi se probudio i opet sa sobom razgovarao kao čovek, morao je sam sebi priznati da takav ispit postoji samo kao pitanje da li će protiv devedeset i devet posto verovatnosti da je bio prevaren i da je glupan, silom verovati u Tonku. Ta postidjuća mogućnost već je, doduše, bila u priličnoj meri izgubila svoju važnost.

IX

Začudo, upravo je to bilo doba njegovih velikih naučnih uspeha. Svoj je zadatak bio rešio u njegovim glavnim delovima, pa su se uskoro morali pokazati i rezultati. Već su neki ljudi bili našli put do njega. Oni su u njegovom srcu probudili sigurnost, premda su govorili o hemiji. Svi su verovali u njegov uspeh. Ta verovatnost je već iznosila devedeset i devet posto! I on se omamljivao radom.

Ali, dok se njegova građanska ličnost učvršćivala i, tako reći, ulazila u stanje zrelosti svetovne vrednosti, njegove se misli, čim bi prekinuo rad, ne bi više kretale sigurnim putevima; trebalo je samo da u njemu odjekne Tonkino postojanje, i već bi započeo život nekih likova što bi se smenjivali, razotkrivajući svoj smisao poput nepoznatih ljudi što ih svaki dan susrećemo na istom putu. Tu je bio onaj pomoćnik tenor, koga je jednom bio osumnjičio da je bio uzrok njenog neverstva, pa svi oni uz koje se ikad vezala neka izvesnost. Nisu radili ništa, samo su bili tu; a da su i učinili ono najstrašnije, nije to mnogo značilo; a budući da su katkada bili dvojica, ili još više njih u jednom liku, nije uopšte mogao da bude jednostavno ljubomoran, pa su ti događaji postali tako prozirni, kao najčistiji vazduh, samo još jasniji, sve dok nisu ušli u neku slobodu i prazninu oslobođenu od svake sebičnosti, pod čijim su nepomičnim svodom slučajnosti svetovnog života izgledale vrlo sitne. Često su to onda postali snovi, ili su možda u početku i bili snovi, nad kojim bi se bledim svetom sena on neposredno izdizao, čim bi se rasplinuo napor rada, kao da je time trebalo da bude upozoren da taj rad nije njegov stvarni život. Oni pravi snovi ležali su na nižem stepenu od njegove budnosti; bili su topli poput niskih soba punih šarenila. U njima je tetka bezdušno grdila Tonku, jer nije plakala na bakinoj sahrani, ili je neki ružni čovek priznao, da je otac Tonkina deteta, a ona, kad ju je upitno pogledao, prvi put nije poricala, već je stajala nepomično, s nekim beskrajnim smeškom na usnama; to se događalo u nekoj sobi sa zelenim biljem u loncima, s crvenim tepisima i plavim zvezdama po zidovima, a kad je pogled podigao prema beskonačnosti, tepisi su postali zeleni, biljke su imale veliko lišće, crveno poput rubina, zidovi su sijali žućkasto poput nežne ljudske kože, a Tonka je stajala na svome mestu jasnoplava kao mesečina. Gotovo se skrivao u te snove, kao u neku jednostavnu sreću; možda su oni bili samo kukavičluk, valjda

su samo hteli da kažu neka Tonka prizna, pa će sve biti dobro. Veoma ga je zbunjivalo što su se tako često ponavljali, ali u njima nije bilo one nepodnošljive napetosti, onoga stanja polubudnosti koja je uvek htela da ga vodi sve više.

U tim je snovima Tonka je uvek bila velika kao ljubav, a ne više ona mala, otrcana dućanska devojčica, što je uistinu bila, ali je uvek i drukče izgledala. Katkada je bila kao sopstvena mlađa sestra, koja nikad nije postojala, a često je bila samo šuštanje suknje, zvuk i modulacija nekoga drugog glasa, krajnje tuđa i iznenađujuća kretnja, sva opojna draž nepoznatih pustolovina, što ih je na način koji je moguć samo u snu, k njemu dovodila topla bliskost njenog imena, poklanjajući mu bezbolno blaženstvo pre samog posedovanja, dok je još bila samo napetost nepostignutog. Neka naoko neobuzdana, još nestvarna sklonost i neka natčovečna prisnost pojavljivahu se u njemu s tim dvostrukim slikama, ali nije mogao reći da li su htele da se udalje od Tonke ili su htele tek da se spoje s njom. Kad bi o tome razmišljao, otkrio bi da se ta zagonetna sposobnost prenošenja i nezavisnosti morala ogledati i u budnom stanju. Nije njegova draga bila izvor onih osećaja – ona ih je tek naoko izazvala – već ti osećaji stoje iza nje kao svetlo; ali dok u snu postoji još ona fina pukotina po kojoj postaje vidljivo odudaranje ljubavi od ljubljene, u budnom se stanju ona zatvara, kao da smo postali žrtva dvolične igre i kao da nas je nešto prisililo da neko ljudsko biće smatramo divnim, što ono nipošto nije. No on nije mogao prisiliti samog sebe da postavi svetlo iza Tonke.

Mora da je, međutim, s tim u vezi i da znači nešto naročito činjenica da je tako često mislio na konje. Možda se to odnosilo na Tonku i na onu konjsku lutriju s neizvučenim srećkama ili na njegovo detinjstvo, jer su se u tim sanjarenjima pojavljivali lepi smeđi i šareni konji u teškoj opremi, ukrašenoj krznom. Katkada bi se u njemu zaigralo detinje srce, za koje velikodušnost, dobrotu i vera još nisu dužnosti, za koje se i ne brineš, već vitezovi u čarobnom vrtu pustolovina i čudesnih oslobađanja. A možda je to bio i posljednji treptaj svetlosti pre konačnog gašenja, možda i nadražaj novog ožiljka što je nastajao. Konji su, naime, uvek vukli drva, a kočijaši su nosili kratke, ljubičasto i smeđe iskockane kapute. Svi su skidali šešir pred velikim krstom s Isusom od lima, što je stajao na sredini nekoga mosta, i

samo neki mali dečak, koji je zimi sve to kraj mosta posmatrao, nije hteo da skine svoj šešir, jer je već bio pametan i nije verovao. Najednom nije više mogao da zakopča svoj kaput, nije to bio u stanju. Prstići su mu bili obamrli od hladnoće, još bi nekako uhvatili dugme i s mukom ga privukli, ali čim su ga hteli ugurati u rupicu, već bi opet skočilo natrag na pređašnje mesto; prsti su ostali tako bespomoćni i iznenađeni. Koliko bi puta i pokušali, uvek bi završili u krutoj pometnji.

To je bila uspomena, koje se naročito često sećao.

X

Usred tih nesigurnosti trudnoća je napredovala i pokazivala šta je stvarnost.

Hod je postao otežan, pa se videlo da je Tonki potrebna ruka koja će je podržavati. Telo postade teško, tajanstveno, toplo. A kako je sedela: razmaknutih nogu, nespretno i dirljivo ružno! Zaređale su promene u tom čudesnom zbivanju, koje je, ne oklevajući, preobrazile devojačko telo u semenu čauru, izmenilo sve mere, proširilo bokove i pritisnulo ih prema dole, kolenima oduzelo oštar oblik i učinilo da je vrat postao jači, da su se dojke pretvorile u vimena, a koža na truhu bila prožeta finim crvenim i plavim žilicama, tako da se pri tom upravo preplašio, kao da je krv tu počela kolati prema spoljnom svetu i da bi to moglo značiti smrt. Bila je tu sama iznakaženost što joj je novi oblik nasilno, a ujedno i bespomoćno obuhvatao, a poremećena ljudska mera odražavala se i u izrazu očiju; gledale su pomalo tupo, dugo su prianjale uz predmete i teško se od njih odlepljivale. I na njemu je Tonkin pogled često dugo počivao. Opet je za njega obavljala one sitne poslove i posluživala ga s mukom, kao da mu još pred sam kraj želi dokazati da živi samo za njega; u njenim očima nije bilo ni iskre stida zbog svoje ružnoće i iznakaženosti; u njima bejaše samo želja da svojim nezgrapnim kretnjama učini za njega što više.

Sada su bili zajedno gotovo tako često kao i pre. Nisu mnogo govorili, ali su ostajali jedno uz drugo, jer je trudnoća napredovala poput kazaljke na satu, a pred tim su bili bespomoćni. Zapravo je trebalo da pokušaju naći razjašnjenje u razgovorima, ali je samo vreme jurilo napred. Onaj čovek-senka, ono nestvarno u njemu pokušavalo je katkada da progovori; htela je da uskrsne neko saznanje da bi sve trebalo meriti prema drugim vrednostima; kao i svako saznanje, bilo je, međutim, i ovo dvolično i nesigurno. A vreme je jurilo, vreme je odjurilo i na kraju se izgubilo; sat na zidu bio je bliži životu nego sve misli. Boravili su u malograđanskoj sobi, u kojoj se ništa veliko nije nikada dogodilo; zidni je sat bio okrugao kuhinjski sat, pa je pokazivao kuhinjsko vreme; a njegova ga je majka upravo obasipala pismima u kojima je sve bilo dokazano; nije slala novaca, već ga je trošila na mišljenja lekara, koja su trebali da ga opamete: on je to dobro razumeo, i više joj nije zamerao. Jednom je čak bila

poslala neku novu lekarsku izjavu, iz koje je sada jasno proizlazilo da ga je Tonka u ono vreme zaista morala prevariti, ali mesto da ga to uzbuni, izazvala je u njemu gotovo prijatno iznenađenje, pa je o tome razmišljao, kao da se njega i ne tiče, kako se ono moglo dogoditi, i bio je samo dirnut: jadne li Tonke, koja je u tom slučaju morala toliko da trpi samo od jedne jedine prolazne zablude...! Da, katkad se morao čuvati da ne kaže iznenada sasvim veselo: Tonka, pazi, sada sam se konačno setio što smo zaboravili – s kim si me onda prevarila! I tako je sve prolazilo. Nije bilo ništa novo. Ostao je samo sat. I stara prisnost.

I premda se nisu razjasnili, ona im je vratila časove žudnje, kad tela traže jedno drugo. Došli su, kao što stari znanci ulaze u sobu, bez ustručavanja. Prozori na suprotnoj strani uskoga dvorišta ležali su slepi u seni, susedi su bili otišli na posao, dvorište je u dubini postajalo tamno poput bunara, sunce je prodiralo u stan, sijajući kao kroz olovna stakla; nekako se naročito isticao svaki pojedini predmet da i mrtav zablesne. Tako je tu upravo ležao mali, stari kalendar. Bio je otvoren, kao da je Tonka upravo listala, a na širokoj, beloj ravnici jedne stranice stajao je, postavljen poput spomen-piramide uz jedan datum, mali, crveni uskličnik. Svi drugi listovi bili su ispunjeni zabeleškama iz svakodnevnog života; o cenama i nabavkama, no ovaj je bio prazan, samo što je nosio taj crveni znak. Ni časka nije sumnjao da je tu bila zabeležena uspomena na onaj dan, čije je događaje Tonka prećutala. Vreme je po prilici odgovaralo, pa mu je izvesnost udarila u glavu poput naglog priliva krvi. Ali ta je izvesnost bila jedino u ovoj iznenadanoj žestini, te se već idućeg časa pretvorila u ništa; ako je hteo da veruje tom uskličniku, mogao je isto tako da veruje i u čudo, a porazno je bilo upravo to što nije učinio ni jedno ni drugo. Počelo je uplašeno pogledavanje i s jedne i s druge strane. Tonka je bila primetila onaj list u njegovoj ruci. Predmeti su u onom čudnom sobnom svetlu sada izgledali kao vlastite munje. Tela su ohlađena, vršci prstiju se smrзли, samo je utroba, poput vrućeg klupka, zadržavala svoju životnu toplinu. Lekar ga je, doduše, opomenuo da je Tonki potrebna najveća poštedita, kako joj se ne bi dogodila nesreća, ali upravo u ovom času nije smeo verovati lekarima. A i u drugom pravcu ostao je svaki napor uzaludan; možda je Tonkina snaga bila preslaba, ostala je napola rođeni mit.

„Dođi“, pozvala ga je Tonka molećivo, i oni su, tužno se prepuštajući jedno drugom, podelili patnju i toplotu.

Tonku otpremiše u bolnicu; bilo je došlo do onog preokreta nagore. Smeo je kod nje ostati samo po koji sat. Tako se vreme bilo izgubilo.

Onog dana kad je otišla iz kuće, obrijao je bradu. Sada je opet već ličio na sebe.

Onda je doznao da je i ona istoga dana – onako nestrpljiva, obezglavljena, želeći da se konačno reši onoga što je zbog štednje tako dugo odlagala, dok se sada nije pobojavala da to više neće smeti – izvadila je jedan kutnjak. Baše to u neku ruku poslednji slobodni čin pre nego su je odvezla u bolnicu. Sada su joj obrazi zacemento tužno upali, ali ona nije nikada htela da joj pomognu. I tada su mu opet snovi postali jači.

Jedan se san ponavljao u mnogim oblicima. Neka plavokosa neugledna devojka blede puti javila je da mu je pobjegla neka nova, izmišljena ljubavnica, pa joj je, ponovno obuzet radoznalošću, dobacio: „Zar mislite da je Tonka bila bolja?“ Zatresao je glavom napravio sumnjičav izraz lica kako bi devojkicu izazvao da isto tako žestoko uzme u odbranu Tonkinu krepost; već mu se činilo da oseća prijatno olakšanja što će ga u njemu izazvati njena odlučnost, ali umesto toga video je kako se na tom licu njemu nasuprot polagano rađa smešak, kako se širi upravo strašno polagano, a onda je djevojka rekla: „Ah, ta je tako strašno lagala! Bila je prilično zgodna, ali joj nisi mogao verovati ni reči. Uvek je htela da postane velika mondenka.“ Najveća muka ovog sna nije bio taj smešak, što je zario poput noža, već činjenica da se nikad nije mogao odbraniti od tog zlobnog završetka, budući da mu je u nemoći spavanja bila izrečena iz duše.

Zato je bio često nem, dok je sedeo uz Tonkin krevet. Rado bi bio opet onako velikodušan, kao u svojim pređašnjim snovima. Možda bi se mogao i dići do te visine da je nešto od one snage što je trošio na svoj izum sačuvao za Tonku. Kod njega nisu lekari mogli nikada pronaći neku bolest, tako da ga je s Tonkom povezivala neka tajanstvena mogućnost: trebalo je samo da joj veruje, pa bi se i on razboleo. Ali možda bi to bilo moguće samo u nekom drugom vremenu – već je bilo ugodno svraćati pogled unatrag – jer bi Tonka

u nekom drugom vremenu postala možda slavna devojka, koju bi i knezovi smatrali dostojnom da im bude žena; ali danas?

O tome bi svakako trebalo detaljno razmisliti. – Tako je sedeo uz njen krevet; bio je dobar i ljubazan prema njoj, ali nikada nije izgovorio reči: verujem ti, premda joj je već odavno verovao. Verovao joj je, naime, samo toliko da više prema njoj nije mogao biti sumnjičav i zao, ali ne i toliko da bi za sve posledice hteo da garantuje pred svojim razumom. On to nije učinio, no upravo se zato održao zdravim i duhovno stabilnim.

Mučile su ga slike bolnice. Lekari, ispitivanja, disciplina: taj ga je svet uhvatio i držao čvrsto. Ali to mu se već činilo kao njen nedostatak; ona je verovatno bila nešto dublje od onoga što se s njom događalo u svetu, ali da bismo se za to mogli boriti, moralo bi u svetu i sve ostalo biti drugačije. Već je pomalo popuštao, i samo nekoliko dana nakon rastanka bila mu je već nekako daleka, po svoj prilici zato što ono nešto tuđe u njenom odviše priprostem životu što je i pre donekle osećao, nije više mogao da ispravlja svaki dan.

A kako uz Tonkin bolesnički krevet nije mnogo govorio, pisao joj je pisma u kojima je bilo izrečeno mnogo toga što je inače prećutkivao; pisao joj je gotovo kao nekoj velikoj ljubavnici; samo pred rečenicom: verujem ti! zaustavila bi se i ta pisma. Tonka nije odgovarala, pa je bio upravo zabezeknut. I sada se tek setio da ta pisma nije nikada ni poslao; ne bi mogao reći da su ona bez svake sumnje bila izraz njegovog mišljenja; pre su bila odraz nekoga stanja, što je nalazilo olakšanja samo u pisanju. Tada je uvideo kako je njemu još uvek lako, jer se može izraziti, a Tonka to ne može. I tog je časa potpuno razumeo. Bila je snežna pahuljica, što sama pada usred letnjega dana. Ali već u narednom času to više nije bilo nikakvo razjašnjenje. Možda je ona samo dobra devojka. Vreme je i suviše brzo odmicalo, pa ga jednoga dana strahovito iznenadi saopštenje da ona više neće dugo izdržati. Gorko je sam sebe krivio zbog svoje lakoumnosti, zbog toga što je nije dovoljno štedio, ali kako to pred njom nije krio, ispričala mu je šta je nedavno sanjala jedne noći; jer i ona je sanjala.

– Znala sam u snu – rekla je – da ću uskoro umreti i, ne mogu to da shvatim, bila sam vrlo radosna. U ruci sam držala papirnatu kesicu s trešnjama; onda sam pomislila: Ah, šta, ove ću još brzo pojesti!...

A narednoga dana nije više smeo da vidi Tonku.

Tada je sam sebi rekao: Možda Tonka i nije tako dobra, kao što je on to sebi uvrteo u glavu; ali upravo se u tome ogledala tajanstvena bit njene dobrote, što je mogla da bude svojstvena i psu.

Obuzeo ga je bol poput oluje: Ne smem ti više pisati, ne smem te više videti – hujalo je oko svih uglova njegove čvrstoće. Ali biću uz tebe kao dragi bog, tešio se mada te reči nisu za njega imale smisla. A često mu je došlo da samo krikne: Pomozi mi, pomozi mi! Klečim tu pred tobom! Žalosno je sam sebi tumačio: Zamisli, hoda čovek tako sam sa svojim psom po zvezdanim gorama, u zvezdanom moru! – i mučile su ga suze, što su postale tako velike kao nebeska kugla, pa nisu mogle da isteknu iz njegovih očiju.

Sada je budan ispredao Tonkine snove.

Jednom je tako sanjario: kad nestanu sve Tonkine nade, onda će on iznenada ući i bi će opet tu. U svome smeđe kariranom, širokom engleskom putnom ogrtaču. A kad ga rastvori, biće ispod njega samo njegovo golo, belo i usko telo, s tankim zlatnim lančićem i zveckavim priveskom. I sve će biti samo kao jedan dan, u to je ona čvrsto verovala. Tako je čeznuo za Tonkom, kao što je ona čeznula za njim. O, nije ona nikada bila požudna! Nijedan je muškarac nije privlačio; kad bi joj se neko udvaravao, bilo joj je milije da ga podseti na krhkost takvih odnosa. A kad se uveče vraćala s posla, bila je sasvim puna bučnih, veselih i neugodnih doživljaja: uši su joj pune, jezik u sebi još, dalje govori, nema tu ni najmanjeg mestanca za nekoga tuđeg čoveka. Ali kao da oseća da je negde duboko u sebi, gde sve ono ostalo ne doseže, još, i velika, i plemenita, i dobra; tamo nije više devojka iz dućana već je istog porekla i zaslužuje veliku sudbinu. Zato je uvek i bila uverena da ima pravo na njega, uprkos svim razlikama; od onoga, čime se on bavio, nije razumela ništa, to se nje nije ticalo, ali je on u suštini bio dobar, pa joj je pripadao, jer je i ona bila dobra i jer ipak negde mora da postoji palata dobrote, gde bi morali zajedno da požive i da se više nikada ne rastanu.

Ali što je zapravo bila ta dobrota? Nije bila čin. Ni stanje. Bila je samo sjaj koji bljesne pri otvaranju putnog ogrtača. Još se uvek držao zemlje, još uvek ne reč: verujem ti! – izgovarao s uverenjem, još je uvek govorio: kad bi sve i bilo tako, ko bi to mogao znati – a onda je Tonka umrla.

Bolničarki je poklonio novaca, i ona mu je sve ispričala. Tonka mu je poslala pozdrav.

Uzged mu je palo na pamet, kao pesma koju čovek prati njihanjem glave, da to uopšte i nije bila Tonka, da nije živeo s njom, da je to bio neki poziv.

Tu je rečenicu u sebi ponavljao, s njom je izašao na ulicu. Svet se prostirao oko njega. Bio je svestan da se promenio i da će još postati sasvim drugačiji, ali je to ipak on sam, i to nije Tonkina zasluga. Napetost posljednjih nedelja, napetost oko njegovog izuma bila je zapravo popustila, bilo je završeno. On je još stajao u svetlu, a ona je ležala pod zemljom, a ipak je, sve u svemu, osećao kako mu svetlo godi. Samo, dok je posmatrao naokolo ugledao je iznenada rasplakano lice deteta među mnogom decom naokolo: sunce ga je obasalo upravo u času, kad se poput odvratnog crva svijalo na sve načine; tada je uspomena u njemu kriknula: Tonka! Tonka! Osetio je od stopala do temena, nju i čitav njen život. Sve ono što nikada nije znao, stajalo je ovoga časa jasno pred njim, kao da mu je crni povez spao s očiju; to je, doduše, potrajalo čas, jer mu se već idućeg trenutka činilo kao da mu je nešto samo letimično palo na pamet. Onda mu se vraćalo sećanje na mnogo toga, pa je postao malo bolji od drugih, jer je na njegovom blistavom životu ležala mala, topla senka.

To Tonki više nije pomagalo, no njemu je pomoglo, premda ljudski život i suviše brzo teče da bismo mogli dobro razumeti svaki njegov glas i naći odgovor na njega.

Pogovor

ROBERT MUZIL

Iz jednog pisma koje je Tomas Man 1939. godine uputio prijateljima u Londonu potiče izreka, kasnije često ponavljana u istorijama nemačke književnosti, da nikome među svojim savremenikima ne bi sa toliko sigurnosti mogao proricati slavu posle smrti kao Robertu Muzilu, romansijeru, novelisti i esejisti. Muzil, međutim, iako je od tada primio nekoliko značajnih književnih nagrada, kao pisac samo je životario u senci širokog interesovanja publike, čitaoci su već bili zaboravili na njegov roman *Pometnje mladog Terlesa (Die Verwirrungen des Zoglings Torless)*, napisan i objavljen 1906. godine, a njegov novi roman *Čovek bez svojstava (Der Mann ohne Eigenschaften)*, koji se pojavio 1930. godine, još nisu uspeli da shvate. Za onu krajnje intelektualnu esejistiku i novelistiku, međutim, koja je nastala u vremenu između ta dva romana, publika je pokazivala samo malo interesovanja. Duboko potišten, Muzil se pita: „Zar mogu da ne budem zavidan kao književnik? Ljudi su me napustili, moje oružje je polomljeno i prisiljen sam da slušam kako se kliče onima prema kojima je boginja sreće bila više naklonjena: nije li sve to, tragično?!“ Svu paradoksalnost njegove situacije, književni kritičar poznatog londonskog lista „Tajms“ izraziće nekoliko godina posle Muzilove smrti rečima: „Robert Muzil je najznačajniji romansijer nemačkog jezika u prvoj polovini našeg stoleća, ali ujedno i jedan od najnepoznatijih pisaca našega doba.“ Tako se i moglo dogoditi da se samo osmoro najvernijih prijatelja i poštovalaca preminulog Muzila okupi onog aprilskog dana 1942. godine na Ciriškom groblju, kada je prognanog književnika trebalo ispratiti na večni počinak. Novine u njegovoj zemlji, zaokupljenoj ratom i osvajanjem, nisu ni zabeležile smrt pisca koji se bio opredelio protiv rata i protiv osvajanja. I makar da su imale običaj da velom ćutanja obaviju sve što se događalo u redovima nemačke književne emigracije, ovoga puta ćutale su a da niko nije morao da ih upozori da treba ćutati. Tek posle rata počelo se osećati da je Muzil značio prekretnicu u nemačkoj književnosti, a proces njegovog otkrivanja, započet onim vrednosnim sudom koji je postavio „Tajms“ i naročito

intenzivan pedesetih godina, jedan je od značajnih literarnih događaja našeg vremena. Literatura o Muzilu postaje sve obimnija i danas već možemo reći da se tri književnika, tako različitih pogleda i suprotnog stila, kao što su Tomas Man, Franc Kafka i Robert Muzil – sve jasnije izdvajaju kao pisci kojim će, po svemu sudeći, pripasti najistaknutije mesto u nemačkom proznom stvaranju u prvoj polovini XX stoleća.

A u okvirima evropske književnosti može se postaviti i pitanje: ko je zapravo anticipirao razvojni put modernog romana? Da li je to stvarno bio Marsel Prust, koji je svoje junake oblikovao u svetlu svojih misli i svoje filozofije? Da li je to bio Džems Džojls koji rastvara radnju romana u unutrašnji monolog, u reku utisaka i asocijacija koja neprekidno protiče kroz čovekovu svest, ili pak – Robert Muzil sa *Pometnjama mladog Terlesa*.

To prvo delo Roberta Muzila, ujedno i prva umetnička projekcija Frojdove psihoanalize u nemačkoj književnosti, sa fabulom o erotičkim stranputicama mladih ljudi lažno odgojenih, i suviše je autobiografsko da bismo ga mogli razumeti ne osvrćući se detaljnije na piščev život. Celovec, Muzilovo rodno mesto (grad isto toliko slovenački koliko i nemački, a godine 1880., kada se Muzil rodio, više slovenački nego nemački), samo je jedno od mnogobrojnih mesta službovanja njegovog oca, inženjera, koga je, kao i mnoge druge u to vreme, mlada celovečka industrija železa bila privukla obećavajući dobre uslove za rad. No Muzil je u svom kasnijem životu, nesumnjivo, sačuvao izvesnu sklonost prema slovenačkom svetu. Iz njegovog dnevnika vidimo da je ponešto znao slovenački, a među njegovim skicama jedna od najupečatljivijih je, svakako, opis sahrane u Slovenačkom primorju (*Slowenisches Dorfbegrabnis*). Uostalom, po svojim precima, po ocu poreklom iz Moravske a po majci iz Češke, on je bio koliko nemačke toliko i slovenske krvi. A ti njegovi preci mešovite krvi bili su lekari i oficiri, pravnici i inženjeri – austrijsko činovničko plemstvo i po ocu, i po majci. Među njima i jedan poznati orijentalist. I, uopšte, to su bili veoma obrazovani ljudi, skloni eksperimentisanju i filozofiranju. Ali, među njima je bilo i epileptičara, i žrtava raznih drugih, nimalo prijatnih bolesti. Čitajući njihove biografije, osećamo da su svi imali izvesnu buntovničku crtu, u jednog više, u drugog manje izraženu.

Neki od njih su zbog toga penzionisani i otpušteni još pre nego što su dostigli vrhunac svoje karijere, među njima jedan, po profesiji oficir, zbog toga što je nekom habzburškom nadvojvodi otvoreno rekao svoje mišljenje. Kod drugih, pak taj opozicionarski duh se ispoljio u odnosu na zvaničnu katoličku crkvu, tako da su neki prešli na starokatoličku veru, dok su Muzilovi roditelji bili ubeđeni ateisti i oboje na svoj izričiti zahtev sahranjeni bez sveštenika. Pa i o Muzilu se zna da kao dete nikako nije hteo da skine kapu pred raspećem, što je u to doba predstavljalo osobiti greh i znak dubokog nepoštovanja prema osnovnom autoritetu u državi. A tu crtu prkosa kao izraz ličnosti koja ne dopušta da je ma koji autoritet sputava u njegovoj težnji za individualnom slobodom Muzil je sačuvao do kraja života.

Fizički snažan dečak, odličan đak, ali odveć tananih živaca, mali Muzil već u trećem razredu osnovne škole mora da se podvrgne lečenju, a njegovo stanje je bilo tako teško da čak nije mogao pohađati školu sa svojim vršnjacima, već je privatno nastavio školovanje. Utoliko više nas iznenađuje što 1892. godine stupa u kadetsku školu, koja svojim strogim i okrutnim vaspitanjem nije bila mesto za decu izrazito nežne prirode. Onaj najintimniji razlog, međutim, za ovo opredeljenje saznajemo iz kazivanja onih koji su bliže poznavali njegovu porodicu, materijalno veoma dobro situiranu. Naime, na ovu odluku dvanaestogodišnjeg dečaka uticala je pre svega majka, veoma lepa žena, kojoj je sin bio na smetnji u njenim odnosima sa kućnim prijateljem. Taj čovek je bio stalno uz nju, pratio ju je kad bi sa mužem i sinom odlazila na letovanje, te se čak i potpuno nastanio kod Muzilovih i ostao tamo sve do njene smrti. Po svemu sudeći, taj čovek nije za majku predstavljao jedinu utehu, što je dečak osećao i zbog čega je patio, i to ne samo kao sin već i duboko erotski, objedinjujući u liku majke prva mladićka čustva prema ženskom polu i prva naslućivanja prikrivenih životnih tajni.

Sve se ovo reflektuje u podsvesti mladog Terlesa. Roman opisuje duhove, duševne i telesne muke pitomaca jedne vojne škole koji jedva što su izrasli iz pubertetskog doba kreću u najsmelije seksualne avanture i stižu čudnovata „iskustva“ u svirepim psihološkim i telesnim eksperimentima nad jednim nesrećnim drugom. Čitaoci su se tada zgražali nad otvorenosću sa kojom je

Muzil opisivao sadizam tih mladića. Međutim, roman se ovim opisima više služi radi ilustracije duhovnih stanja u razvoju mladih ljudi nego što bi takvi opisi bili sami sebi svrha. A što se tiče Terlesa, on čita Kanta i daleko je ispred svojih surovih drugova.

Završivši kadetsku školu, Muzil prelazi u Tehničku vojnu akademiju u Beču. Ali on oseća da vojska nikada neće biti u stanju da ispuni ceo njegov život. Stoga već sledeće godine prelazi na Tehnički fakultet u Brnu da bi ga, po završetku studija, napustio kao inženjer. U Brnu dolazi u dodir sa socijalističkim pokretom, koji mu postaje blizak kao političko opredeljenje.

Iz tog vremena potiču i njegovi prvi literarni pokušaji; privlači ga književnost koja se tada prozvala *modernom*, i otada se on lomi između svog poziva (zaposlio se kao asistent u jednoj tehničkoj laboratoriji u Štutgartu i objavio neke studije o mašinama i termodinamičkim procesima) i neodoljivog interesovanja za književnost i filozofiju, dok, konačno, nije doneo definitivnu odluku da raskine s tom podvojenošću u sebi i da se u potpunosti posveti apstraktnim problemima. U Berlinu studira filozofiju i psihologiju. To je imalo velikog značaja i u materijalnom pogledu jer je napustio svoju dotadašnju, tek zasnovanu materijalnu egzistenciju. No on je nepokolebljiv u odluci da postane književnik, i to istinski književnik, koji će kroz svoje delo naučno razmatrati probleme sveta.

Upornim radom Muzil završava studije i – dve godine pošto je objavio *Terlesa* – stiče doktorat nauka, napisavši disertaciju o filozofiji Ernsta Maha, prema kome zauzima pozitivan stav, kao što se oduševljava i Frojdom i Huserlom. Neko vreme se zatim posvećuje publicistici, ali samo silom prilika, da bi zaradio novac potreban za život. Novu rekretnicu u njegovom životu, međutim, značilo je poznanstvo sa Martom, slikarkom jevrejskog porekla, sedam godina starijom od njega, koja je u prvom braku ostala udovica, a čiji se drugi brak završio razvodom na štetu muža. Svi Muzilovi poznanici slažu se u tome da je ta žena, po svemu sudeći, bila dopuna Muzilu, njemu ravna u duhovnom pogledu i retko kada da je neka žena tako neposredno učestvovala u stvaralačkom radu jednog pisca kao Marta. Da bi se mogao njome oženiti, Muzil se prihvata službe bibliotekara u Beču, posla koji je za njega značio mukotrpnu obavezu. Ipak, pune tri godine ostaje na toj dužnosti, a

onda podnosi ostavku da bi postao urednik značajnog časopisa „Neue Rundschau“, koji zauzima istaknuto mesto u oblikovanju književnog ukusa u Nemaca, posebno neguje esej i danas još izlazi. Na novom poslu Muzil može, doduše, u potpunosti da se posveti književnosti, ali taj korak za njega istovremeno znači da će do kraja života biti izložen stalnoj materijalnoj neizvesnosti. Ubrzo izbija rat, koji je za njega kao rezervnog oficira na frontu značio ne samo vreme strahota već – u duhovnom pogledu – vreme potpune sterilnosti.

Za sobom tada ostavlja dve tek dovršene novele iz bračnog života, *Sjedinjavanje (Vereinigungen)*, i zbirku odabranih eseja. Osnovni motiv u njegovim delima je usamljenost i otuđenost u jednom hladnom, praznom svetu. Svestan ovakve usamljenosti i svoje otuđenosti, Muzil (1935) godine izdaje novu, poveću zbirku eseja i skica pod neobičnim naslovom *Zaostavština za života (Nachlass zu Lebenszeiten)*. Ironičnom ozlojeđenošću Muzil već takvim naslovom stavlja do znanja krajnju izolovanost svoje literarne pozicije i svoj bol što je zaboravljen.

Za sve ovo vreme Muzil radi pa romanu *Čovek bez svojstava*. Godine (1930) izašao je prvi tom, godine 1932., drugim tomom, obim se dopunjuje na 1700 stranica. Ali Muzil nastavlja da piše to delo. Ono što je još o tome napisano objavljeno je posle njegove smrti, kao treći tom, 1943. godine, i obim tog dela se time povećava za još oko 700 stranica.

Svako od ukupno 123 poglavlja Muzilovog romana nosi neki veoma neobičan naslov, koji, pre svega, izražava piščevo odstojanje od zbivanja kojima pripoveda: „I čovek bez svojstava ima oca sa svojstvima“, „Iz životnih osobina bogatih ljudi“ i sl. Međusobno dosta nepovezani, sa mnoštvom najraznovrsnih digresija i asocijacija, ona nam u svom sadržaju daju bogatu i veoma kritičku sliku, duhovnu i draštvenu panoramu gornjih slojeva Beča u predvečerje prvog svetskog rata, sliku inteligencije, činovništva, ministeralne birokratije, visokih finansijskih krugova i plemstva. Muzil je odabrao Austriju upravo zbog mnogoslojnosti njene nacionalne i kulture strukture; ta država je za njega model da bi opisao situaciju građanskog društva i njegovu krizu. U vidu intenzivnih dijaloga, sa ugrađenim esejističkim razmišljanjima, on želi da prikaže onu najneposredniju povezanost

intimne sfere glavnog junaka sa društvenim uslovima toga sveta koji ga okružuje, duhovnu, psihičku i moralnu situaciju te intimne sfere. Kao i Terles, i Ulrih, glavni junak tog romana, ima autobiografske crte. Ulrihu je trideset godina, talentovan je, veoma obrazovan i, zahvaljujući ocu, raspolaže bogatim vezama sa dvorom i diplomatijom. Svi njegovi dotadašnji pokušaji da nešto „uradi“ pretrpeli su neuspeh; takav Ulrih je dekadent i dokoličar. Uz njega se javlja mnoštvo drugih likova na kojima pisac želi da prikaže pojedine ljudske stavove u složenim uslovima feudalnog i kapitalističkog društva. Sa krajnje izgrađenom kulturom jezika, to Muzilovo delo u svom kidanju sa zakonima determinističkog i kauzalnog razmišljanja pokazuje izvesne analoge sa teorijom relativiteta i sa kvantnom fizikom, a isto tako i sa Hajzenbergovim „koegzistirajućim mogućnostima“. Izražavajući nepoverenje prema svakoj vrsti ideologije, ono na svoj način traga za jednom humanom egzistencijom čovekovom, za jednm – kako Muzil kaže – „drugim stanjem“. Taj roman je, svakako, jedno od najznačajnijih ostvarenja nove nemačke književnosti.

Godine 1933. Muzil napušta Nemačku da bi se vratio u Austriju. A po priključenju Austrije nacističkoj Nemačkoj on je ponovo pred dilemom da li da ostane u toj zemlji i da se spusti na uniformisani spisateljski nivo Trećeg rajha ili da sačuva svoju slobodu kao pisac. On se odlučuje za put u izgnanstvo i preko Italije odlazi u Švajcarsku. I onako celog života u nemaštini, njegovo materijalno stanje postaje gotovo bezizlazno. Neki plemeniti švajcarski prijatelj pomaže ga koliko može, ali u celini – po Muzilovom kazivanju – ljudi u Švajcarskoj nisu bili baš mnogo gostoljubivi prema onim mnogobrojnim prognanicima koji su u toj maloj zemlji potražili utočište. Sve se držalo gesla: „Gostu svaka čast, ali prosjak neka mi se gubi s praga!“ Ljudi nisu ni slutili, beleži Muzil u ovom dnevniku, da sam ja, koga su smatrali gostom, već odavno postao prosijak. Smrt je u tom stanju poniženosti i strepnje značila za njega oslobođenje od svih patnji i muka. Izdahnuo je utrošivši i poslednje svoje zalihe. U to vreme Hitlerove armije porobile su celu Evropu.

Tri novele: *Grida (Grigia)*, *Portugalka (Die Portugiesin)* i *Tonka (Tonka)*, koje u prevodu na naš jezik iznosimo pred čitaoce, Muzil je objavio (1924; godine pod naslovom *Tri žene (Drei Frauen)*). Teško je

reći da li ih je on pisao polazeći od toga da će od njih sačiniti ovako povezanu celinu. No svakako je zanimljivo da te tri novele imaju izvesnih zajedničkih strukturnih elemenata. U svakoj od njih, bez obzira na to što u naslovu nose ime jedne žene, u središtu pripovedanja je svaki put neki muškarac, tako da zbirka Tri žene zapravo govori o tri muškarca i optika tih muškaraca određuje perspektivu pripovedanja. Ženski likovi ostaju nemi, i samo retko daju čitaocu mogućnost uvida u svoje misli. Redovno saznajemo predistoriju, poglede i planove muškaraca, dok poreklo žena ostaje u senci: Grida je žena nekog seljaka, Portugalka je strankinja, a o Tonkinom poreklu se uopšte ne govori. Nisu to ni njihova imena, jer Grida se zapravo zove Lene Mara Lenci, Tonka je izvedeno od Antonija, a Portugalka i nema imena. Ostaje nejasno odakle one potiču, jer za mesto u kome žive nisu stalno vezane; to mesto, međutim, nalazi se u nekom graničnom području u kome se mešaju dva jezika ili se govori idiomom u kome se prepliću najrazličitiji elementi. Sve je na tim ženama neodređeno, ali upravo zato one su za pisca značajnije od muškaraca o kojima govori. I makar težište radnje nije počivalo na tim ženama, s njima je ipak povezano nešto tajanstveno, što u toku pripovedanja sve više izbija u prednji plan. A što je najvažne, u susretu s njima život muškaraca iz osnova se menja. Do tih susreta, međutim, dolazi u trenucima koji su za muškarce presudni. Do tada svaki od njih živeo je životom razboritim i aktivnim: Homo i Tonkin ljubavnik su naučnici, Keten je godinama sledio svoje ratničke ciljeve.

Zajedničko ovim trima novelama je i motiv neverstva. Svedoci smo trojake varijacije neverstva. Ali neverstvo je u tom slučaju samo preduslov za prodor u neke iracionalne sfere i svaka od tih žena odvodi nas u neku posebnu iracionalnu sferu. U pripovedačkoj zgusnutosti tih sfera Grida nam se otkriva kao sfera smrti, Portugalka kao sfera patnje, a Tonka kao sfera vere. Pri tome se u središtu sve tri novele nalazi odnos između stvarnog i misterioznog, između racionalnog i iracionalnog, između stvarnosti i mistike. Sve je puno tajanstvenih analogija: čoveka sa životinjom, smrti sa simbolom, pitanja sa ćutanjem. U tim novelama Muzil je razvio specifičku preciznost svog „vivisekcionog“ stila, onog stila kojim kao naučnik zahvata u živo tkivo ljudskog bića da bi otkrivao iracionalni

svet za koji je realna stvarnost samo okvir za jedno granično područje mogućnosti racionalnog poimanja. Na taj način te tri novele su ujedno predradnja za ono veliko delo kome je Muzil posvetio sav svoj životni rad, i mi ih sa mnogih strana možemo uklopiti u *Čoveka bez svojstava*. Ali one su i posebne celine, svaka za sebe karakteristična za stil i životno shvatanje cele Muzilove generacije: od T. Mana i H. Hesea do H. Broha i G. Bena, za želju da se pomoću intelektualne ironije zahvati i ono što je iracionalno. Svakako manje više svi izučavaoci, književni kritičari kao i ljubitelji Roberta Muzila slažu se u jednom; novele *Tri žene* spadaju u sam svetski vrh kratke forme pripovedanja, a po značaju samog Muzilovog dela dolaze odmah posle njegovog remek dela *Čoveka bez svojstava*.

Redakcija

Robert Muzil TRI ŽENE
Urednik *Velimir Starčević*
Prevod sa engleskog *Maja Starčević-Jankovski*
Lektura i korektura *Vangel Jankovski*
Likovno grafički urednik *Mirijam Buneta*
Izdavač
Στyxoc
Za izdavača *Velimir Starčević*
Štampa Beoknjiga
Štampano u 500 primeraka

1 Što je, do vraga, hajde ovamo! – Prim. red.

2 Nos.

3 Noga.

4 Kecelja.

5 Mnogo nosi.

6 Ležala sam malo u postelji.

7 Pokucat ću kod njega.

8 Žao mu je? Silno mu je žao?

9 Ah, to je samo neki posebni izgovor.